

N. REMMEL • E. TIISLER

EESTI KEELE GRAMMATIKA

TÖÖLISNOORTE
KESKKOOLI
VIII
KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-20995
N. REMMEL JA E. TIISLER

EESTI KEELE GRAMMATIKA

TÖÖLISNOORTE KESKKOOLI VIII KLASSILE

23002

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt 30. IX 1955.

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
30685

SISSEJUHATUS.

«Keel on inimeste tähtsaim suhtlemisvahend» (V. I. Lenin).
Ilma keeleta ei saa olla tootmist ega ühiskonda.

Keele on loonud rahvas paljude aastatuhandete jooksul. Mida komplitseeritumaks muutus aegade kestel tootmine, seda väljendusrikkamaks kujunes keel. Keel on kõige tihedamalt seotud mõtlemisega ja ta on ka kultuuri alus.

Kõige selle tõttu tuleb keelesse suhtuda suurima austusega.

Rahvusele omast keelt nimetatakse rahvuskeeleks. Murdeid ja murrakuid tarvitatakse ainult kitsamal maa-alal, rahvuskeelt aga kasutatakse kirjanduses ja kõigi ühte ja samasse rahvusse kuuluvate inimeste omavahelises suhtlemises.

Eestlaste rahvuskeeleks on eesti keel.

Keeles valitsevad kindlad seadused. Neid tuleb tunda, et osata rahvuskeelt õigesti tarvitada. Õppeainet, mis käsitleb keeles esinevaid seadusi, nimetatakse keeleõpetuseks.

Keeleõpetus hõlmab häälikuõpetuse, vormiõpetuse, lauseõpetuse ja sõnavaraõpetuse.

Häälikuõpetus e. foneetika käsitleb keele häälikulist struktuuri. Tähtis koht häälikuõpetuses kuulub õigekirjale e. ortograafiale, s. o. häälikute märkimisele kirjas.

Vormiõpetus e. morfoloogia on õpetus sõnaliikidest ja sõnade muutmisest, s. o. käänamisest, pööramisest ja võrdlemisest.

Lauseõpetus e. süntaks on õpetus sõnade ühendamisest lauseks. Lauseõpetuse üheks tähtsamaks osaks on õpetus kirjavahemärkide tarvitamisest.

Sõnavaraõpetus käsitleb keele sõnavara rikastamise võimalusi, sõnade tuletamist liidete abil, sõnade liitumisviise, sõnade kokku- ja lahkukirjutamist ning sõnade tähendust.

VIII klassi keeleõpetuse kursus hõlmab hääliku- ja vormiõpetuse.

HÄÄLIKUÕPETUS.

1. Häälük, täht, tähestik.

1. Häälük on keele kui suhtlemisvahendi kõige väiksem osa. Täht on hääliku märk kirjas.

Häälükud esinevad kõnes, tähed — kirjas; häälükuid me hääl-dame ja kuuleme, tähti kirjutame ja näeme.

Ülesanne. Mitu tähte ja häälükut on sõnades *sotsialism, kodu-maa, saabusime, vihmene, lukk, õppima, lootus, keel, jää?*

2. Eesti keeles on tarvitusel 33 tähte. Tähed nende traditsiooni-lises järjekorras moodustavad tähestiku ehk alfabeedi. Eesti keele tähestik on järgmine:

a, b, c, č, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, š, z, ž, t, u, v, w, õ, ä, ö, ü, x, y.

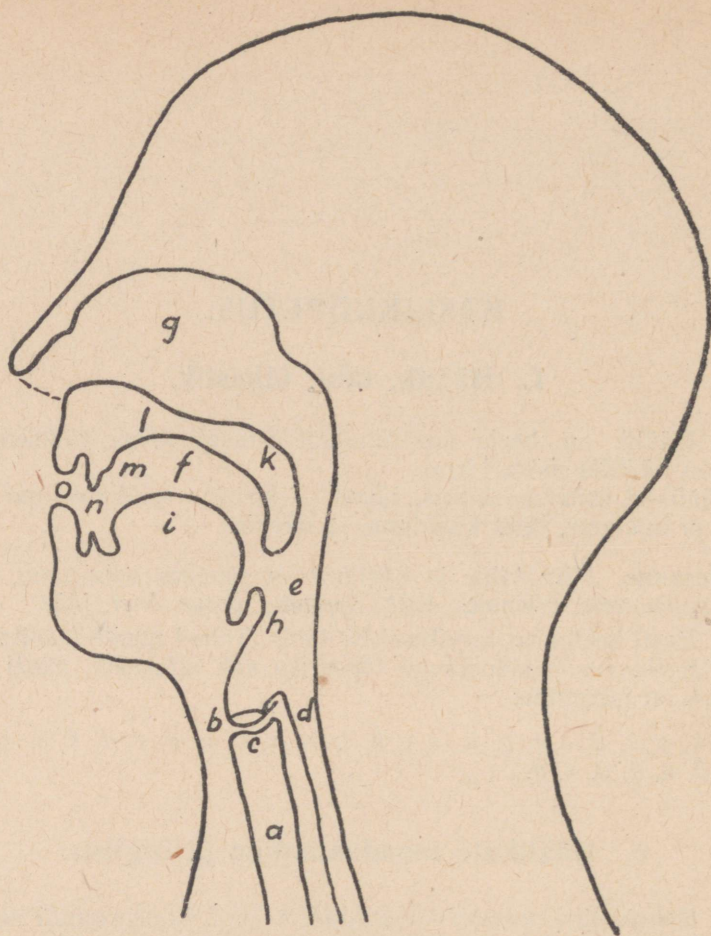
2. Häälükute moodustamine ja liigitus.

1. Kõnelemine toimub kõneorganite abil. Kõneorganid on hingamiselundid, kõri ja manustoru. Manustoru peaosadeks on suu- ja ninaõõs. Hingamisel kopsust tulev õhuvool läbib kõri ja suu- või ninaõõne ning etendab häälükute tekitamisel olulist osa. Kõris asu-vad häälekurrud ehk häälepaelad. Häälekurrud võivad pingule tõm-buda ja lõtvuda. Pinguletõmbunud häälekurrud võnguvad õhu-voolu mõjul korrapäraselt nagu keelpilli keeled. Häälekurdude võnkumisel tekib heli.

Häälükute moodustamisel on tähtis osa keelel ja huultel. Huuled tungivad mõne hääliku hääldamisel (*o, u*) ettepoole, moodustades toru, mõne hääliku hääldamisel (*p, m*) sulguvad täiesti.

Keel puudutab vahel suulage (näit. häälükute *k* ja *j* hääldamisel) või esihambaid ja igemeid (*n, s, t*), vahel võtab erilise asendi ilma seejuures suulage ja hambaid puudutamata (*a, e, i, o* jmt.). Iga eri hääliku hääldamisel on keel eri asendis.

2. **Vokaalid ja konsonandid.** Häälükud jagunevad vokaalideks ehk täishäälükuteks ja konsonantideks ehk kaashäälükuteks.

Läbilõige kõneorganeist.

a — hingetoru, *b* — kõri, *c* — häälekurrud, *d* — neel, *e* — neeluõõs, *f* — suuõõs, *g* — ninaõõs, *h* — kõrikaas, *i* — keel, *k* — pehme suulagi, *l* — kõva suulagi, *m* — igemed, *n* — hambad, *o* — huuled.

Vokaalid on häälikud, mille moodustamisel ei teki kõris ega suukoopas märgatavat takistust; nad võivad iseseisvalt moodustada silbi. Vokaalid on *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *õ*, *ä*, *ö*, *ü*.

Vokaalid liigituvad tagavokaalideks (*a*, *o*, *u*, *õ*), mille moodustamisel on keel nihkunud suukoopa tagapoolsesse ossa, ja eesvokaalideks (*e*, *i*, *ä*, *ö*, *ü*), mille hääldamisel asub keel suukoopa eespoelses osas.

Konsonandid on *b*, *d*, *f*, *g*, *h*, *j*, *k*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s*, *š*, *z*, *ž*, *t*, *v*. Nende hääldamisel on õhuvoolu läbipääs kõneorganeist kas osaliselt või täielikult takistatud. Konsonant võib moodustada silbi ainult koos vokaaliga.

Konsonantide üheks liigiks on klusiilid ehk sulghäälikud. Nende hääldamisel moodustub kõneorganeis sulg. Klusiilid on *b(p)*, *d(t)*, *g(k)*.

Ülesanne. Hääldada sõnu *supp*, *rutt* ja *lukk* ning jälgida, kus tekib ühe või teise klusiili hääldamisel sulg.

Teisteks konsonantide liikideks on nasaalid ehk ninaäälikud, mille hääldamisel pääseb õhk välja aihult nina kaudu (*m*, *n*) ja spirandid ehk ahtushäälikud (*f*, *h*, *j*, *l*, *r*, *s*, *š*, *z*, *ž*, *v*), mille moodustamisel tekib suuõones ahtus.

3. Helilised ja helitud häälikud. Selle järgi, kas hääldamisel tekib heli või mitte, liigitatakse häälikud helilisteks ja helituteks. Eesti keeles on helilised kõik vokaalid ja konsonantidest *j*, *l*, *m*, *n*, *r*, *z*, *ž*, *v*. Helitud on konsonandid *b*, *d*, *g*, *p*, *t*, *k*, *s*, *h*, *f* ja *š*.

Harjutus 1. Alla kriipsutada helitud häälikud, neist klusiilid kahe joonega:

koputama, lõpuks, sotsialistlik, rahvas, lõplik, kobestama, leht, jalg, tänavalt, referaat, ömmeldakse, marksism, efekt, ešelon, šeflus, praegu, statistika, soodsalt.

3. Peenendus.

Võrrelda järgnevate sõnade hääldamist:

tall (om. talle)	tall (om. talli)
kann (kannu)	kann (kanni)
jutt (jutu)	jutt (juti)
pada	padja
kas	kass

Teises rühmas on konsonandid *l*, *n*, *t*, *d*, *s* «pehmemad», *i* varjundiga. Säärast konsonantide «pehmemat» hääldamist nimetatakse peenenduseks ehk palatalisatsiooniks. Eesti keeles esinevad palataliseeritutena *l*, *n*, *t*, *d* ja *s*.

4. Võõrhäälikud.

Eesti keeles on 4 häälikut, mis on keelde tulnud rahvusvaheliste sõnade ja võõrnimede kaudu. Need on *f*, *š*, *z*, *ž*. Neid nimetatakse võõrhäälikuiks. Võõrhäälikud esinevad ainult rahvusvahelistes sõnades ja võõrnimedes.

Näit.:

f: film, fotograaf, grammofoon, filosoofia, följeton, efekt (mõju), defekt (puudus, rike), professor, referaat, lift, fantaasia, jefreitor

(sõjaväeline auaste), *fundamentaalne* (põhiline), *fabritseerima*, *fosfor*, *Furmanov*, *Ufaa*, *Friedrich*.

Paljudes varasemates laensõnades on *f* asendunud *v* või *hv*-ga.

Näit.: *kohv*, *vabrik*, *vormel*, *undament*, *karahvin*, *paragrahv*, *sohva*, *tahvel*, *ohvitser*.

Neis sõnades *v*-d ja *hv*-d mitte hääldada *f*-na!

š: *šokolaad*, *šeff*, *finiš*, *ešelon*, *plüüš*, *šahh*, *dušš*, *kušett*, *šaakal*, *klišee*, *tšello*, *kautšuk*, *tšehh*, *Solohhov*, *Tšaikovski*, *Tšitšikov*, *Sveits*.

Paljudes sõnades on *š* asendunud *s*-ga, näit. *sprotid*, *sink*, *sall*, *sarm*, *staap*, *snepper*, *potas*.

Neis sõnades *s*-i mitte hääldada *š*-na!

z (heliline *s*) esineb üldnimedest ainult sõnades *zoologia*, *zooloog*, *zootehnik*, *zooпарк*, *dzott* (kindlustatud tulistuspesa) ja veel mõnes üksikus harva tarvitatavas sõnas. Näiteid, kus *z* esineb pärisnimedes: *Zaporožje*, *Karamzin*, *Fonvizin*, *Jazõkov*, *Zahhar*, *Zola* (loe: zolaa).

T ä h e l e p a n n a ! *Aserbaidžan*, *aserbaidžaanlane*, *Kasahstan*, *kasahh* kirjutatakse *s*-ga.

ž: *žurnaal*, *žürii* (auhindade määramise komisjon), *žest* (käeligiutus), *žilett*, *žiraff* (kaelkirjak), *žanr* (kunsteitose liik), *želee*, *sūžee*, *prožektor*, *mažoor*, *loož*, *garaaž*, *pidžaama*, *oranž*, *beež*, *staaž* (mingil alal tegelemise kestus), *montaaž* (eri osade ühendamine tervikuks), *trikotaaž*, *plaaž* (supelrand), *džungel*, *džemm* (moos), *džäss*, *tažikk*, *Žukovski*, *Deržavin*, *Ažajev*, *Džambul*.

Mõnes sõnas on *ž* asendunud *s*-ga, näit. *insener*, *mansett*, *sandarm* (kuid *žandarmeeria*).

Ülesanne. Hääldada eespool toodud sõnu selgesti ja leida lisa-näiteid.

Harjutus 2. Kirjutada märgi — asemele *f*, *v* või *hv* ja märgi + asemele *s*, *š*, *z* või *ž*, nagu on õige.

1. Meie kaitises töötab palju suure staa+iga töölisi. 2. Moskva kõrgemates õppeasutustes õpib igast rahvusest inimesi: venelasi, eestlasi, tad+ikke, a+erbaid+aanlasi, ka+ahhe, kirgii+e, ba+kiire jt. 3. Toas oli diivan ja kaks ku+etti. 4. Ta lemmikharrastuseks oli —otograa—ia. 5. Lugesin venekeelset +urnaali. 6. Sa oskad ehk t+ellotki mängida? 7. Oleme õppinud juba +oologiatki. 8. Mulle meeldivad väga T+aikovski helitööd. 9. Piltide trükkimiseks kasutatakse kli+eesid. 10. Kõneleja armastas +estikuleerida. 11. Suur hoone vajab tugevat —undamenti. 12. Kas soovite +protte? 13. Tal oli kaelas bee+ +all. 14. Sõstra+eleele oli maitseks juurde lisatud vaarikamahla. 15. Ta jõudis esimesena +ini+isse. 16. Lubage mulle pool kilo +inki. 17. Üliõpilane kandis ette re—eraadi Belinski —ilosoo—ilistest vaadetest. 18. Laual seisis kara—in veega. 19. Kas käisite Leningradi +oopargis? 20. Trikotaa+itsehh täitis plaani 124-protsendiliselt. 21. Ta töötab meie kaitises peain+enerina. 22. Sapööri sõnu katkestas je—reitor Peehu hüüatus tele—onitorusse. (E. Männik.)

5. Vöörtähed.

Tähed *c*, *č*, *q*, *w*, *x* ja *y* saavad esineda ainult vöörnimeses ja vöörkeelsetes väljendites; üldnimedes ja vene pärisnimedes neid ei tarvitata. Nende vöörtähtedega märgitakse eri keeltes eri häälikuid või häälikuühendeid. Näiteid:

c (tsee): *Caesar* (loe: *tseesar*), *Celsius* (*tselsius*), *Boccaccio* (*bokátšo*), *Cervantes* (*servántes*), *cum laude* (*kum laude*).

č (tšee): *Fučik* (*futšik*), *Čapek* (*tšapek*).

q (kuu): *Don Quijote* (*don kihhote*), *Jaques* (*žakk*), *Quintilianus* (*kvintiliaanus*)

w (kaksis-*v*): *Kreutzwald*, *Shaw* (*šoo*), *Darwin*.

x (iks): *Marx*, *Bordeaux* (*bordoo*).

y (üpsilon): *Byron* (*bairon*), *Henry* (*henri*), *New York* (*njuu-jork*), *Jyvaskylä* (*jüväskülä*).

Ka tähega *z* märgitakse eri keeltes eri häälikuid: *Zürich* (*tsüürih*), *Nizza* (*nitsa*), *Thoréz* (*toreez*).

Pärisnimedest tuletatud üldtuntud üldnimedes ja omadussõnades vöörtähti ei tarvitata. Vrd.:

Pärisnimi	Üldnimi või omadussõna
Marx	marksism, marksistlik
Darwin	darwinism
Lamarck	lamarkism
Don Quijote	donkihhotlik
Colorado	koloraado (mardikas)
Nizza	nitsalane

6. Vene pärisnimede kirjutamine eesti keeles.

Vene pärisnimede kirjutamisel eesti keeles asendatakse vene tähed järgmiste ladina tähtedega:

č ja *x* — 1) kahe vokaali vahel, samuti ka rõhulise silbi vokaali järel sõna lõpul *ss* ja *hh*: *Василий* — *Vassili*, *Писарев* — *Pissarev*, *Борис* — *Boriss*, *Тарас* — *Tarass*, *Чехов* — *Tšehhov*, *Михаил* — *Mihhail*, *Шолохов* — *Solohhov*, *Мономах* — *Monomahh*;

2) teistel juhtudel (sõna algul, teise konsonandi kõrval, rõhuta silbi vokaali järel sõna lõpul) *s* ja *h*: *Семён* — *Semjon*, *Новосибирск* — *Novõsibirsk*, *Кирсанов* — *Kirsanov*, *Харьков* — *Harkov*, *Верхний* — *Verhni*.

e — 1) sõna algul ja vokaali ning *ʒ* järel *je*: *Евгений* — *Jevgeni*, *Енисей* — *Jenissei*, *Достоевский* — *Dostojevski*, *Грибоедов* — *Gribojedov*, *Подъездов* — *Podjezdov*;

2) teistel juhtudel (konsonandi järel) *e*: *Тургенев* — *Turgenev*, *Днепр* — *Dnepr*, *Ленинград* — *Leningrad*.

ë — 1) *ж, ч, ш, щ* järel *o*: *Жёлтый* — *Žoltõi*, *Пугачёв* — *Pugatšov*, *Щёков* — *Štšokov*;

2) teistel juhtudel *jo*: *Орёл* — *Orjol*, *Фёдор* — *Fjodor*, *Пётр* — *Pjotr*.

я — 1) harilikult *ja*: *Ялта* — *Jalta*, «*Известия*» — «*Izvestija*», *Брянск* — *Brjansk*;

2) isiku- ja kohanimedel lõpul *i* järel *a*: *Мария* — *Maria*, *Евдокия* — *Jevdokia*, *Феодосия* — *Feodossia*.

ю — alati *ju*: *Рюрик* — *Rjurik*, *Каютин* — *Kajutin*, *Юрий* — *Juri*.

и, й — 1) harilikult *i*: *Киров* — *Kirov*, *Валдай* — *Valdai*;

2) sõna algul vokaali ees *j*: *Иосиф* — *Jossiř*, *Иоткин* — *Jotkin*.

ий — 1) kahe- ja enamasilbilise sõna lõpul *i*: *Горький* — *Gorki*, *Белинский* — *Belinski*;

2) teistel juhtudel *ii*: *Новороссийск* — *Novorossiisk*, *Вуй* — *Vii*.

ь — 1) vokaali (välja arvatud *ë, я, ю*) ees *j*: *Ильич* — *Iljitš*, kuid *Демьян* — *Demjan*;

2) teistel juhtudel jäetakse märkimata: *Горький* — *Gorki*, *Гоголь* — *Gogol*, *Львов* — *Lvov*.

ъ jääb märkimata.

Teiste tähtede vasted: *a* — *a*, *б* — *b*, *в* — *v*, *г* — *g*, *д* — *d*, *ж* — *ž*, *з* — *z*, *к* — *k*, *л* — *l*, *м* — *m*, *н* — *n*, *о* — *o*, *п* — *p*, *р* — *r*, *т* — *t*, *у* — *u*, *ф* — *f*, *ц* — *ts*, *ч* — *tš*, *ш* — *š*, *щ* — *štš*, *ы* — *õ*.

Т ä h e l e p a n n a! Liiduvabariikide nimetustes ja tuntumates kohanimedes kirjutatakse *з* vastena *s*: *Азербайджан* — *Aserbaidžan*, *Киргизия* — *Kirgiisia*, *Казахстан* — *Kasahstan*, *Азовское (море)* — *Aasovi (meri)*, *Казань* — *Kaasan*, *Вязьма* — *Vjasma*, *Пенза* — *Pensa*.

Harjutus 3. Kirjutada järgnevad nimed eesti kirjutusviisi kohaselt:

Емельян, Бальзаминов, Арсеньев, Некрасов, Щедрин, Писемский, Репин, Соловьёв, Мусоргский, Алёхин, Римский-Корсаков, Григорьев, Ясная Поляна, Ефимия, Добролюбов, Плеханов, Плещеев, Беляев, Егор Булычёв, Захар, Олесова, Сусанин, Василий Тёркин, Ляховский, Красносельск, Михайловское, Ломоносов, Евгения, Влас, Инсаров, Алексеев, Семёнов, Архип, Горбачёв, Запорожье.

N. Kannel, E. Kannel - *Ennustama*

7. h sõna algul.

Alljärgnevas tabelis on toodud mõningad *h*-ga ja *h*-ta algavad sõnad, mille kirjutamisel sageli eksitakse.

<i>h</i> -ga	<i>h</i> -ta	<i>h</i> -ga	<i>h</i> -ta
hallikas (halli- võitu)	allikas (läte)	heie, heie- tama	ässitama aganad
hall	all	hagijas	alp
hale (kurb)	ale (mullaga katmata kütis)	hanguma	uudishimu
helama (helisema)	elama	haug	ere
harutama (nööri)	arutama (küsi- must)	hernes	oigama
haru	aru	hubane	äkki
harv	arv	hunnik	ämblik
hais (halb lõhn)	ais (vankril, reel)	hõõguma	ennustama
higi	igivana, igi- haljas	härdesti	ulgumeri
hirv	irvitama	hellerhein	üürgama
hind	ind (vaimus- tus)	hirnuma	
hagu	agu (varajane koit)	haigutama	
hõng (lõhn)	õng ² (kalapüügi- riist)	hämmastama	
häda	ädal	hahetama (hal- lina, hahana paistma)	
herilane	eriline, eri	huvi	
hele	elevus	hajameelne	
hiilima	iil	hurtsik	
hulkuma	ulguma, uluma	hütt	

Ülesanne. Kontrollige, millistes eespool toodud sõnades te võite eksida, kirjutage need grammatikavihikusse ja pidage nende õige kirjutusviis mees.

Harjutus 4. Kirjutage kriipsu asemele *h*, kus vaja.

1. Pioneerid sõitsid kolhoosi peeditaimi —arvendama. 3. Pidu-
likult koosolekult lahutati —ardas meeleolus. 3. Tuule—iilid painu-
tasid puud looka. 4. Oma —ajameelsuses unustas ta kirjale daa-
tumi kirjutamata. 5. Laev sõitis —ulgumerele —eringaid püüdma.
6. Pikkamisi lõppes —akatuses liiga —ägeda Oodo jõud, tema —oo-
bid sadasid —arvemini, ta pidi juba iseend kaitsma —akkama.
(E. Böhnhöhe.) 7. Kui me väravast sisse astusime, tõstsid —aned

kisa. 8. Paremalt laius —avar —ernepõld. 9. Sepp võttis —ääsilt —õõguva raua ja pani —alasile. 10. Reisijate ees —aigutas sügav kuristik. 11. Metsas kasvas —igivanu, —iidseid tammesid. 12. Poisid leidsid —erilaste pesa. 13. Ära —eieta üht ja sama juttu. 14. Meie brigadir on —innukas korvpalli—arrastaja. 15. Õieke, õieke, ära nii —ellasti —õilmitse! (L. Koidula.) 16. Vahel —arva —ilmus metsniku maja juurde ka mõni —uudis—imulik —irv. 17. —omseks —ennustatakse ilusat ilma. 18. «Kas —arutada kinnas üles?» —arutas vanaema endamisi. 19. «Jaanus! Jaanus!» kõlas —ale —ääl selgesti tema kõrva ja Jaanus —ärkas. (E. Börnhöhe.) 21. «Ärge —astuge —ooletult kividele, sealt võite —õlpsasti vette kukkuda,» —oiatas isa. 21. Lühikese aja jooksul ajas —agijas küti ette mitu jänest. 22. Meie naersime tema —alpuse üle. 23. Võitlejad —argnesid ahelikku. 24. Lugesin Lermontovi —aruldaselt —uvitavat poemi «Mtsõri». 25. Õõ oli lõppemas, —ahetas juba —ommikueelne —ämarus.

8. Klusiil sõna algul.

Klusiilidest kirjutatakse eesti keeles sõna algul tavaliselt *p, t, k* (tugev klusiil). *b, d, g* (nõrk klusiil) kirjutatakse sõna algul ainult paljudes hilisemal ajal eesti keelde tulnud rahvusvahelistes sõnades.

Jälgida järgnevate sõnade kirjutusviisi.

Sõna algul <i>p, t, k</i>	Sõna algul <i>b, d, g</i>
pagas, palkon, pataljon, patareid, palderjan, pall, piljard, piison, puhvet, puljong, prožektor, poeem, parkett, pronks;	baromeeter, betoon, brošüür, büst, ball (tantsupidu), bass (sügav mehehääli), barakk, bakter, ballaad, basseini, botikud, beež;
topelt, taanlane, Taani, tohter, tiisel (vankril), treenima, tušš (värvaine, muusikaline avaldus), tragöödia;	daatum, defekt, deklamatsioon, dialoog, diiselmootor, diivan, dokument, diplom, distsipliin, dušš, daktül, deputaat, draama;
kips, kitarr, kraad, kreeklane, Kreeka, kongress	gaas, garaaž, graniit, grupeerima, generatsioon, grimass, grandioosne, garanteerima

Ülesanne. Kontrollige, millistes eespool toodud sõnades võite eksida, kirjutage need grammatikavihikusse ja pidage nende õige kirjutusviisi meeles.

Harjutus 5. Kirjutada kriipsu asemele klusiil.

1. Selles jutustuses on väga elav dialoog. 2. Meie maal on kaotatud ~~har~~baarne inimese ekspluateerimine inimese poolt. 3. ~~Pre~~meeriti ~~r~~ruppi põllundus~~ri~~gaadi liikmeid. 4. Nõukogude lavadel on sageli etendatud Shakespeare'i ~~tr~~agöödiaid. 5. ~~Ar~~aaži lagi oli valatud ~~et~~oonist. 6. Tellisime ~~pu~~ljongit. 7. Põrandad olid tehtud tamme~~par~~ketist. 8. Võistlejad tulid spordiväljakule ühtlastes ~~re~~ening~~re~~ssides. 9. Jõgi tormab jaama alla, hakkab mürama ~~ur~~biin. (J. Smuul.) 10. Käisime ~~sa~~sseinis suplemas. 11. Lõpetajaile anti kätte ~~di~~plomid. 12. ~~S~~agas saabus kohale. 13. ~~Post~~amen- dil oli V. I. Lenini ~~pu~~st. 14. Meie ~~pa~~taljoni ~~pa~~tarei asus metsa- tukas. 15. Kas sa oled lugenud Puškini ~~po~~oemi «Vaskratsanik»? 16. ~~K~~ipsi kasutatakse ka väetisena. 17. Nii Jakob kui Paulid on koond~~port~~reed, neid võib teistega samastada. (J. Smuul.)

9. Lihthäälik ja häälikuühend.

1. **Lihthäälikuks** nimetatakse üksikvokaali konsonantide ja üksikkonsonanti vokaalide vahel, sõna algul või lõpul. Liht- häälik võib olla kirjas märgitud ka kahe või kolme tähega, näit. liht- häälik *a* sõnas *saanud*, *m* sõnas *sammuda*, *t* sõnas *kattuma*, *l* sõnas *koralllane*.

2. **Häälikuühendi** moodustavad ühes ja samas sõnas kõrvuti olevad kaks või mitu eri vokaali või eri konsonanti, näit. *ai* sõnas *käima*, *aia* sõnas *laiali*, *ndm* sõnas *kündma*, *tr* ja *ts* sõnas *trapets*.

Häälikuühendid on kahesugused: vokaalühendid ja konsonant- ühendid.

3. Vokaalühendit, mille mõlemad eri vokaalid kuuluvad ühte ja samasse silpi, nimetatakse diftongiks ehk kaksiktäishäälikuks. Diftongid on näit. *ei* sõnas *treima*, *au* sõnas *saun*, *ea* sõnas *teadma*, *ae* sõnas *laev*. Sõnades *raadio*, *muuseum*, *materialism*, *poet* ei ole diftongi, sest eri vokaalid ühendeis *io*, *eu*, *ia*, *oee* kuuluvad eri silpidesse.

Harjutus 6. Alla kriipsutada konsonantühendid ühe ja diftongid kahe joonega:

laineteks, pritsima, kolhoos, sotsialism, kauneist, teatriks, revolutsioon, sealne, lõunaks, vanaisa, ainsaid, poeem, poetama, muuseum, lainetama, aastaid, kuues, liuelda, rannarahvast, kaunistatakse, sattuma, kindlaist, kinnaste, Gruusia, võimsailt, eluaeg.

10. Klusiil helitu hääliku kõrval.

1. Helilise hääliku kõrval võib olla nii *p*, *t*, *k* (*saapad*, *kartma*, *luik*) kui ka *b*, *d*, *g* (*saabas*, *kardab*, *luiged*).

2. Helitu hääliku kõrval on reeglipäraselt

k, p, t: kutsub (*t* kirjutatakse seepärast, et ta on helitu hääliku *s* kõrval), *hetked* (*t* seepärast, et ta on helitu hääliku *k* kõrval; *k* seepärast, et ta on helitu hääliku *t* kõrval), *kask, laps, saatke, lootsin, retked, kartsin*.

Ka sõnas *peatselt* kirjutatakse *t*, sest ta on helitu hääliku *s* kõrval.

3. Helitu hääliku kõrval on *b, d, g* ainult järgmisel kolmel juhul:

a) kui sama sõna algvormis (*ma*-tegevusnimi, ainuse nimetav) või juures on *b, d, g* (heliliste häälikute kõrval): (*hüüdma*) *hüüdsin*, (*kündma*) *kündsin*, (*murdma*) *murdke*, (*tundma*) *tundke*, (*andma*) *andkem*, (*kordne*) *mitmekordselt*, (*hoogne*) *hoogsasti*, (*vargus*) *vargsi*, (*arg*) *argsi*, (*jalg*) *jälgsi*, (*nüüdne*) *nüüdsed*, (*sündima*) *sündsalt*, (*pingne*) *pingsalt*, (*uudne*) *uudseleib*;

b) kui *b, d, g* satub helitu hääliku kõrvale sõnade liitmisel: *kingsepp, umbsõlm, raudtee*;

c) mõnes rahvusvahelises sõnas: *absoluutne, abstraktne, observatoorium, substantiiv, asbest, röntgeniapparaat, anekdoot, sünekdoht*.

11. Liide -ki, -gi.

1. *b, d, g, p, t, k, s* ja *h, f* ja *š* järel kirjutame liite *-ki*.

Näit.: *saabki, kettki, tulebki, kaskki, tšehhki*.

Oht eksida on *b, d, g* ja lühikese *s*-i puhul: *õpibki, lähebki, meidki, kaaski, kõrski, tõrski*.

Leidke lisanäiteid.

2. Teistele häälikutele liitub *-gi*: *liivgi, tormgi, pabergi, majagi*.

Oht eksida on juhtudel, kui:

l, m, n, r või *v* järgneb helitule häälikule: *mahlggi, lehmgi, rihmgi, kõhnggi, rahnggi, käsnggi, Dneprgi, rasvggi, kasvggi, latvggi*;

liite-eelseks häälikuks on *ž*: *garaažgi, beežgi*;

v on mitmesilbilise sõna lõpul: *põrutavgi, liigutavgi, saadetavgi*.

Leidke lisanäiteid.

3. Meeles pidada, et liite *-ki, -gi* ees kirjutatakse sõna täielikult välja: *ehk+ki, luisk+ki, tuisk+ki, kukk+ki*.

Harjutus 7. Kirjutada märgi — asemele *k* või *g*, märgi = asemele *p* või *b*, märgi + asemele *t* või *d*, nagu on õige.

1. Ehk^k i ma tol ajal vene keelt hästi ei osanud, võeti mind^k i kaasa. 2. Tuleb kasutada iga soo^f sat juhust õppimiseks. 3. Röntgeniapparaadiga saab avastada^f tuberkuloosikoldeid. 4. Hoo^f sasti söu^f sime pärioolu. 5. Hoi^f sin oma loo^f sikut eemal kiiremast voolust, hei^f sin õnge vette ja jäin vaatama, kuidas kork õõ^f sus

laineil. 6. Järv oli nii sügav, et kaasavõetud pikk ritv*9* ei ulatunud enam põhja. 7. Fašistliku okupatsiooni ajal tuli tal viimane lehm*9* ära müüa. 8. Vennasvabariigid annavad meile igakül*9*set abi. 9. See ~~see~~*9* ei lõng on üsna ilus. 10. Kas ta ül*+*se tuleb*4* siia? 11. Üksi r*ad* sõu*9*sid tagasi üle õhtuse kül*+*se järvevee. 12. Juba on vihm*9*i lakanud. 13. Ilm oli um*+*selt vaikne, nii et üksikult kasvava kase latv*9* ei liikunud. 14. Kes ise ei taha minna, saa*+*u mõni kodune inimene. (E. Vilde.) 15. Loož*9* oli rahvast täis. 16. Nüüd ei maj*+*senud talle söök ega jook*+*i. 17. Ära jutusta niisuguseid ane*+*ootlikke ja a*+*sur*+*seid lugusid. 18. Sealt teda kolmanda rühma võitlejad pärast dzoti vallutamist lei*+*sid*+*i. (E. Männik.) 19. Maja ehitus on juba lõpetamisel, pea*+*selt saab ~~paraaz~~*9* i valmis. 20. Ehk*+*i poisid püü*+*sid var*+*si hiilida, m*är*gati meid ometi. 21. Noormehe jutt oli tõsine ja liigutav*9* i. 22. Poisid, sõu*+*e kaldale ja võ*+*e mind kaasa! 23. Püü*+*e olla ae*9*sasti kohal. 24. Sadas veel detsembrikuus*+*i vihma. 25. Pid*u*õhtu kavas oli üks montaaž*9* i.

12. Silbitamine ja poolitamine.

Silpide arvult jagunevad sõnad ühesilbilisteks, kahesilbilisteks, kolmesilbilisteks jne. Esimesele silbile järgnevaid silpe nimetatakse järgsilpideks.

Silbitamisreeglid.

1. Diftong ja pikk vokaal kuuluvad ühte silpi: *sea-dus, töö-tama, teab, saa-bun.*

2. Üksikkonsonant vokaalide vahel kuulub järgmise silpi: *tä-nav, loo-dab, ko-pu-ta-ma.*

3. Kui vokaalide vahel on kaks või enam konsonanti, siis viimane neist kuulub järgmise silpi: *sat-tuma, kan-nab, vars-ti, tant-sima, komp-sud, mars-sima, korst-nad.*

Oht eksida on

sisseütleva lõpu silbitamisel: *lõunas-se, aastas-se, vabrikus-se; kse-oleviku tunnuse silbitamisel: kirjutatak-se, valmistatak-se; konsonantühendi silbitamisel, kui silp lõpeb helitu konsonantiga: suut-sime, jõud-sin, tant-sida, tões-tama, kärb-sed, mõis-nike, naask-lit, tüd-ruku, lad-vus, rand-lane;*

järgsilpide konsonantühendi silbitamisel: *valit-sema, süüdis-tata, aegsas-ti, katkend-likult.*

M ä r k u s. Konsonantühendid *tš* ja *štš* vene perekonnanimeses kuuluvad ühte silpi: *Tši-tšikov, Gon-tšarov, Radi-štšev.* Ühte silpi kuuluvad vene perekonnanimeses ka konsonant ja sellele järgnev *j*, kui see märgib ainult peenendust: *Neh-ljudov, Dobro-ljubov.*

4. Liitsõnades on liitumise kohal ka silbi piir: *supel-asutus*, *villa-kraasimine*.

5. Rahvusvahelisi sõnu silbitatakse samade reeglite järgi. Ainult eesliitega sõnades võib eesliite eraldada: *geo-graafia* (võib silbitada ka *geog-raafia*), *aero-droom* (ka *aerod-room*).

Sõnade poolitamine, s. o. sõna osa üleviimine teisele reale toimub silpide vahetusest, kusjuures ühetähelist silpi ei jäeta üksikult rea lõppu ega viida üle järgmisele reale. Seega ei tohi poolitada näiteks *e-lu*, *i-nimene*, *kau-a*, *sii-a*.

Ühetäheline silp sõna keskel jääb eelmisele reale: *laua-le*, *laia-li*, *raiu-ma*.

Harjutus 8. Silbitada sõnad:

liblikasse, sõbrad, ümbrikust, kindlus, püüdema, siblima, teostama, karistatakse, kaeblik, valitsetakse, demonstratsiooniks, publikuks, taldrikud, ümbritsetakse, peatselt, probleemideks, haletsetakse, sündmustesse, madrus, silmakirjatsema, biograafia, vankrisse, hoogsasti, tublidesse, hapuoblikas, kontsert, substantiiv, korstnasse, perspektiiv, kantselei, põem, inspektor, hoolsasti, laostatakse, kindral, protsendist, Pleštšejev, Pugatšov.

Harjutus 9. Märkida võimalikud poolitamiskohad püstkriipsuga:

jõuate, saia, laiali, aabits, asjalik, instrument, aparaat, nõuame, ilu, reastatakse, kaua, hoiatama, lauad, lauale, kraedesse, fotograafia, poeesia, siia, teostesse, geomeetria.

13. Rõhk.

Sõnarõhuks nimetatakse teatava silbi suuremat häälendamistugevust. Eesti keeles on kahesugune sõnarõhk: pea- ja kõrvalrõhk.

Pea r õ h k u kannab sõna esimene silp. Erandiks on mõned hüüdsõnad (*aitäh*, *hurráa*, *tohóh*), mõned liitsõnad (*niisámuti*) ja paljud rahvusvahelised sõnad (*idée*, *materialism*).

K a a s r õ h k asub tavaliselt 3. ja 5. silbil (näit. *pi-ker-gús-te-lé-gi*), kuid sõnavältest ja liidetest sõltuvalt võib asuda ka paarisarvulistel silpidel (näit. *künd-sí-me*, *la-hen-da-má-ta*).

Lauserõhk. Peale sõnarõhu on olemas ka lauserõhk. Lauserõhuks nimetatakse ühe sõna tugevamat, pingsamat hääldest lauses. Rõhk langetatakse sellele sõnale lauses, mida tahetakse esile tõsta. Vrd.:

Ei, sepp parandas v a n k r i t.

Ei, sepp p a r a n d a s vankrit.

Ei, s e p p parandas vankrit.

14. Hääliku vältus.

1. Vältuseks nimetatakse aega, mis kulub hääliku või häälikuühendi hääldamiseks. Vrd. *a* vältust sõnade *kare, kaare, kaari* hääldamisel, *b(p)* vältust sõnade *kabi, kapi, kappi* hääldamisel.

2. Hääliku erinevat pikkus- ehk vältusjärku nimetatakse **hääliku välteks**.

Eesti keeles võib peaaegu iga häälik esineda kolmes vältes: I vältes (lühike), II vältes (keskpikk) ja III vältes (ülipikk).

15. Hääliku välte märkimine kirjas.

Häälikud erinevad omavahel laadilt (näit. *e* ja *o*, *a* ja *r*, *s* ja *m*, *t* ja *k*) ja välte poolest (näit. *e* sõnades *keda* ja *keeda*, *k* sõnades *luku* ja *lukku*).

Iga eri hääliku märkimiseks kirjas on eesti keeles tarvilusel eri kirjatäht¹, hääliku välte jaoks aga pole eri märke ja väldeid märgitakse kas ühe või kahe tähe kirjutamisega. Aja jooksul on välja kujunenud alljärgnev häälikute märkimise viis.

I. Lühikeste häälikute reegel (I põhireegel).

Lühikesed ehk esmavältelised häälikud kirjutatakse alati ühe tähega (klusiilid tähtedega **b, d, g**): *rida, minema, viljelema*.

Õige on: *teater* (*a-d* hääldada lühidalt!), *Portugal, portugallane* (pearõhk I silbil!), *oranž, trafaretne* (harilik, kulunud), *samet, seni, kuni, ometi, amet, propageerima, intelligents, kandidaat, kandideerima, likvideerima, pretendeerima, komandeerima, karikatuur, komisjon*.

Rasvaselt trükitud täht neis sõnades märgib lühikest häälikut.

II. Diftongi ja konsonantühendi reegel (II põhireegel).

Diftongis olev iga vokaal ja konsonantühendis olev iga konsonant kirjutatakse ühe tähega, sõltumata vältetest: *küüma, au, nõu; metalne, linlane, tallinlane, tšehlanna* (vrd. *tšehh*), *kümmes, mõtlema, krimlane, kärslane, kaslane* (vrd. *kass*), *harf, seflus* (vrd. *šeff*), *nukrad, vaprast, leplik, tõtle, tutvuma, artiklid, lõplik, ainurakne* (vrd. *rakk*), *revanš*.

E r a n d i d.

1. Pikk *s* kirjutatakse kahe tähega *l, m, n, r* järel, kui talle ei

¹ Eri tähte pole ainult hääliku jaoks, mida foneetilises transkriptsioonis märgitakse tähega *η*. Selle hääliku olemasolus veendume, kui võrdleme tähega *n* märgitud häälikuid sõnades *kanda* ja *kanga*, *vanta* ja *ränka*.

järgne teist konsonanti: *valss, kurss, šanss, varss* (vrd. *vars*, kus *s* on lühike — I põhireegel), *avanss, morss, hülss, simsside, hirss, relss, marssima, Varssavi, marssal, reveranss, renessanss, ressurside* (vrd. *ressursid*, kus teine *s* on lühike — I põhireegel), *balansseerima*.

2. Sõna kirjutatakse täielikult välja, konsonantühendi reeglit arvestamata:

a) liite *-ki, -gi* ees: *linna, ehkki, tuiskki*;

b) sõnade liitmisel: *purskkaev, keskkool, lõppsõna* (kolme ühesuguse tähe puhul märgitakse liitumiskoht sidekriipsuga: *plekk-kast, lõpp-peatus, latt-tara*);

c) juhul, kui liide või tunnus algab sama konsonandiga, millega sõna, juur lõpeb: *kesk/kond, rõhk/kond, modern/ne*, samuti *humaan/ne, monotoon/ne, suverään/ne, grandioos/se/d, korall/lane, kull/lane, veen/nud*.

III. Pikkade lihthäälikute reegel (peale *f* ja *š* ning klusiilide) (III põhireegel).

Pikad (II- ja III-vältelised) lihtvokaalid ja lihtkonsonandid (peale klusiilide ja *f* ning *š*) kirjutatakse kahe tähega: *kaalub, kaaluda; tammed, tamm*.

Õige on: *materiaalne, psüühika, koloraado* (mardikas), *küllap, kannikas, varrukäs, hunnik, ümmargune, kummardama, ärritatud, korrektné, intelligents, kolleeg, kollektsoon, grammofoon, barrikaad, ballett* (kuid *baleriin*), *paralleelne, kristalliseeruma, annulleerima, illuustratsioon, terrass, krokodill*.

Rasvaselt trükitud tähed neis sõnades märgivad pikka häälikut.

Erandid.

1. Isikulistes asesõnades ja paljudes muutumatuses sõnades kirjutatakse ka pikk lihthäälik ühe tähega: *ma, sa, nad, mul, sul, tal, sel, tol, kel, kes, aitäh, nonoh* jt.

Jaatussõnas *jaa* (=jah) kirjutatakse *a* kahekordselt, sidesõnas *ja* aga ühekordselt. Vrd. *jaa* (=jah), *ma tulen; tema ja mina*.

l sõnas *küll* kirjutatakse kahekordselt.

2. Vene isikunimedes kirjutatakse pikk vokaal ühe tähega (*Fadejev, Mišurin, Lunin, Katjuša*), neist tuletatud üldnimedes ja omadussõnades aga kahe tähega: *mitšuurinlik, luuninlane, suvoorolane, katjuuša* (teat. miinipilduja).

Erandlikult kirjutatakse nime kuju muutmata sõnad *leninlik, leninlane, leningradlane, stalingradlane*.

3. Vähem tuntud vene kohanimedes kirjutatakse pikk lihtvokaal ühe tähega (*Kirovsk* jt.), üldtuntud kohanimedes aga kahe tähega (*Neeva, Kiiev, Bakuu, Okaa, Kaama, Uraal, Sevastopol* jt.).

Harjutus 10. Kirjutada kriipsu ees olev täht ühe-, kahe- või kolmekordselt ja märgi + asemele *b, d, g* või *p, t, k*, nagu on õige.

A. 1. Saali mars—is salk—ond pioneere. 2. Kristal—selt sära—sid kas—tepiisad. 3. Lubikoral—ased on liik al+seid loomi. 4. Kõigi meie viisaastakute tulemused olid grandio—s—ed. 5. Nõukogude võimu kehtestamisega paranes kiiresti ka intel—i+entsi olukord. 6. Käitised peavad igakül+sel ja täielikult kasutama kõiki oma sisemisi res—urs—e. 7. Katju—ša on väga mõjuv relv. 8. Mida hoo—samalt töötame, seda kiiremini jõuame kommunismi. 9. Kolhoosi avar pik—lik spordiväljak asub väga soo+sal kohal. 10. Oma kodulinna taastamiseks pärast fašistide väljakihutamist an+sid tallin—lased+i küm—neid tuhandeid töötun—de. 11. Vap—rust saab üles näidata sõjas, aga sam—uti töös+i. 12. Tähetornis vaatlesime +elesko—biga Mars—i. 13. Jänes jooksis üle mät—liku heinamaa. 14. Teisel pool oja laiuvast kolhoosi vars—akop—list kostis vars—ade hirnumist. 15. Vikati vars— läks kat—ki. 16. Täna käsitleti tunnis ainurak—seid. 17. Seda mõeldes tundis ta tap—vat väsimust. (E. Männik.)

B. 1. Ma ei sa— sulle praegu an—da lõp—likku vastust. 2. Valijad esitasid saadikukan+i+aatidele oma soovid. 3. Riie oli vär—vimisel jäänud pisut lap—likuks. 4. Kinost kestis seans—kaks tun—di. 5. Juba E. Vilde varasemas loomingus avaldub autori huma—n—e suhtumine kannatajasse inimesse. 6. Küm—nekor—+se maja katuselt paistis ümbruskond nagu maakaar+il. 7. Ekskurs—io—nil tutvusime mitmekül+sel Tartu muuseumidega. 8. +rogres—iivselt mõllevad prantslased koondusid kommunistliku partei ümber. 9. Siiski ei juhtunud sel— korral midagi erilist. 10. Hommikul mars—isid Nõukogude armee võitlejad läbi linna, lauldes hoo+said võitluslaule. 11. Ja—, juba tol— ajal tun—dis ta suurt huvi tehnika vastu. 12. Uue rahakurs—i kehtestamisega asetati nõukogude töötajad rahuae+sesse olukorda. 13. Suure tormiga on merel raske õiget kurs—i pidada. 14. Olümpiaadist võttis teiste hulgas osa ka +aanlasi, +reeklassi ja portugala—l—asi. 15. Projekterimisbüroo vajab kaht arh—i+ekti. 16. Kas sa oled lugenud Puškini +oemi «Bahtšisarai pursk—aev»?

IV. Liht-võõrhäälikute f ja š reegel (IV põhireegel).

Võõrhäälikud f ja š pole kunagi lühikesed, vaid ainult kesk- või ülipikad (II- või III-vältelised). Keskpikk f ja š kirjutatakse alati ühe tähega (šefid, efekt, defekt, afišid, sufiks, ešelon, brošüür, kušett, klisee, finiš, dušid, tšuvašid, žirafist), ülipikk aga lühikese vokaali järel kahe (šeff, žiraffide, dušš, tšuvašš) ning pika vokaali ja diftongi järel ühe tähega (stroof, seif). Vrd. V põhireegli p. 3.

Ülesanne. Hääldata selgesti II- ja III-vältelist f-i ja š-d.

šefi, šefid, efekt, žirafid, žirafil, sufiks, nišid, nišist, nišilt, tuši, tušis, tušilt, ašiši, ašišid, ašišile, tšuvašile, tšuvašid, tšuvaši, tšuvašiga

šeffi, šeffidel, žiraffe, žiraffide, nišš, niššidest, niššidel, tušši, tuššidest, tuššidelt, ašišši, ašišše, ašiššidele, tšuvašše, tšuvaššidega

V. Lihtklusiilide reegel (V põhireegel).

Klusiilid on häälikud, mille iga välde (lühike, keskpikk ja ülipikk) märgitakse eri viisi.

1. Lühikesed (I-vältelised) klusiilid kirjutatakse tähtedega *b, d, g*: *lugema, leib, ööbik, sada*.

Õige, on: *intelligents, kandidaat, kandideerima, likvideerima, hospidal, eksaminand, standard*.

Kolmandas silbis *l, m, n, r* järel olev klusiil, millele järgneb vokaal, on lühike ja seepärast kirjutatakse *b, d* või *g*-ga: *ka-nar-bik, ümmargune, etendama, legendik, tuhandes*.

Erandiks on mõned rahvusvahelised sõnad, näit. *raporti*, (seda) *kontserti, transporti*.

2. Keskpikad (II-vältelised) klusiilid kirjutatakse alati ühekordselt tähtedega *p, t, k*: *koputatakse, tekitati*.

Õige on: *akord, moto, bruto, neto, libreto, tutvustama, arhitekt, kontakt, adjutant, konkreetne, demokraatia, aku, akumulaator*.

Ilmaütleva käände lõpus on alati keskpikk klusiil (kirjas *t*). Tihti eksitakse *ma*-tegevusnime ilmaütlevas käändes.

Õige on: *lõpetamata, küpsemata, lahendamata, otsustamata* jne.

Omadussõnaliites *-stikune* (nimetavas käändes küsimus *mis-sugune?*) on alati ja kõigis käändeis keskpikk klusiil (kirjas *k*): *vastastikune, vastastikustele, ülestikused*.

3. Ülipikad (III-vältelised) lihtklusiilid kirjutatakse lühikese vokaali järel kahe tähega (*vatt, sepp, nukker, artikkel, tuttav, leppima*), pika vokaali ja diftongi järel aga ühe tähega (*vaat, seep, kaup, kõikide, löikama, toitu*).

Abisõnaliites *-stikku* (küsimus *kuidas?*) on ülipikk klusiil (kirjas *kk*): *vastastikku, ülestikku, reastikku, kohastikku*.

Nimisõnaliites *-likkus* (nimetavas küsimus *mis?*) on alati ja kõigis käändeis ülipikk klusiil (kirjas *kk*): *rahulikkus, tootlikkust, vajalikkusele, seltsimehelikkusega, silmakirjalikkusest*.

Nimisõnaliidet *-likkus* mitte ära segada omadussõnaliitega *-lik* (küsimus *missugune?*). Esimene on astmevahelduseta (kõigis käändeis kirjas *kk*), teine astmevahelduslik (mõnes käändes *k*, mõnes *kk*).

4. Mitmesilbilise sõnalõpul, kui rõhk on silbil, kirjutatakse klusiil ühekordselt: *kasulik, kabinet, taburet, paharet, pankrot, kornet, klarnet*. Kui aga rõhk on viimasel silbil, siis kirjutatakse klusiil lühikese vokaali järel kahekordselt: *kušett, operett, brikett, parkett, duett, kvartett, mansett* jt.

Harjutus 11. Kirjutada kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *b, d, g* või *p, t, k*, nagu on õige.

A. 1. Kui ta kerge kat-e hellasti kõrvale lük-as, pörk-as ta tagasi. (*E. Börnhöhe.*) 2. Kui suur on selle net-okaal? 3. Jõest väljatõmmatud palgid laot-i kal-dal ülestik-u. 4. Nõukogude inimene on ettevõtlik ega salli lii+set tagasihoidlik-ust. 5. Sel-ajal oli ta alles küm-neaastane poisike. 6. Kaelkirjakut nimetatakse ka žiraf-iks. 7. Leningradi zo-pargis nägime ka žiraf-e. 8. Eš-elon eš-eloni järel sõitis sõjaväge rin-dele. 9. Jooksin kiiresti duš-i alla. 10. Otsin mitu pudelit tuš-i. 11. Metsa ääres kasvab violet-set kanar+ik-u. 12. Seda ütles to-mõt-liku näoga pois-. 13. Kui vars-kopplisse oli viidud, läks Ants heinamaale. 14. Jänes jooksis hoo+sate hüp-etega. 15. Mõt-elge hästi järele ja an+ke mulle siis lõp-lik vastus. 16. Ilutulestikuga saavutati suurepäraseid ef-ekte. 17. Tammiste veski toas vurasid vok-irat-ad tuuleveskiga või+u: talveke+rus tah-tis lõp-eta+a. (*L. Koidula.*)

B. 1. Püü+ke kõik-e teha täpselt ja kor-ektselt. 2. Nõukogude inimesed kohtlevad üksteist vastastik-u heatahtlik-u sõbralik-u-sega. 3. Äk-i kos-tis sire-ni monoto-n-e hää. 4. Nõukogude õpetaja suhtub ühesuguse nõudlik-usega kõik-idesse õp-ilas-tesse. 5. Tut-vumine marksismi-leninismiga aren+ab meie tead-lik-ust. 6. Sadu üha tugevneb, kül-ap tuisk-i ei jää tulemat-a. 7. Aktusel valitses tõsine pidulik-us. 8. Tallin-lased hin-dasid kõr-gelt Tartu teatri külalise+en+usi. 9. Vabrikus tu+vusitati meid kõigi tööprotses-idega. 10. Põlevkiviga laaditud vagonet-liik-us kiiresti šahti poole. 11. Lõp-uks tantsiti eesti rahvatantsu «Viru vals-». 12. Ekskurs-io-nil tutvusime ka tšuvaš-ide edusammudega kultuuri ja majan+use alal. 13. See helitöö lõp-eb võimsa ak-ordiga. 14. Palun rääkige kon+reetsemalt. 15. Faš-istid pommitasid Le-ningradi blo+aadi ajal lak-amat-ult. 16. Joonis tuleb teha tuš-iga, et kliš-ee saaks selgem. 17. Võistlustel tuli võitjaks keegi tšeh-lanna. 18. Reisijad silmitsesid üksteist nat-uke aega vastastik-u — sellest sai tut-vuseks küllalt, sest nad meeldisid üksteisele ja võit-sid usal+ust. (*E. Vilde.*)

VI. Mitmesilbilistes rahvusvahelistes sõnades esineva *h* reegel.

Mitmesilbilistes rahvusvahelistes sõnades kirjutatakse *h* pika vokaali järel ühe tähega (*psüühika, stiihiline*), lühikese vokaali järel aga lühike *h* ühe tähega, pikk *h* kahe tähega. Lühike on *h* sõnades *abstraheerima, sahariin, boheemlane*, pikk

sõnades *psühholoogia, psühhoos, mehhanism, almanahh, baldahhiin, rahhiit* jmt. Sõnades *mehhaanika* ja *mehhaaniline* võib *h-d* hääldada lühidalt ja pikalt, seega kirjutada ühe või kahe tähega.

VII. Järgsilpide vokaal rahvusvahelistes sõnades.

1. Helitu konsonandi ees kirjutatakse rahvusvahelistes sõnades järgsilpide vokaal kahe tähega: *aparaat, šokolaad, limonaad, mikroskoop, telegraaf, fotograaf, anekdoot* jt.

2. Helilise konsonandi ees kirjutatakse järgsilpide vokaal mõnedes sõnades ühe, mõnedes kahe tähega. Ühe tähega kirjutatakse sõnades, mis on enam kodunenud ja kus pearõhk püsib kindlalt l. silbil ning järgsilpide vokaale hääldatakse lühidalt: *komsomol, telefon, materjal, makaronid, sekretär, pensionär, partisan, admiral, eksemplar, formular, inventar, veteran, brigadir, apelsin, restoran, alkohol, hektar, sanitar* (kuid *sanitaarauto, sanitaarrong, sanitaarne*), *personal* (kuid *personaalne, personaalpension*).

Kahe tähega kirjutatakse vokaal vähem kodunenud sõnades, kus järgsilbi vokaali hääldatakse pikalt: *genitiiv, substantiiv, hipodroom, mandariin, militsionäär, agronoom, husaar* jt.

Hääliku välte märkimise kokkuvõtlik tabel.

I. Lühikesed häälikud — ühe tähega	<i>kogunema</i>
II. Pikad häälikud diftongis ja konsonantühendis — ühe tähega	<i>linlane</i>
Erandid. 1. Pikk <i>s</i> , kui talle ei järgne teist konsonanti, — kahe tähega	<i>marssima</i>
2. Sõna kirjutatakse nii, nagu seisaks ta eraldi:	
a) liite <i>-ki, -gi</i> ees	<i>tuiskki</i>
b) liitsõnades	<i>võrkkiiik</i>
c) liite ees, mis algab sama konsonandiga, millega sõna juur lõpeb	<i>keskkond</i>
III. Pikad lihthäälikud (peale <i>f, š</i> ja klusiilide) — kahe tähega	<i>saanud, kannab</i>
Erandid. 1. Mõned ase- ja muutumatud sõnad	<i>ma, mul, ju</i>
2. Vene isikunimed ja vähem tuntud kohanimed	<i>Mitšurin, Kirovsk</i>
IV. Liht-võõrhäälikud <i>f</i> ja <i>š</i> :	
1) II-värtelised — <i>f, š</i>	<i>šefid, tušist</i>
2) III-värtelised:	
a) lühikese vokaali järel — <i>ff, šš</i>	<i>šeffide, tušš</i>
b) pika vokaali ja diftongi järel — <i>f, š</i>	<i>stroof, šeif</i>
V. Lihtklusiilid:	
1) I-värtelised — <i>g, b, d</i>	<i>lubadega</i>

2) II-värtelised — *k, p, t*

3) III-värtelised:

a) lühikese vokaali järel — *kk, pp, tt*

b) pika vokaali ja diftongi järel — *k, p, t*

c) mitmesilbilise sõna lõpul — *k, p, t*

koputatakse

lukk, sepp, kott

luuk, seep, koit

maastik, taburet

VI. Häälik *h* mitmesilbilistes rahvusvahelistes sõnades:

1) pika vokaali järel — ühe tähega

2) lühikese vokaali järel:

a) lühike *h* — ühe tähega

b) pikk *h* — kahe tähega

stiihiline

abstraheerima

rahiit

Harjutus 12. Kirjutada kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *b, d, g* või *p, t, k*, nagu on õige.

A. 1. Need ülestõusud olid alles stiih-ilised. 2. Zo—loogia-tunnis tut—vusime kas—lastega ja ajalootunnis ita—lia renes—ans—iga. 3. Pidulikust koosolekust võt—is osa kogu käitise kol—ekti—v eesotsas juhtiva persona—liga. 4. Me saame aru ühis-kondlik—e tööde vajalik—usest. 5. Lenin näit—as rahvale kätte tee ühiskondlik—u ülekohtu lõp—lik—uks kõrval+amiseks. 6. Reisijad nägid enda ees avar+uvat lage+at tasan+ikku. 7. Madalrõhk—ond liik—us põhjast lõunasse. 8. Gram—ofoni on võimalik kasuta+a ka õp—etöös. 9. Kuš—et—viidi paran+ada. 10. Partisa—nid võitlesid vap—rasti faš—istide vastu. 11. Ants tuli meie juurde ja teatas, et pea+selt hak—atakse hobuseid ette rak—en+ama. 12. Pilk—ane pime+us mat—is kõik endasse. 13. Taladeks pan—di kolm nelja meetri pik—ust palk—i. 14. Teiste hulgas oli siin ka krim—lasi. 15. Ta silmad läik—isid ja näp—ud värisesid rõõmust. (*E. Vilde.*) 16. Lapse hääles oli mingit mahe+at nuk—rust. 17. Kuningale sihitud tuld malemängus nimetatakse šah—iks. 18. Tal—oli peas tore papaah—a. 19. Just enne hommi-kusöök—i tõid kaks sapö—ri raskesti haavatud viien+a roodu komandö—ri. (*E. Männik.*)

B. 1. Alles finiš—i lähe+al jõu+sid nad teistest ette. 2. Kõne-leja saat—is oma kõnet hoo+sate žesti+ega. 3. Lennukilt paistsid põllud pik—lik—ude laik—udena. 4. Niš—is oli +ostamendil +rupp kak—tusi. 5. Läbirääkimised an+sid häid resul+aate. 6. Kodanlik in+el—i+ents hin—das kõrgelt kõik—e, mis oli nn. modern—e. 7. Tea+sin olevat lähe+al küpsemat—a ruk—ivälja. 8. Korraga ker—ivad mulle mingisuguse julma asjalik—usega meel+e kohalik—u+e inimeste seas sosinal ringiliik—uvad jut—ud. (*A. Jakobson.*) 9. Üha ulatuslik—umalt rak—en+atakse meil mitšu—rinlik—e me—to+eid taime+e aretamisel. 10. Oma vesi-kon—dade ulatuslik—use poolest kuuluvad Siberi jõed suuremate hulk—a maakeral. 11. Inventu—ri tegemisel selgus, et kogu inven-ta—r on alles ja korras. 12. Meie füüsikakabinet— on sisustatud moo+sate ap—ara—tidega, mis on peaaegu a+soluutselt täpsed. 13. Meie väed fors—eerisid 5 km laiuse väina. 14. Nõukogude armee

vabastas fašistlikust ik—est ka Poola pealinna Vars—avi. 15. Taburet— on köögis. 16. Meh—aanikaseh—is on palju huvitavaid meh—anisme. 17. Nõukogude Liidus on kehtesta+ud tõeline demo+raatia. 18. Seinalehes on kaks huvitavat artik—lit ja mitu tore+at, tabavat kar—ikatuuri. 19. Ta nägu muutus nii mõt—likuks, nii nuk—raks, et ma an+sin luba+use rääkida asjast šef—iga. 20. Tal— ei olnud jõudu või osavust oma ülesannet täit—a. (E. Vilde.)

16. Sõna sisehäälikud.

Sõna sisehäälikuteks on häälikud alates pearõhulise silbi vokaalist kuni järgmise silbi vokaalini (viimane kaasa arvamata), näit. *kiri, raamat, esitama, liblikas, lukk, idee, marksism, mehhanismid, žurnaal*.

Sisehäälikute hulka ei tule arvata tunnuste (näit. mitmuse tunnus *-d, -de, -te*, lihtmineviku tunnus *-si*, oleviku tunnus *-b* jne.), käände- ja pöördelõppude ning liite *-ki, -gi* häälikuid, näit. *maade, sooks, käib, käima, tammgi*.

Astmevaheldusliku liitega (*-stik, -lik, -mik, -nik, -kond* jt.) sõna-des määratakse ka liite sisehäälikud ja seega välde ning aste, näit. *eesrindlikke, tootlikkude, legendikel, õpetlik, ühiskonda*.

Harjutus 13. Määrata sisehäälikud.

1. Südilt ja teineteise käest kinni hoides alustavad Jaak ja Rein teekonda. Vali lõunatuul puhub külje pealt ja paks pilv katab taevast, aga nende süda on südi, liikmed tugevad ja jõudsalt jääb ikka enam maad nende selja taha. Kõik näib hästi minevat. (J. Liiu.)

17. Sõnavälde.

Et sõnu õigesti muuta, on tarvis tunda sõna või sõnaosa vältet. Sõnavälde oleneb sisehäälikute vältest.

1. Sõna on I-välteline, kui ta sisehäälikuiks on lühike vokaal ja sellele järgnev lühike konsonant (kokku 2 sisehäälikut, mõlemad lühikesed): *elu, asi, inimene, kino, krabisema*.

Meeles pida da! *p, t, k, f* ja *š*-ga märgitavad häälikud ei ole lühikesed, seega kui sisehäälikute hulgas on *p, t, k, f, š*, siis sõna ei ole I-välteline.

Ülesanne. Leida 15 I-vältelist sõna.

2. Sõna on III-välteline,

a) kui ta on ühesilbiline (alates pearõhulisest silbist): *töö, nad, ta, et, kommunism, büroo, ideaal*;

b) kui üks sisehäälik on ülipikk, s. t. ühel sisehäälikul saab hääldamisel kaua peatuda, ilma et sõna moonduks: *saama, leppima, lõplik, Tartu, kaupade, saapad, vaatama*.

3. II-välteline on sõna, mis ei ole I- ega III-välteline (s. o. sõna, mille sisehäälikute hulgas üks häälik või häälikuühend on II vältes ja ükski häälik ei ole III vältes): *saanud, lõpetab, ešelon, šefid, nišis, tantsib, ladvas.*

4. II ja III välde (peale ühesilbiliste sõnade) on võimalik kindlaks määrata ainult kuulmise teel. II ja III välte eristamiseks tuleb sõna üht sisehäälikut hääldada pikemalt ja lühemalt. Kui pikem hääldus on loomulikum, siis on sõna III-välteline; kui lühem on loomulikum, on sõna II-välteline. Kasulik on ka võrrelda 1. ja 2. silbi pikkust: kui esimene silp on teisest pikem, siis on sõna III-välteline. Hääldades järjest mitu korda sõna *veski* kuuleme, et esimene silp (*ves*) on pikem teisest (*ki*), järelikult see sõna on III-välteline. Vastupidi, hääldades niiviisi sõna *kalju* märkame, et mõlemad silbid on ühepikkused.

5. Sõnavälte määramisel tuleb kõigepealt selgitada, kas antud sõna on ühesilbiline või I-välteline; kui ei ole, siis kuulmise teel kindlaks teha, kas ta on II- või III-välteline.

6. Liitsõnadel määratakse iga liitosa valde eraldi. Astmevaheldusliku liitega sõnadel määratakse ka liite valde.

Ülesanne. Hääldada järgmisi sõnu, tähelepanelikult kuulates, kuidas häälduses erinevad II- ja III-vältelised sõnad:

<i>kapi</i>	—	<i>kappi</i>	<i>pingil</i>	—	<i>pink</i>	<i>ratas</i>	—	<i>akna</i>
<i>luku</i>	—	<i>lukku</i>	<i>korgi</i>	—	<i>korki</i>	<i>kapid</i>	—	<i>kohver</i>
<i>leti</i>	—	<i>letti</i>	<i>paadi</i>	—	<i>paati</i>	<i>rüblik</i>	—	<i>juuksed</i>
<i>tekib</i>	—	<i>tekkis</i>	<i>laulud</i>	—	<i>laule</i>	<i>kirgas</i>	—	<i>kauge</i>
<i>lepik</i>	—	<i>leppis</i>	<i>laevad</i>	—	<i>laevu</i>	<i>aken</i>	—	<i>veski</i>
<i>katab</i>	—	<i>kattis</i>	<i>laual</i>	—	<i>lauda</i>	(viis) <i>aastak</i>	—	<i>aasta</i>

Murrete mõjul hääldatakse paljusid sõnu väärast vältes. Alljärgnevas tabelis on toodud mõned säärased sõnad. Kontrollige, mis-suguseid te hääldate valesti, kirjutage need grammatikavihikusse ja pidage nende õige hääldamisviis meeles (III-vältelist häälikut märgib rasvaselt trükitud täht).

II valde	III valde
<i>palju</i> , <i>auto</i> , Tõrva (linn);	<i>voodi</i> , <i>vahva</i> , <i>kangelane</i> , <i>kindel</i> , <i>korsten</i> , <i>vanker</i> , <i>kartul</i> ;
<i>kolhoosnik</i> , (viis) <i>aastak</i> ;	<i>keskmik</i> , <i>ümbrik</i> , <i>samblik</i> , <i>kompoek</i> , <i>ämblik</i> ;
<i>loomus</i> (noodatõmme), <i>otsus</i> , <i>ollus</i> ,	<i>loomus</i> (iseloome), <i>põhjus</i> , <i>oskus</i> , <i>õmblus</i> ,

II välde	III välde
<i>vastus, kuljus, annus, talvine, ammune;</i>	<i>ümbrus, gloobus, eepos, väike, päike, äike, kinnine, lahtine, lõhkine;</i>
<i>hilja, hiljaks (jääma), eile, kaua, ammu, ainult</i>	<i>siia, sinna, homme, kinni, jälle</i>

Harjutus 14. Paigutada järgnevad sõnad tabelisse välte järgi rühmiti:

ilu, koputab, idee, kaussi, kapp, hüpe, leiba, turvas, hambad, sisemine, pardid, peidab, lõpp, tänab, päevi, saapad, pilt, kolhoos, uurib, kolonn, rahva, kõvem, ratas, paati, poisid, purre, murded, kuube, elu, sotsialism, silda, märgib, märjad, rada, rätik, teiba, katab, jõudu, mõtete, arvud, kušett, katus, kattis, lubama, lõpetab, virtuoos.

N ä i d i s.

I-vältelised	II-vältelised	III-vältelised
ilu	koputab	idee

Harjutus 15. Määrata järgnevate mitmesilbiliste sõnade välde ja III-vältelistel alla kriipsutada täht, mis märgib ülipikka häälikut: raamatud, vintsutama, kallama, lootsik, kuhjaga, õpetlik, astmeline, häälikud, turtsuma, nõrgendada, vaatama, salgama, kallutasin, järgmised, mõirgama, kirjutama, rööbastel, juttudega, kannuste, konnadele, saabastest, kasvasin.

Harjutus 16. Määrata järgnevate sõnade tüve ja liite välde:

maastikuga, olevikku, sotsialistlikke, kompvekid, rahulik, ühiskond, künklik, laevastikust, inimkonnale, õpetlik, põõsastikkude, kirjanike.

Harjutus 17. Märkida ära sisehäälikud, määrata sõnavälde ja III-vältelistel sõnadel alla kriipsutada täht, mis märgib ülipikka sisehäälikut.

Õõ on ... Tagatoas põleb väike õõlamp ja saadab oma nõrka valgust voodi poole, milles haige magab rahutut und. Sängi ees istub vanaema. Kui ema ise on juba puruväsinud ja enam ei jõua valvata, siis tuleb tema ja kohendab vaipa, mille haige laps eneselt on ära lükanud. Külma vee rätik, mis on haige pea ümber, tahab

ka iga natukese aja tagant vahetamist. Arno on väga haige. Juba sellesama päeva õhtul, kui ta jõkke kukkus, hakkasid ta palged õhetama, pea valutama ja öösel tuli palavik. Nüüd on juba kolmas päev, aga haigus ei tagane, veel kõvemaks näib minevat palavik.

(O. Luts.)

18. Astmevaheldus.

1. Astmevahelduseks nimetatakse sõna sisehäälikute kahesugust esinemist ühe ja sama sõna eri vormides.

2. Astmevaheldus on kahesugune: laadivaheldus ja vältevaheldus.

Näit. a) *rada* — *raja*, *rind* — *rinna*, *leib* — *leiva* — mõned sisehäälikud erinevad laadilt;

b) *tukkuma* (III v.) — *tukub* (II v.), *valssi* — *valsi*, *võõrad* — *võõraste* — sisehäälikud erinevad vältelt.

3. Laadivaheldusele alluvad *b*, *d*, *g*, *s* ja *k* ning *t* ühendis *sk*, *hk* ja *ht*, näit. *kask* — *kase*, *lohk* — *lohu*, *leht* — *lehe*. Mõnes vormis on *b*, *d*, *g*, *s* või *k* või *t* olemas; need vormid on tugevas astmes (*rida*, *lugu*, *leib*, *käsi*, *kask*, *leht*). Mõnes vormis need häälikud kas hoopis puuduvad (*rea*, *loo*, *käe*, *kase*, *lehe*) või nende asemel on mõni teine häälik (*rada* — *raja*, *leib* — *leiva*, *mees* — *mehe*); need vormid on nõrgas astmes.

Meeles pidada! *b—p*, *d—t*, *g—k* vaheldus kirjas (näit. *loogal* — *looka*, *saabas* — *saapa*, *loodab* — *loota*) ei ole laadivaheldus, sest häälik jääb oma laadilt samaks ja muutub ainult ta välde.

4. Vältevaheldusele alluvad pikad häälikud või häälikuühendid (diftongid ja konsonantühendid). Mõnes vormis on pikad häälikud III vältes (*saan*, *keelama*, *kott*, *marssima*, *katsed*, *saunade*); need vormid on tugevas astmes. Mõnes vormis on pikad häälikud või häälikuühendid II vältes (*saanid*, *keelata*, *kotid*, *marsib*, *katsete*, *saunad*); need vormid on nõrgas astmes.

5. Paljude sõnade sisehäälikud üldse ei muutu; need on astmevahelduseta sõnad: *kala*, *kõnelema*, *võru*, *põlema*, *kirjutama*, *nädal* jt.

6. Seda, kas sõna on astmevahelduslik või astmevahelduseta, on hõlpus kindlaks määrata võrreldes sisehäälikuid käändsõnadel ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas (näit. *jalg* — *jala* — *jalga*) ning tegusõnadel (isikulise tegumoe kindla kõneviisi) olevikus ja *da*-tegevusnimes (näit. *õpin* — *õppida*, *tõmban* — *tõmmata*).

Astmevahelduseks ei tule pidada 1) konsonandi pikenemist ains. sisseütlevas ja *da*-tegevusnimes (näit. *elu* — *ellu*, *tulen* — *tulla*, *panen* — *panna*) ning 2) *n*-i ja *s*-i vaheldust liites *-ne* (näit. *teine* — *teise*, *soine* — *soise*).

7. Astmevahelduse kindlaksmääramisel tuleb kõigepealt võrrelda vastavaid muuteid (vt. p. 6), juhtides tähelepanu sisehäälile. Kui sõna osutub astmevahelduslikuks, siis on tarvis selgitada, kas ta on laadi- või vältevahelduslik, ja seejärel määrata aste. Vältevaheldust mõnes laadivahelduslikus sõnas ei tule arvestada.

8. Kokkuvõtte.

Laadivaheldus.

$b, d, g, s, (s)k, (h)k, (h)t$ { esineb — tugev aste,
puudub — nõrk aste.

Vältevaheldus.

Pikk häälilik või häälikuühend { III vältes — tugev aste,
II vältes — nõrk aste.

9. Laadivahelduslikes sõnades, kus b, d, g või s nõrgas astmes on kadunud, on lühikese vokaali i, u ja $ü$ asemel nõrgas astmes e, o või $ö$: *rida* — *rea*, *uba* — *oa*, *küdema* — *köeb*, *süsi* — *söe*.

Harjutus 18. Kirjutada käändsõnadel ainsuse nimetav, omastav ja osastav ning tegusõnadel kindla kõneviisi olevik ja *da*-tegevusnimi, märkida ära sisehäälid, ja kui sõna on astmevahelduslik, siis määrata astmevahelduse liik ja aste:

ridade, kasulikke, tõmmati, karbid, paluda, loeks, siduda, saatis, sõjast, muiatakse, küünlale, pipraga, raamat, hoonete, kirglik, ehted, tütarde, köetakse, kimbud, mõtete, lubade, pügama, vigu, oast, tugi, peab, kude, lüsi.

Näidis: ridade (rida, rea, rida) — laadivahelduse tugev aste; kasulikke (kasulik, kasuliku, kasulikku) — vältev. t. a.; tõmmati (tõmban, tõmmata) — laadiv. n. a.

Harjutus 19. Selgitada, kas sõna on astmevahelduslik või astmevahelduseta; kui on astmevahelduslik, siis määrata astmevahelduse liik ja aste:

A. kaval, saar, rida, viiest, tikub, loobuma, kündis, naaskel, regi, õhtu, uskusin, allee, kõigile, toas, hoolitsema, muianud, tunnete, kuus, sahk, noored, aitasime, lusikas, tugi, pean, küünal, tõsi, vihk, vihik, saabas, kõrred, voodi, mõte, oda, kohale, loog, veele.

B. rajast, saatsin, rabelema, küljele, viht, loodus, lõplikule, kosk, käele, vanker, põlgama, lampi, kaks, kõrs, laest, number, raatsisin, peole, kindel, öine, varrukas, elanikust, ettevõtlikkude, koopas, sotsialism, vaibad, opereerima, kasutan, varred, ehtis, ehitas, pime, laost, nuga, sotsialistlik, meetri, koppel, võoraste, kolhoosid.

19. Mõningate sõnade häälikuline koostis.

Allpool on toodud rühm sõnu, mida sageli hääldatakse ja kirjutatakse valesti. Sõnad, mida valesti hääldate, kirjutage grammatikavihikusse ja pidage nende õige häälikuline koostis mees.

1. Üles (vrd. ülesanne): *ärkas üles, vaatas üles*;
2. eespool;
3. praegu;
4. järgemööda; sõna *mööda* nõuab osastavat käänet (vrd. teed mööda, tänavat mööda);
5. kojuigatsus, läks koju (sisseütlev kääne), kuid: kodu poole;
6. mispärast;
7. algul (vrd. alguses);
8. tagaplaanile (vrd. tagaplaan, tagaplaanil, tagaplaanilt);
9. tähelepanu (vrd. paneb tähele), tähelepandav, järelevalve (vrd. valvab järele), järelepärimine, järeleaimamine, järeleandlik, järelemõtlik, järelevedu, kõrvalpõige (vrd. põikab kõrvale);
10. vastuolu;
11. üleriided;
12. ligimene (vrd. ligi);
13. painutama, painduma, paindlik, painama;
14. sammalduma (vrd. sammal);
15. kahetsema, kahetsus;
16. seadma, seadsin, sean, seati, seadus;
17. pörkama: *pall pörkab tagasi, nad pörkasid kokku*;
18. kostma, kostab, kostavad, kostis, kostku: *kaugelt kostab muusikat, äkki kostis mingi kume hää!*;
19. päevi (vrd. päev), sõjapäevil, pühapäeviti, päevik;
20. minia (pojanaine);
21. taldrik;
22. palitu, osuti, alasi, oherdi (neil sõnadel on ainsuse nimetav ainsuse omastava sarnane);
23. purjekas (ains. om. purjeka), lusikas, varrukas, kannikas, viilukas, kopikas, liblikas, allikas, tubakas, majakas, uustulnukas (kui sõna ainsuse omastavas lõpeb häälikutega *-ka*, siis on nimetavas *-kas*); vrd. vihik (om. vihiku), labak, om. labaku (=labakinnas), sõrmik (=sõrmkinnas), valik, lennuk (kui sõna lõpeb omastavas häälikutega *-ku* või *-ki*, siis on nimetavas *-k*);
24. materiaalne, materialistlik, materialism, kuid: materjal;
25. orienteeruma, imperialist, illusioon, familiaarne, abiturient;
26. akordion;
27. distsipliin, distsiplineeritud;
28. petrooleum;
29. tualett;
30. ridikül;
31. ekspuaterima, ekspuatsatsioon;
32. kontrrevolutsioon, kontrrevolutsiooniline;
33. laboratoorium.

VORMIÕPETUS.

20. Sõnaliigid.

Muutumisiivi järgi jagunevad sõnad kolme liiki: käandsõnad, pöördõnad ja muutumatud sõnad.

Käandsõnad käänduvad kõigis käändeis, pöördõnad pöörduvad aegades, kõneviisides, tegumoodides jne., muutumatud sõnad ei käändu ega pöördu või käänduvad ainult osaliselt.

Käandsõnu on 4 liiki: nimisõnad, omadussõnad, arvsõnad ja asesõnad. Muutumatu sõnu on 6 liiki: määrsõnad, kõrvalsõnad, kaassõnad, sidesõnad, hüüdsõnad ja kildsõnad. Kokku on seega 11 sõnaliiki.

1. **Nimisõnad** ehk substantiivid märgivad olendite, esemete või nähtuste nimetusi ning vastavad nimetavas küsimusele *kes? mis?* Näit.: *kass, raamat, maja, pilv, direktor, saavutus, tahe, lootus, õpetus, ühiskond, rahu, rahulikkus, viljakus, saavutatu, õppimine, töölamine, õpitu, saabuja, saabunu.*

Nimisõnad jagunevad üld- ja pärisnimedeks. Üldnimed on olendite, esemete ja nähtuste liigi ühiseks nimeks (näit. *inimene, laud, rahu, loodus*). Pärisnimed on üheainsa olendi, eseme või nähtuse erilised nimed (näit. *Peeter, «Tõde ja õigus», Suur Isamaasõda*).

2. **Omadussõnad** e. adjektiivid märgivad olendite, esemete või nähtuste omadusi ning vastavad nimetavas küsimusele *missugune?* Näit.: *punane, raske, huvitav, õpetlik, viljakas, eilne, sinne, eluline, üldine, endine, ühiskondlik.*

Tähele panna! Sõrendatult trükitud sõnad järgmistes ühendites on samuti omadussõnad (seepärast kirjutatakse väikese algustähega): nõukogude (missugune?) kord, eesti kirjanud, vene keel, Moskva kali, inglise töölisel, india elvants jts.

3. **Arvsõnad** e. numeraalid märgivad arvu või järjekorda ning vastavad küsimusele *mitu? kui palju? mitmes?* Näit.: *kolm, neliteist, kakskümmend viis, paar, pool, veerand, neli viiendikku, kümnes.*

4. **Asesõnad** e. **pronoomenid** asendavad olendite, esemete, nähtuste või nende omaduste nimetust. Asesõnade põhiliikideks on nimisõnalised ja omadussõnalised asesõnad.

Nimisõnalised asesõnad esinevad nimisõnade asemel ning nad vastavad nimetavas küsimusele *kes? mis?* Näit.: *mina, tema, nad, see* (on ilus), *kes* (tuli)? (ostis) *endale, igäüks*.

Omadussõnalised asesõnad asendavad omadussõnu ning vastavad omadussõna küsimusele *missugune?* Näit.: *see* (maja), *too* (masin), *missugune* (aparaat), *oma* (töö), *sama* (raamat), *iga* (õpilane).

5. **Tegusõnad** = pöördõnad ehk **verbid** väljendavad tegevust või olemist ajas, kõneviisis, tegumoes jne. Näit.: *tootma, kõndima, raiuma, olema, saama*.

6. **Määrsõnad** on muutumatud sõnad, mis kuuluvad tegusõna, omadussõna või teise määrsõna juurde ning vastavad mingile küsimusele (*millal? kus? kuidas? kuivõrd?* jt.). Nad määravad aega, kohta, teoviisi, määra jne. Näit. *siin* (viibima), *kaugele* (jõudma), (saabus) *eile*, (hingas) *raskesti, kindlalt* (võitma), (töötatakse) *hästi*, (lõpetab) *ruttu, väga* (ilus), *üsna* (kena), *nii* (kõrge), *tohtu* (suur), *kole* (igav), *eriti* (hästi), *niisama* (hoolsalt).

7. **Kõrvalsõnad** on muutumatud sõnad, mis kuuluvad tegusõna juurde ja ei vasta mingile küsimusele. Tegusõnal koos kõrvalsõnaga on teistsugune tähendus kui samal tegusõnal ilma kõrvalsõnata. Näit.: *üles* (tõusma), *sisse* (kukkuma), *kätte* (võtma), *mööda* (saatma), *aru* (saama), *meelde* (tuletama), *otsa* (vaatama), *ära* (andma), *kokku* (langema), *maha* (murduma).

8. **Kaassõnad** on muutumatud sõnad, mis kuuluvad nimisõna või nimisõnalise asesõna juurde. Nad määravad suhet olendi, eseme või nähtusega ega vasta mingile küsimusele. Näit.: (laua) *all, alla, alt, peal, peale, pealt, lähedal, juures, sees, kohal, najal, ümber, taga, mööda* (teed), *vastu* (puud), (aja) *jooksul*, (tarbe) *korral*, (töö) *tõttu*, (minu) *pärast*, (tema) *heaks*, (sinu) *kätte*.

9. **Sidesõnad** on muutumatud sõnad, mis ühendavad lauseid või sõnu lauses. Näit.: *ja, ning, ega, ehk, või, aga, kuid, vaid, s. t.* (= *see tähendab*), *s. o.* (= *see on*), *et, sest* jt.

10. **Hüüdsõnad** on hüüatused ja häälitsused, mis väljendavad tundeid ja soove ilma neid nimetamata. Näit.: *oh, ah, oi, säh, noh, hurraa, aitäh, nõõ, vissi-vissi, kött, kutsu-kutsu*. Hüüdsõnad on ka loodushääli jäljendavad sõnad, näit. *põmdi, potsti, sumdi, pimm-pomm, kolksi*.

11. **Kildsõnad** on muutumatud sõnad, mis aitavad mõnd teist sõna lauses esile tõsta või annavad tervele lausele mingi tähendusvarjundi. Näit.: *isegi, ka, eks, jällegi, küll, küllap, muidugi, vist, ju, kas, igatahes*.

On sõnu, mis kord esinevad ühe, kord teise sõnaliigina. Näiteks sõna *koer* esineb nimisõnana lauses *Koer* (kes?) *haugub* ja omadus-

sõnana lauses *Ta on koer* (missugune?) *poiss*. Sõna *noor* esineb omadussõnana lauses *Ta oli alles üsna noor* (missugune?) ja nimi- sõnana lauses *Ta on tõeline nõukogude noor* (kes?).

Omadussõna	Määrsõna	Kaassõna	Kõrvalsõna
<i>lihtsalt</i> (töölt) <i>heaks</i> (kom- beks)	(räakis) <i>lihtsalt</i> —	— (minu) <i>heaks</i> (laua) <i>alla</i> (maja) <i>juurde</i> <i>vastu</i> (puud) <i>üle</i> (maja) (metsa) <i>kohal</i>	— (kiitis) <i>heaks</i> <i>alla</i> (andma) <i>juurde</i> (lõikama) <i>vastu</i> (tulema) (jäi) <i>üle</i> (oli) <i>kohal</i>

Sõnaliikide määramisel on otstarbekohane kõigepealt selgitada, kas antud sõna on käändsõna, tegusõna või muutumatu sõna, ja seejärel määrata liik, kusjuures võib juhendada järgnevast lühidast kokkuvõttest:

I. Käändsõnad (käänduvad kõigis käändeis).

1. Küsimus *kes? mis?* — nimisõna või nimisõnaline asesõna.
2. Küsimus *missugune?* — omadussõna või omadussõnaline asesõna.
3. Küsimus *mitu? kui palju? mitmes?* — arvsõna.

II. Pöördõnad (pöörduvad aegades, tegumoodides jne.).

III. Muutumatud sõnad (ei käändu ega pöördu).

1. Kuulub tegusõna, omadussõna või muutumatu sõna juurde, vastab mingile küsimusele — **määrsõna**
2. Kuulub tegusõna juurde, ei vasta küsimusele — **kõrvalsõna**
3. Kuulub nimisõna või nimisõnalise asesõna juurde — **kaassõna**
4. Ühendab lauseid või sõnu lauses — **sidesõna**
5. Hüüatused, loodushääled, hääliitsused — **hüüdsõnad**
6. Aitab mõnd sõna lauses esile tõsta või annab tervele lausele mingi tähendusvarjundi — **kildsõna**.

Harjutus 20. Määrata sõredalt trükitud muutumatu sõna liik:

varsti on, juhtusid kokku, läheb edasi, üle maa, üsna suur, mere kohal, enda ette, silma all, hävitas halastamatult, ära minema, mööda teed, kõige väiksem, puude vahele, vahele jääma, alal hoidma, pani tähele, päris lämmatav, läbi akna, otse siia, väga hästi, meie poole, tuli nähtavale, aja jooksul, viibis seal, ärkas üles, ronis üles, nii lähedal, kutsus alla, alla andma, tooli alla, tuli vastu, vastu oksa, kui kaugel, kinni kasvama, selle tõttu, puu otsa, otsa saama, üsna kergesti.

Harjutus 21. Määrata sõnaliigid.

1. Eesrindlike ettevõtete kogemused näitavad veenvalt, et võitlus kokkuhoiu eest on siis tulemusrikas, kui sellest osa võtavad laialdased rahvahulgad. 2. Madli tuletas meelde neid aegu, millal ta maast-madalast pidi võõraste juures teenima. 3. Omamoodi tuli igapäevane kibe tööpinge laeva juures neile isegi õnneks, kuna ilma selleta oleks sunnitud lahkumine oma senisest kodust liiga valusana tundunud. (A. Hint.) 4. Viktor Kingissepp oli revolutsionäär, kes kogu oma jõu andis võitlusele töörahva parema tuleviku eest. 5. Need Fadejevi romaanid, mis ilmusid enne Suurt Isamaasõda, on nõukogude kirjanduses etendanud väga suurt osa. 6. Üks niisugune mäenukk teda ümbritseva soo ja mõne männijändrikuga mäe kõrgemal tipul saab tema, sõitva naise koduks ja seal peab ta vististi oma elupäevad lõpetama. (A. H. Tammsaare.) 7. Hakkas nii kangesti tuiskama, et hinge tahtis kinni matta ja kolme sammu peale ei olnud midagi näha. (E. Vilde.) 8. Jõest üleminekul pidid võitlejad kaelast saadik vette minema, kuid siiski jõuti teisele kaldale ilma suuremate viperusteta. 9. Ta oli väga rõõmus, kui partisanide komandör viimaks ütles: «Noh, sõber, ma olen sinuga rahul.» 10. Vii raamat sellele inimesele tagasi, kellelt sa ta võtsid. 11. Kas sa tunned ka hästi tööd, mida sul nüüd teha tuleb? 12. Ta läks akna alla ja vaatas välja, nagu tahaks ta oma pahameelt ja asjata pähe tungivaid uusi mõtteid lahutada, laiali ajada. (E. Peterson-Särgava.)

A. KÄÄNDSÕNAD.

21. Suur ja väike algustäht.

I. Suur algustäht.

Pärisnimed kirjutatakse alati suure algustähga. Kui pärisnimi on mitmesõnaline, siis mõnel juhul kirjutatakse iga sõna, mõnel juhul aga ainult esimene sõna suure algustähga.

A. Iga sõna suure algustähga, välja arvatud muutumatud sõnad ning omadussõnad *nimeline* ja *asuv*.

1. Isikunimed, näit. *Eduard Vilde*, *Mihhail Vassiljevitš Lomonossov*.

2. Riikide ametlikud nimetused, näit. *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit*, *Saksa Demokraatlik Vabariik*.

3. Perioodiliste väljaannete (ajalehtede, ajakirjade) nimetused, näit. *ajakiri «Eesti Kommunist»*, *«Nõukogude Naine»*, *«Sirp ja Vasar»*.

4. Asutuste, organisatsioonide ja käitiste ametlikud nimetused, näit. *Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium*, *V. Kingissepa nimeline Tallinna Riiklik Draamateater*,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinna Ehitustehnikum.

Mitte liialdada suure algustähega! Väikesega tuleb kirjutada:

a) asutuste ja ettevõtete osakonnad, näit. «Volta» montaažiosakond, ajalehe «Noorte Hää» maanoorte osakond;

b) käitise liiginimetus seoses jutumärkidesse pandava pärisnimega, kui ta märgib ainult käitise tegevusala või liiki, näit. tekstiilikäitis «Punane Koit», artell «Kiire Töö», «Ühiselu» trükikoda;

c) sõnad sideagentuur, külanõukogu, traktorijaam, raudteejaam, samuti kohanime liiki märkivad sõnad (linn, küla, järv jne.), näit. Kivimäe sideagentuur, Keila traktorijaam, Vaikne ookean;

d) ajutised ja asutusesisesed organisatsioonid, näit. Tartu 7. valimisjaoskond, Tartu 1. Töölisnoorte Keskkooli kirjandusring.

Kui tarvitatakse ainult üht või mõnd sõna mitmesõnalisest organisatsiooni või asutuse nimetusest, siis kirjutatakse see sõna või need sõnad väikese algustähega, näit. kommunistlik partei, kommunistlik noorsooühing (vrd. Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing), haridusministeerium.

B. Ainult esimene sõna suure algustähega.

1. Teoste ja seaduste pealkirjad, näit. romaan «Tõde ja õigus», luuletus «Kas tunned maad?», Tsiviilprotsessi koodeks.

2. Ordenite, medalite ja autasude nimetused, näit. Lenini orden, Tööpunalipu orden, orden «Ema au», Stalini preemia.

3. Ajalooliste sündmuste nimetused, näit. Kolmekümneaastane sõda, Narva lahing, Jüriöö ülestõus, Vene—Jaapani sõda.

Erandid: Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, Suur Isamaasõda.

Suure algustähega kirjutatakse ka sõnad *Sina* ja *Teie* ning ametinimetused kirjalikul pöördumisel vastava isiku poole. Näit.: Viljandi 1. Keskkooli Direktorile. Palun mind vastu võtta Teile alluva kooli 9. klassi.

II. Väike algustäht.

Järgmised sõnad ei ole pärisnimed, vaid üldnimed või omadussõnad ja kirjutatakse seetõttu väikese algustähega:

1. kuude, nädalapäevade ja pühade nimetused, näit. esmaspäev, detsember, mihklikuu, võidupüha, rahvusvaheline naistepäev, esimene mai, oktoobripühad;

2. kongresside ja konverentside nimetused, näit. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XIX kongress, IV ülevenemaaline partei konverents;

3. pidustuste ja tantsude nimetused, näit. 1955. a. üldlaulupidu, valss, masurka (rahvatantsude nimetused

kuuluvad pealkirjade kategooriasse ja seega pannakse jutumärki-
desse ning esimene sõna kirjutatakse suure algustähega: «*Viru
valss*», «*Oige ja vasemba*»);

4. au- ja ametinimetused, näit. *Eesti NSV haridus-
minister, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees, sotsialist-
liku töö kangelane, Eesti NSV teeneline kunstitegelane*;

5. pärisnimede juurde kuuluvad seletavad
või iseloomustavad sõnad, näit. *tsaari-Venemaa, rahva-
Hiina, tuleviku-Vargamäe*;

6. rahvaste, elanike, keelte ja murrete nime-
tused, näit.: *ukrainlane, leningradlane, tšehh, eesti keel, inglise
keel, põhja-eesti murre*;

7. isikunimedest tuletatud üldnimed (esemete
nimetused) ja omadussõnad, näit. *brauning, galvaani vool, gregoo-
riuse kalender, bertolee sool*;

8. kohanimetused, kui need ei tähista vas-
tavat riiki või maak kohta, vaid esinevad oma-
dussõna tähenduses, märkides omadust, liiki, tüüpi, näit.
moskva (missugune?) *seljanka, hiina tee* (teatavat liiki tee), *tori
hobune, lapi suusad, gruusia muster, balti kilud, rakvere räibe, alpi
aas, viini vorstid, kõlni vesi, arteesia kaev, india elevand, siberi
orav, eesti kirjandus, vene helilooja, vene inimene, inglise tööline*.

Meeles pidada, et säärased sõnad kirjutatakse lahku!

Ülesanne. Leida lisanäiteid.

Jälgida, millal kirjutatakse sõna *nõukogude* suure, millal väikese
algustähega.

Nõukogude	nõukogude
<i>riik, kodumaa, -maa, Eesti, rah- vad, valitsus, välisminister, delegatsioon, armee, linnad, jõed, kodanik, pass, rubla.</i>	<i>inimene, õpilased, noor, kool, kirjandus, kunst, kultuur, tea- dus, raamat, tehnika, töötajad, ühiskond, kord, võim.</i>

On paratamatult seotud riigi või
territoriumiga (näit. passi
annab välja riik, delegatsiooni
saadab riik).

Ei ole paratamatult seotud riigi
või territoriumiga, vaid sõna
nõukogude märgib t u n n u s t,
sisulist olemust (näit.
nõukogude kord võidakse keh-
testada ka mujal; see kord eri-
neb oma sisulise ole-
muse poolest teistest ühis-
konnakordadest).

Näiteks seoses sõnaga *korvpallurid* kirjutatakse sõna *nõukogude*
tavaliselt väikese algustähega, kuid kui meie korvpallurid esinda-
vad Nõukogude Liitu (näit. rahvusvahelistel võistlustel), siis kir-
jutatakse sõna *Nõukogude* suure algustähega.

Samal viisil kirjutatakse ka näit. *Inglise ja inglise*:

1) *Inglise* valitsus, saadik, kolooniad;

2) *inglise* töölised, rahvas, kapitalistid, imperialistid, töösturid.

III. Jutumärkidesse

pannakse järgmised pärisnimed:

1. teoste pealkirjad, näit. romaan «*Sõda ja rahu*», komöödia «*Ābarik*». (Seaduste ja määruste pealkirju ei panda jutumärkidesse, näit. *Invaliidide toetamise seadus*);

2. perioodiliste väljaannete nimetused, näit. ajakiri «*Looming*»;

3. asutuse või käitise nimetuse osa, mis ei näita asutuse või käitise liiki, vaid ainult eristab teistest sama liiki asutustest või käitistest, näit. artell «*Energia*», RAT «*Estonia*»;

4. medalite ja ordenite nimetused, kui nimetus järgneb liiginimetusele, s. o. sõnale *orden* või *medal*, näit. *orden* «*Ema au*», *medal* «*Töövapruse eest*» (vrd. *Lenini orden*).

Harjutus 22. Kirjutada sulgudes olevad sõnad suure või väikese algustähega ja panna jutumärkidesse, nagu on õige.

1. Kui oli kehtestatud (nõukogude) võim, hakkas meie tööstus kiiresti arenema. 2. Tammsaare romaan (tõde ja õigus) on sisukamaid teoseid (eesti) kirjanduses. 3. Ka (inglise) töölised tähistavad (oktoobripühi). 4. Kõigi (nõukogude) kodanike pühaks kohuseks on kaitsta oma sotsialistlikku kodumaad. 5. Kommunistlik (partei) ja (nõukogude) valitsus hoolitsevad igakülgset (nõukogude) inimeste eest. 6. Ajakirjas (eesti kommunist) ilmus huvitav artikkel (eesrindlik nõukogude teadus). 7. Ka mõni noorem (eesti) tööline oli tantsijate seas. (*E. Vilde*.) 8. Õpetaja jutustas haaravalt (jüriöö ülestõusust). 9. Rahupooldajate (konverentsist moskvas) võttis külalistena osa ka (tšehhe). 10. Tallinlased hindasid kõrgelt (teatri vanemuine) külalissetendusi. 11. Selles (gruusiast) toodud vaibas on nii (gruusia) kui ka mõningaid (türgi) mustreid. 12. Tal olid toredad (lapi) suusad. 13. Igal (liiduvabariigil) on oma (ülemnõukogu). 14. Eesti NSV (ülemnõukogu presiidiumi esimees) andis autasustatule kätte (medali töövapruse eest). 15. Eesti NSV (sotsiaalkindlustuse ministeerium) vajab kaht masinakirjutajat (eesti) ja (vene) tähestikuga masinale. Ilmuda (ministeeriumi kaadriosakonda). 16. Rahvusvahelistel võistlustel (norras) tulid (nõukogude) kergejõustiklased peaaegu kõigil aladel võitjaks. 17. Kas sa oled lugenud Majakovski luuletust (värsid nõukogude passist)?

Harjutus 23. Kirjutada sulgudes olevad sõnad suure või väikese algustähega ja panna jutumärkidesse, nagu on õige. Kriipsu ees olev täht kirjutada ühe-, kahe- või kolmekordselt, nagu on õige.

1. Politseiterrorist hoolimat—a korraldati (tsaari-venemaal) (esimese mai) puhul demonstratsioone. 2. Ruk—ilõik—us on alanud juba ka (uue elu) kolhoosis. 3. Suurt kangelaslik—ust osutas (nõukogude armee) ka (poola) pealinna (vars—avi) vabastamisel. 4. Zo—pargis nägime ka (india) elevanti ja (niiluse) krok—odilli. 5. Ita—l—ased ja (portuga—l—ased) olid omal ajal osavad mere-mehed. 6. Igaüks püüdku oma jõud an—da (nõukogude) ühiskonna teenistusse. 7. Küllasõitnud (tallin—lasele) tundus siin—e elu igav ja monotoon—e. 8. Tõeline (nõukogude) inimene ei an—du il—usio—nidele, vaid arvestab kõik—jal tegelik—ust. 9. Lõp—uks tantsiti (ukraina) rahvatantsu (gretška). 10. Lugesin suurima huviga L. Tolstoi romaani (sõda ja rahu). 11. 22. (aprillil) tähistatakse (nõukogude) kodumaal rahvaste genia—lse juhi Lenini sünnipäeva. 12. Tšardaš— on (ungari) tants. 13. Aastapäeva pidulik—ust rõhutas ka (teatris estonia) korraldatud kunstidekaad, kus esitati uusimat (nõukogude) muusikat. 14. Tut—vusime Eesti NSV (põllumajanduse ministri) uue käsk—irjaga. 15. Rahvusvahelise (naistepäeva) puhul korraldati pidulik—e koosolekuid (raadio-tehases punane ret, tallinna vineeri- ja mööblivabrikus, tallinna masinaehitustehases, masinaehitustehases ilmarine) jm. 16. Ta võt—is osa J. Tombi (nimelise keskkultuurihoone) rahvatantsurühmast. 17. Suurt tähelepanu äratasid (nõukogude) delegatsiooni juhi sõnavõt—ud (ühinenud rahvaste organisatsioonis).

22. Käändsõna vormistik.

A r v.

Peaaegu kõik käändsõnad esinevad kahes arvus: ainsuses ja mitmuses.

Ainsusel ei ole tunnust (näit. *maja, majale, majast*). Mitmuse tunnusteks on 1) *-d* (*majad, nädalad*), *-de* (*majade, lehtedele*), *-te* (*nädalate, tööstustest*) ja 2) *-i* (*nädalaile*), *-e* (*kirjanike, kirjani-kele*), *-u* (*jalgu, jalule*).

-d, *-de* ja *-te* on *de*-mitmuse tunnused, *-i*, *-e*, ja *-u* on *i*-mitmuse tunnused. Et *-d* esineb ainult nimetavas, *-de* ja *-te* aga kõigis käändeis peale nimetava ja osastava, seepärast mõeldakse *de*-mitmuse tunnuse all harilikult ainult tunnuseid *-de* ja *-te*.

K ä ä n d e d j a k ä ä n d e l õ p u d .

Eesti keeles on 14 käänet: nimetav, omastav, osastav, sisseütlev, seesütlev, seestütlev, alaleütlev, alalütlev, alaltütlev, saav, rajav, olev, ilmaütlev ja kaasaütlev. Sisse-, sees- ja seestütlevat nimetatakse sisekohakääneteks, alale-, alal- ja alaltütlevat — väliskoha-kääneteks.

Nimetaval (küsimus *kes? mis?*) ja omastaval (küsimus *kelle? mille?*) ei ole käändelõppu. Mitmust eristab ainsusest mitmuse tunnus *-d* (nimetavas) ja *-de* või *-te* (omastavas).

Osastav (küsimus *keda? mida?*) saab olla ainsuses

- 1) *d*-lõpuline (*tuld, maad*),
- 2) *da*-lõpuline (*sedä, keda, mida, mõnda*),
- 3) *t*-lõpuline (*veskit, tütart, nädalat*),
- 4) lõputa (*maja, lehte, laevastikku*) ja

mitmuses

- 1) *d*- ehk *id*-lõpuline (*maid, veskeid*),
- 2) *sid*-lõpuline (*peresid, mägesid*),
- 3) vokaallõpuline (*pikki, rahulikke, laudu*).

Märkused. 1. Et oleks hõlpsam eristada *d*-lõpulist mitmuse osastavat *d*-lõpulisest ainsuse osastavast, on otstarbekohane *d*-lõpulist mitmuse osastavat nimetada *id*-lõpuliseks. Teatavasti esineb mitmuse osastava lõpp *-d* alati koos *i*-mitmuse tunnusega *-i* (*nädalaid, soid, numbmeid, kaasikuid*).

2. Vokaallõpulisest mitmuse osastava vokaal (*i, e, u*) langeb ühte *i*-mitmuse tunnusega (vt. seda lk. 41).

Sisseütlev (küsimus *kellesse? millesse? kuhu?*) on ainsuses kas

- 1) *sse*-lõpuline (*tänavasse, vihikusse*),
- 2) *de*-lõpuline (*mælde, keelde*),
- 3) *ha-, he-, hu*-lõpuline (*maha, pähe, sohu*) või
- 4) lõputa (*metsa, kooli, lehte*) ja

mitmuses peaaegu alati

sse-lõpuline (*käitistesse, akendesse, kirjanikesse*).

Ainult vähestel sõnadel saab (küsimuse *kuhu?* puhul) olla lõputa mitmuse sisseütlev, näit. *jäi jalgu, kostis kõrvu, sattus kulli küüsi*.

Kõigil teistel käänetel on ainult üks lõpp, mis on ühine ainsusele ja mitmusele.

Käände nimetus	Küsimus	Lõpp	Näiteid
Seesütlev	<i>kelles? milles? kus?</i>	<i>-s</i>	vihikus, vihikuis
Seestütlev	<i>kellest? millest? kust?</i>	<i>-st</i>	vihikust, vihikuist
Alaleütlev	<i>kellele? millele? kuhu?</i>	<i>-le</i>	vihikule, vihikuile
Alalütlev	<i>kellel? millel? kus?</i>	<i>-l</i>	vihikul, vihikuil
Alaltütlev	<i>kellelt? millelt? kust?</i>	<i>-lt</i>	vihikult, vihikuilt
Saav	<i>kelleks? milleks?</i>	<i>-ks</i>	vihikuks, vihikuiks
Rajav	<i>kelleni? milleni?</i>	<i>-ni</i>	vihikuni, vihikuteni
Olev	<i>kellena? millena?</i>	<i>-na</i>	vihikuna, vihikutena
Ilmaütlev	<i>kelleta? milleta?</i>	<i>-ta</i>	vihikuta, vihikuteta
Kaasaütlev	<i>kellega? millega?</i>	<i>-ga</i>	vihikuga, vihikutega

Harjutus 24. Eraldada käändelõpud ja tunnused püstkriipsuga, tunnustele joon alla tõmmata.

1. Sõimu ja kepi varal aetakse elusaile ja elutuile tööriistadele

uut jõudu tardunud liikmetesse. (*E. Vilde.*) 2. Pühapäeva õhtul võttis Jaanus nõuks Maanust vaatama minna. (*E. Bornhöhe.*) 3. Ta nägi pääsuke si unka sisse ja välja lendamas, ta nägi nende tööd ja toimetust. (*A. H. Tammsaare.*) 4. Äigul tundus Matisele, nagu oleks vend üksnes sellepärast ühelt jutult järsult teisele üle läinud, et oma tõelisi mõtteid ja kavatsusi varjata, mis ehk esialgses ägeduses olid liiga nähtavale tulnud. (*A. Hint.*) 5. Siin teretavad metsaladvad nii lahkelt järvi, rohumaid; siin taeva vihmalt oras võrsub ja päike pais tab viljapäid. (*M. Veske.*) 6. Uus seadus kohendas ja korraldas talu poegade üldisi asju: kogukondlikke olusid, kohtu, politsei, kooli jne. kohta käivaid seadlusi, kuid isiklikke tulusid ei pakkunud see mitte. (*E. Vilde.*)

23. Põhi- ja peakäänded.

Põhikääneteks, s. o. kääneteks, mille varal saab moodustada teisi käändeid vastava käändelõpu või mitmuse tunnuse lisamise teel, on ainsuse omastav ja mitmuse omastav.

Ainsuse omastav on põhikäändeks kõigile ainsuse kään deile alates sse-lõpulisest sisseütlevast ja mitmuse nimetavale.

Mitmuse omastav on põhikäändeks kõigile *de*-mitmuse kään deile alates sisseütlevast.

Põhikäänete järgi ei saa moodustada ainsuse nimetavat, ainsuse osastavat, ainsuse lõputa sisseütlevat, mitmuse osastavat ja *i*-mit muslikke käändeid. Seepärast tuleb käänamisel vaadelda seitset kään et. Neiks on ainsuse nimetav, omastav, osastav ja sisseütlev ning mitmuse omastav, osastav ja sisseütlev. Neid käändeid nime tatakse **pe a k ä ä n e t e k s**.

Käänete astmeliste suhete kohta tuleb meeles pidada järgmist:

1) ainsuse nimetav ja ainsuse omastav on vastupidises astmes, näit. *õde — õe, sadu — saju, leib — leiva, leht — lehe* (nimetav tugevas, omastav nõrgas astmes); *mõte — mõtte, tõke — tõkke, aken — akna, kinnas — kinda, liige — liikme* (nimetav nõrgas, omastav tugevas astmes);

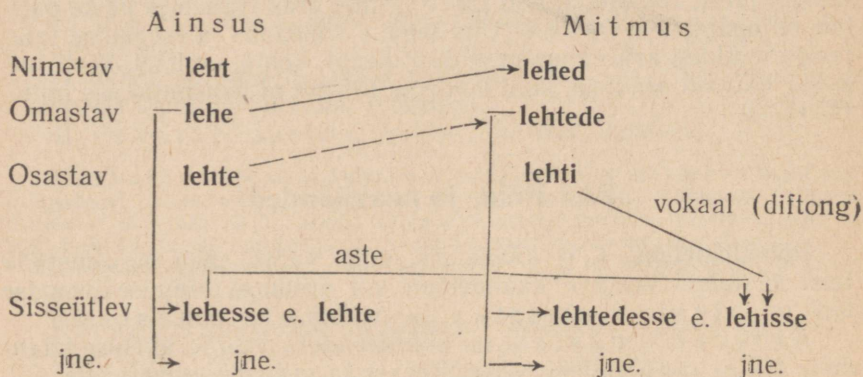
2) ainsuse nimetav ja osastav on harilikult samas astmes: *jõgi — jõge, sulg — sulge, põld — põldu* (mõ lemad tugevas astmes); *lõke — lõket, juhe — juh et, sammal — sam malt, okas — okast* (mõlemad nõrgas astmes); erandiks on väike rühm sõnu, mille ainsuse nimetav on esimeses ja osastav kolmandas vältes (*sõber — sõpra, oder — otra, padi — patja, kiri — kirja*);

3) ainsuse osastav ja *de*-mitmuse käänded on harilikult samas astmes: *rege — regede, patja — patjade, sõpra — sõpradeks, mõistlikku — mõisilikkudes* (tugev aste); *võ tet — võtete, rukist — rukistele, varvast — varvastelt*; erandiks on väike rühm 1) *lüge-tüüpi* sõnu (*lüiget — liikmete, juh et — juhtme tes, seemet — seemnetest*); 2) *keel-tüüpi* sõnu (*keelt — keelte*,

koort — koortest) ja 3) uus-tüüpi sõnu (uut — uute, kõrt — kõrte);

4) mitmuse osastav on alati tugevas astmes: ridu e. ridasid, jalgu, atru, maastikke, keeli, uusi, tütreid, mõtteid, hambaid, liikmeid.

Käänete moodustamise skeem.

24. *i*-mitmus.

Nagu käänete moodustamise skeemist näha, ühtib *i*-mitmuslike käänete lõpueelne vokaal või diftong mitmuse osastava vokaali või diftongiga (*lehti* — *lehisse*, *jalgu* — *jalul*, *kettaid* — *kettaist*). *i*-mitmuslike käänete aste ühtib vastavate ainsuse käänete (või ains. omastava) astmega, näit. *jalale* (nõrk aste) — *jalule* (nõrk aste), *kettast* (tugev aste) — *kettaist* (tugev aste). Ainult laadivaheldusliku *s*-ga sõnadel jääb *i*-mitmuses *s* püsima, kuigi see vastavais ainsuse käänendis puudub, näit. *käsi* — *käele* — (*neid*) *käsi* — *käsile*, *pars* — *parrel* — *parsi* — *parsil*.

Sõnadel, mille mitmuse osastav on *sid*-lõpuline, ei ole *i*-mitmust, näit. *kino* (mitm. os. *kinosid*), *roosa*, *tubli* jt. Ka paljudel sõnadel, millel *sid*-lõpulise kõrval saab olla ka vokaallõpuline mitmuse osastav, ei ole *i*-mitmust, näit. *org* (mitm. os. *orgusid* e. *orge*), *rida* (mitm. os. *ridasid* e. *ridu*), *raud* (mitm. os. *raudu* e. *raudasid*). *i*-mitmust ei tarvitata tavaliselt neljas viimases käänendis (rajavas, olevas, ilma- ja kaasaütlevas).

Harjutus 25. Kirjutada järgnevaist mitmuse osastavas olevaist sõnadest *i*-mitmuse alaleütlev, kui saab:

valgeid, vanu, lätlasi, kasulikke, kauneid, sotsialistlikke, pilte, õhtuid, peresid, kanu, mõtteid, ühiskondlikke, paljusid, lehti, sulgi, hetki, tootlikke, randu, vihikuid, pabereid, kuristikke, vankreid, ettevõtlikke, meresid, muuseume, inimesi, põõsastikke.

25. Vokaallõpulise mitmuse osastava lõppvokaal.

Vokaallõpulise mitmuse osastava lõppvokaaliks võib olla *i*, *e* või *u*.

Lõppvokaal sõltub sõna tüvehäälikust ja *a*-tüvelistel sõnadel ka eelmise silbi vokaalist. Tüvehäälikuks on ainsuse osastava lõppvokaal, või kui ains. osastav lõpeb konsonandiga, siis ainsuse osastava lõppvokaal.

e-tüvelistel sõnadel on vokaallõpulise mitmuse osastava lõppvokaaliks alati *i* (*kitse* — *kitsi*, *lille* — *lilli*);

i-tüvelistel on alati *e* (*poissi* — *poisse*, *kaussi* — *kausse*, *kooli* — *koole*);

u-tüvelistel on alati *e* (*põldu* — *põlde*, *maastikku* — *maastikke*);

a-tüvelistel on kas *u* või *i* (erandlikult ka *e*), sõltuvalt *eelmise* silbi vokaalist.

Kui *a*-tüvelistel on eelmises silbis *a*, *i*, *õ*, *ei*, *äi*, siis on mitmuse osastava lõppvokaaliks *u* (*vana* — *vanu*, *lauda* — *laudu*, *sõda* — *sõdu*, *tiiba* — *tiibu*, *leiba* — *leibu*, *väina* — *väinu*).

Erandid: *pikki*, *silmi*, *kingi*.

Kui eelmises silbis on mõni teine vokaal (*e*, *o*, *u*, *ä*, *ö*, *ü*), siis on *i* (*tera* — *teri*, *kohta* — *kohti*, *nurka* — *nurki*, *härğa* — *härği*).

Erandid: 1) *i* ja *j* järel on *i* asemel *e* (*nuia* — *nuie*, *tühja* — *tühje*),

2) I-vätelistel *u*-a sõnadel on *i* asemel *e* (*nuga* — *nuge*, *uba* — *ube*,

muna — *mune*, *tuba* — *tube*), 3) sõnadel *väli* ja *neli* on reeglipäraste *välje* ja *nelje* asemel soovitatavam tarvitada *välju* ja *nelju*.

Vokaallõpulise mitmuse osastava tabel.

Tüvevokaal	Eelmise silbi vokaal	Mitm. os. lõppvokaal	Erandid
<i>e</i>	—	<i>i</i>	—
<i>i</i>	—	<i>e</i>	—
<i>u</i>	—	<i>e</i>	—
<i>a</i>	1) <i>a</i> , <i>i</i> , <i>õ</i> , <i>ei</i> , <i>äi</i>	<i>u</i>	<i>pikki</i> , <i>silmi</i> , <i>kingi</i>
	2) muu vokaal (<i>e</i> , <i>o</i> , <i>u</i> , <i>ä</i> , <i>ö</i> , <i>ü</i>)	<i>i</i>	1) <i>i</i> ja <i>j</i> järel <i>e</i> ; 2) I-vätelistel <i>u</i> -a sõnadel <i>e</i> , 3) <i>välju</i> , <i>nelju</i>

Harjutus 26. Kirjutada ainsuse osastav ja vokaallõpuline mitmuse osastav:

parv, uisk, suusk, julm, saatkond, koib, piip, põder, oder, karm, nõid, lootuslik, koht, röösk, sukk, saag, tuhm, koon, tikk, tumm, leht, relv, kulm, külm, look, laut, pump, pärn, verst, konn, iseloom, loom, sanatoorium, kell, kastetilk, väär, õun, kujutelm, kompvek, parv, seminar, pood, rõhkkond, partisanisalk.

Astmevahelduseta käändsõnade tüüpsõnad ja käänamine.

Käändkond	Tüüp-sõnad	Tüüpkonna tunnused	Näiteid	Ains. sisseütlev	Ains. osastav	Mitm. osastav	de-mitm. tunnus
I	<i>puu</i>	Ains. nim. ja om. lõpul pikk vokaal, välja arvatud <i>ii</i> ja <i>üü</i>	maa, luu, töö, armee, trikoo	-sse (-ha, -he, -hu)	-d	-id või -sid	-de-
	<i>koi</i>	Ains. nim. ja om. lõpul diftong või <i>ii</i> või <i>üü</i>	krae, krai, kantselei, pii, süü	-sse	-d	-sid	-de-
II	<i>pesa</i>	2 silpi, I välde, ains. nim. ja om. ei lõpe e-ga	kivi, kala, rahu, koma	} lõputa või -sse	} vokaal	} vokaal või -sid	} -de-
	<i>nimi</i>	1) 2 silpi, I välde, ains. nim. lõpeb i-ga, om. e-ga 2) elu-liitega sõnad	suvi, hani, lävi, tüvi, süli keskustelu, arutelu				
	<i>seminar</i>	1) Rahvusvahelised 4-silbilised liiteta sõnad 2) tar-liitega sõnad	ministeerium, staadion, ohvitser tantsijatar, poolatar, kaunitar	} lõputa või -sse	} vokaal i	} vokaal e [-sid]	
III	<i>kõne</i>	2 silpi, I välde, ains. nime-tava lõpul e	pere, lõhe, mure, vine, tare	-sse (lõputa)	} -t	} -sid	} -de-
	<i>tubli</i>	1) 2 silpi, II välde, v. a. V käändkonna sõnad 2) nna-liitega sõnad	palju, foto, neiu, hapu, summa tantsijanna, eestlanna	-sse			

IV	<i>aasta</i>	2 silpi, III välde, ains. nime- tav ei lõpe <i>l, m, n, r</i> -ga	veski, voodi, julge, töökas	} -sse	} -t	} -id	} -te-
	<i>number</i>	2 silpi, III välde, ains. nime- tav lõpeb <i>l, m, n</i> , või <i>r</i> -ga	kamber, meeter, kop- pel, koorem				
	<i>õpik</i>	3 ja enam silpi, v. a. V kk. sõnad ja <i>seminar</i> -tüüp	paber, männik, hooli- kas, tume, ese				
V	<i>tööline</i> (<i>raskus</i>)	<i>ne-</i> ja <i>s-</i> sõnad, om-s - <i>se</i> : 1) 2 silpi, II välde 2) 3 silpi, III välde	naine, teine eestlane, endine, ras- kus, eepos	} lõputa või -sse	} -t	} vokaal <i>i</i>	} -te-
		3) 4 ja enam silpi, v. a. 5- silbilised <i>ne</i> -sõnad	inimene, pikaldane, mõtlematus				
		<i>soolane</i> (<i>katus</i>)	<i>ne-</i> ja <i>s-</i> sõnad, om-s - <i>se</i> : 1) 2 silpi, III välde				
2) 3 silpi, I või II välde	punane, kollane, jänes, madrus						
<i>ne</i> -sõnad, om-s - <i>se</i> 5 silpi, kaastrõhk keskmisel silbil	kärestikune, põletikune						

Märkus. Ümarsulgudes olevad käändelõpud esinevad ainult vähestel sõnadel, nurksulgudes olevad käändelõpud on mittesoovitavad.

i-mitmuse moodustamisel on aluseks mitmuse osastav. Sõnadel, mille mitmuse osastav on *sid*-lõpuline, ei ole *i*-mitmust. Vokaallõpulise mitmuse osastavaga sõnadel (II käändkond ja V käändkonna *tööline*(*raskus*)-tüüp) liitub *i*-mitmuses käändelõpp mitmuse osastava vokaalile; *id*-lõpulise mitmuse osastavaga sõnadel (I käändkonna *puu*-tüüp, IV käändkonna ja V käändkonna *soolane*(*katus*)-tüüp) — diftongile, kuna *d* langeb välja.

26. Käändkonnad.

Käänamisviisi järgi rühmituvad käändsõnad seitsmesse käändkonda. Esimesse viide kuuluvad astmevahelduseta, kahte viimasesse astmevahelduslikud sõnad. Igal käändkonnal on veel kaks või mitu käändtüüpi, nimelt:

I käändkonnal	— 1) <i>puu</i> - ja 2) <i>koi</i> -tüüp;
II „	— 1) <i>pesa</i> -, <i>nimi</i> - ja <i>seminar</i> -tüüp;
III „	— 1) <i>kõne</i> - ja 2) <i>tubli</i> -tüüp;
IV „	— 1) <i>aasta</i> -, 2) <i>number</i> - ja 3) <i>õpik</i> -tüüp;
V „	— 1) <i>tööline (raskus)</i> - ja 2) <i>soolane (katus)</i> -tüüp;
VI „	— 1) <i>rida</i> -, 2) <i>jalg</i> -, 3) <i>sõber-padi</i> -, 4) <i>maastik</i> -, 5) <i>kompvek</i> -, 6) <i>keel</i> - ja 7) <i>uus</i> -tüüp;
VII „	— 1) <i>tütar</i> -, 2) <i>hammas</i> -, 3) <i>mõte</i> - ja 4) <i>lüge</i> -tüüp.

On olemas ka väike hulk eriviisil käänduvaid sõnu.

Õppimisel on vaja kõigepealt omandada oskus määrata, millisesse tüüpkonda ja käändkonda üks või teine sõna kuulub, ja tüüp- või eeskujusõna järgi neid käänta.

Tüüpkonna määramisel tulevad arvesse astmevaheldus, silpide arv, sõnavälde ja mõned eritunnused. Kõigepealt tuleb selgitada, kas sõna on astmevahelduslik või mitte. Selleks on otstarbekohane võrrelda sõna sisehäälikuid nimetavas, omastavas ja osastavas käändes.

27. Astmevahelduseta sõnad (I—V kk.).

Astmevahelduseta sõnade tüübi määramisel on vaja kõigepealt selgitada, kas neil on eritunnuseid, mis määravad tüübi kindlaks. Kui neid ei ole, siis tuleb määrata silpide arv ja välde. Seejuures ei tule unustada, et astmevahelduseta sõnade silpide arv võetakse **ainsuse omastavast** ja hakatakse lugema **pearõhulisest silbist**; liit-sõnadel võetakse arvesse ainult põhisõna silpide arv.

Tüüpkonna ja käändkonna määramisel võib juhinduda tabelist I või järgnevast kokkuvõtlikust tabelist.

Eritunnused.

1. Pikk vokaal, välja arvatud *ii* ja *üü* — *puu* (I kk.)
2. Diftong või *ii* või *üü* — *koi* (I)
3. Liide *-elu* — *nimi* (II)

4. Liide <i>-tar</i>	— <i>seminar</i> (II)
5. Liide <i>-nna</i>	— <i>tubli</i> (III)
6. <i>ne-</i> ja <i>s-sõnad</i> , mille omastavas on <i>-se</i>	— 1) <i>tööline</i> (<i>raskus</i>);
2) <i>soolane</i> (<i>katus</i>).

Silpide arv ainsuse omastavas, välde, nimetava lõpphäälilik.

2 silpi, I välde,
nimetav ja omastav ei lõpe <i>e-ga</i>	— <i>pesa</i> (II)
nimetav lõpeb <i>i-ga</i> , omastav <i>e-ga</i>	— <i>nimi</i> (II)
nimetav lõpeb <i>e-ga</i>	— <i>kõne</i> (III)
2 silpi, II välde	— <i>tubli</i> (III)
2 silpi, III välde,
nimetav ei lõpe <i>l, m, n</i> või <i>r-ga</i>	— <i>aasta</i> (IV)
nimetav lõpeb <i>l, m, n</i> või <i>r-ga</i>	— <i>number</i> (IV)
3 silpi	— <i>õpik</i> (IV)
4 silpi,
rahvusvahelised liiteta sõnad	— <i>seminar</i> (II)
teised sõnad	— <i>õpik</i> (IV)
5 silpi	— <i>õpik</i> (IV)

Ülesanne. Tutvuda tabeliga 1, pöörates tähelepanu tüüpsõnadele, tüüpkonna tunnustele, käändelõppudele ja *de*-mitmuse tunnustele.

Harjutus 27. Kokkuvõtlikku tabelit või tabelit 1 kasutades määrata järgnevate sõnade tüüpkond ja käändkond (I—IV):

büroo, hoolimatu, elu, eksam, kere, kasukas, loeng, süda, soo, sanatoorium, ilu, sõbratar, sõbranna, öö, nire, hõre, tehnikum, rubla, kaasik, lusikas, partei, doktor, vare, apelsin, sidrun, maja.

N ä i d i s: *büroo* — *puu* (I), *hoolimatu* — *õpik* (IV).

Ülesanne. Leida mõnest raamatust astmevahelduseta käändsõnu ja määrata nende tüüpkond.

Alljärgnevas peatutakse peamiselt sõnadel, mille käänamisel sageli eksitakse. Sõnad, milles võite eksida, kirjutage grammatikavihikusse ja pidage nende õige käänamisviisi mees.

28. I käändkond.

Ülesanne. Tuletada meelde, millised sõnad kuuluvad I käändkonda. Tuua kummagi tüüpkonna kohta näiteid.

<i>puu</i>	<i>puu</i>	<i>puud</i>	<i>puusse</i>
	<i>puude</i>	<i>puid</i>	<i>puudesse</i> e. <i>puisse</i>
<i>koi</i>	<i>koi</i>	<i>koid</i>	<i>koisse</i>
	<i>koide</i>	<i>koisid</i>	<i>koidesse</i>

I käändkonna puhul tuleb silmas pidada järgmist:

1. *puu*-tüüpi kuuluvad ka *hea* ja *pea*, kuigi need lõpevad diftongiga. Sõna *hea* peakäänded: *hea, hea, head, heasse, heade, häid, headesse* e. *häisse*. Samuti käändub ka sõna *pea*.

2. Sõnal *puu* on mitmuse omastav ainult *puude* ja *i*-mitmus *puis, puist, puil* jne., näit. *puude oksad, puude taga, puude ladvus, neist puist ei jätku*.

3. Mitmuse osastav on paljudel *puu*-tüüpi sõnadel *sid*-lõpuline, näit. *keesid, komiteesid, trikoosid, büroosid, depoosid*. Neil sõnadel pole *i*-mitmust.

4. Ainsuse sisseütleva lõpuks sõnadel *maa, soo, suu, pea* on *-ha, -he* või *-hu* juhul, kui nad esinevad määrsõna tähenduses või vastavad küsimusele *kuhu?*: *kukkus maha* (vrd. *tagus vaia maasse*), *pani mütsi pähe, vajus sohu*.

5. Erandsõnadel *au* ja *nõu* on ainsuse osastav lõputa: *Siin ei ole ühtki jooginõu. Kas sa oskad mulle head nõu anda? Ülemnõukogule esitati kaks uut seaduseelnõu*.

Harjutus 28. Kirjutada tüüpsõna (sulgudes) ja peakäänded: *pea, luu, krai, klii, trikoo, nõu, partei, süü, truu, põldpüü*.

Näidis. *pea* (*puu*), *pea, pead, peasse* e. *pähe, peade, päid, peadesse* e. *päisse*.

Harjutus 29. Määrata järgnevate sõnade tüüpkond ja käändkond (I—IV):

raha, vöö, treial, vale, väle, idee, arutelu, lahutamatu, stipendium, pleenum, tädi, õhtu, plaatina, näitlejanna, jõuetu, portsjon, kodu, juuditar, kanep, allee, visa, lahja, koma, pension, oda, Pärnu, aatom, kalju, vanker, paviljon, Puškin, Lermontov.

29. II käändkond.

Ülesanne. Tuletada meelde, millised sõnad kuuluvad II käändkonda. Leida iga tüüpkonna kohta näiteid.

<i>pesa</i>	<i>pesa</i> <i>pesade</i>	<i>pesa</i> <i>pesi</i> e. <i>pesasid</i>	<i>pesasse</i> e. <i>pessa</i> <i>pesadesse</i> (e. <i>pesisse</i>)
<i>nimi</i>	<i>nime</i> <i>nimede</i>	<i>nime</i> <i>nimesid</i>	<i>nimesse</i> <i>nimesse</i>
<i>seminar</i>	<i>seminari</i> <i>seminaride</i>	<i>seminari</i> <i>seminare</i>	<i>seminari</i> e. <i>seminarisse</i> <i>seminaridesse</i> e. <i>seminarisse</i>

II käändkonna sõnade puhul tuleb silmas pidada järgmist:

1. Ainsuse osastav on lõputa. Eriti sageli eksitakse sõnades *isa, ema, onu, tädi, suvi, nagi* ja *iga*. Õige on öelda: *Kodus ei olnud isa ega ema. Ta külastas onu. Me ootasime väga suve. Esikus ei olnud ühtki nagi. Ma panin tähele iga ta liigutust*.

Ainult *pesa*-tüüpi pärisnimedel (*Mari, Tõnu, Jüri, Võru, Türi, Aru* jt.) on ainsuse osastav *t*-lõpuline: *nägin Marit*; see juhtus enne *Võrut*; külastasime *Türit*; kohtasin *sm. Arut*.

2. Mitte tarvitada mitmuse osastavas lõppu *-si*, mida rahvuskeeles pole üldse olemas! Õige on: *pesi* e. *pesa/sid, kino/sid, koma/sid, kujusid, tüvesid, hanesid* jne.

3. *pesa*-tüüpi sõnadel *nüri, südi, mõru, vilu* ja *tragi* mitte tarvitada silpi *-da-*! Õige on: *nürist noast, nürid käarid, südiks poisiks, mõru maitset, mõru näoga, vilu ilmaga, tragid lapsed*.

4. Sõna *hani* kuulub *nimi*-tüüpi ja on seega *e*-tüveline (kõigis käändeis peale ainsuse nimetava on *e*): *selle hane, seda hane, nende hanede* jne.

5. *nimi*-tüüpkonna erandsõnadel *tuli, meri, veri, uni, lumi* ja *mõni* on ainsuse osastav *d*-lõpuline (*tuld, merd* jne.) Sõnast *mõni* võib ainsuse osastav olla ka *mõnda*.

6. Paljudel *pesa*- ja *nimi*-tüüpi sõnadel on ainsuses *sse*-lõpulise sisseütleva kõrval lõputa sisseütlev, mida tarvitatakse küsimuse *kuhu?* puhul. Nimetavas olev lühike sisekonsonant esineb lõputa sisseütlevas ülipikana: *pesa* — *pessa, oja* — *ojja, häda* — *hätta, raba* — *rappa, meri* — *merre, veri* — *verre, tuli* — *tulle, lumi* — *lumme, tüvi* — *tüvve*.

7. *seminar*-tüüpi sõnade käänamisel võib olla eeskujusõnaks *kivi*. Nagu sõnal *kivi*, on ka neil sõnadel ainsuse ja mitmuse osastav lõputa ehk vokaallõpuline ja *de*-mitmuse tunnuseks *-de*:

seda kivi — *ministeeriumi,*
neid kive — *ministeeriume,*
nende kivoide — *ministeeriumide.*

Samuti käänduvad ka *muuseum, sanatoorium, staadion, stipendium, poodium, laboratoorium, auditoorium, tehnikum, observatoorium* jt. Ainult ainsuse lõputa sisseütlevas ei muutu neil sõnadel viimane konsonant pikaks (kahekordseks): *astus seminari; ta läks ministeeriumi.*

Vrd. IV käändkonna *õpik*-tüüpi sõnade käänamist.

Harjutus 30. Kirjutada tüüpsõna (sulgudes) ja peakäanded: *suvi, muuseum, staadion, nüri, keskustelu, muda, meri, sanatoorium, tantsijatar, mõru, ministeerium, kuju.*

Harjutus 31. Määrata järgnevate sõnade tüüpkond ja käändkond (I—IV):

jää, magasin, korter, pähkel, lahja, saba, kaaren, lõpetatu, süda, nina, hommik, neeger, hõbe, kisa, komissar, elevaator, leping, loov, vöö, kurioosum.

30. III käändkond.

Ülesanne. Tuletada meelde, millised sõnad kuuluvad III käändkonda. Leida kummagi tüüpkonna kohta lisanäiteid.

Meeles pidada, kuidas käänduvad III käändkonna sõnad.

<i>kõne</i>	<i>kõne</i> <i>kõnede</i>	<i>kõnet</i> <i>kõnesid</i>	<i>kõnesse</i> <i>kõnedesse</i>
<i>tubli</i>	<i>tubli</i> <i>tublide</i>	<i>tubliti</i> <i>tublisid</i>	<i>tublisse</i> <i>tublidesse</i>

1. Kõigi *kõne*-tüüpi sõnade ainsuse osastav on *t-lõpuline*, seega on õige: (*sed*a) *taret*, *võret*, *alet*, *nõret*, *sinet*, *niret*, *keret*.

2. Sõnadel *tare*, *pere* ja *kere* on ka lõputa ainsuse sisseütlev: *tarre*, *perre*, *kerre*.

3. Sõna *palju* on II-välteline ja kuulub III käändkonda (*tubli*-tüüp). Vrd.:

tubli — *palju*,
tubliti — *paljut*,
tubli/de — *palju/de*,
tubli/sid — *palju/sid*.

4. *tubli*-tüüpi erandsõnadel *rubla* ja *kahju* on ainsuse osastav lõputa: *3 rubla*; *saime suurt kahju*.

Kui sõna *rubla* on eriti rõhutatud, on ta ainsuse osastav siiski *t-lõpuline*, näit.: *Tal polnud rublatki kaasas*.

5. III käändkonna sõnadel saab olla ainult *sid-lõpuline* mitmuse osastav: *neiu/sid*, *auto/sid*, *palju/sid*, *foto/sid*, *tantsijanna/sid*.

Harjutus 32. Kirjutada tüüpsõna ja peakäänded (I—III kk.): *tare*, *südi*, *tee*, *prii*, *palju*, *hani*, *tehnikum*, *nari*, *eestlanna*, *poolatar*, *laboratoorium*, *au*.

Harjutus 33. Määrata järgmiste sõnade tüüpkond ja käändkond (I—IV):

soo, *staadion*, *portsjon*, *lahendamatu*, *nire*, *hõre*, *tõmmu*, *süü*, *kartul*, *kolhoosnik*, *album*, *pension*, *foto*, *mõttetü*, *nagi*, *muuseum*, *meetod*, *korsten*, *tasku*, *kultivaator*.

31. IV käändkond.

Ülesanne. Tabeli 1 järgi selgitada, millised sõnad kuuluvad IV käändkonda. Leida iga tüüpkonna kohta lisanäiteid. Meeles pidada, kuidas käänduvad IV käändkonna sõnad.

<i>aasta</i>	<i>aasta</i> <i>aastate</i>	<i>aastat</i> <i>aastaid</i>	<i>aastasse</i> <i>aastatesse</i> e. <i>aastaisse</i>
--------------	--------------------------------	---------------------------------	--

<i>number</i>	<i>numbri</i> <i>numbrite</i>	<i>numbrit</i> <i>numbreid</i>	<i>numbrisse</i> <i>numbritesse</i> e. <i>numbreisse</i>
<i>õpik</i>	<i>õpiku</i> <i>õpikute</i>	<i>õpikut</i> <i>õpikuid</i>	<i>õpikusse</i> <i>õpikutesse</i> e. <i>õpikuisse</i>

1. *aasta*-tüüpi kuuluvad teiste hulgas ka *kõrb*; *küps*, *mõis* ja *pärl*:

ains. omastav *kõrbe*, *küpse*, *mõisa*, *pärli* (III välde);

ains. osastav *kõrbet*, *küpset*, *mõisat*, *pärli*;

mitm. omastav *kõrbete*, *küpsete*, *mõisate*, *pärlite*;

mitm. osastav *kõrbeid*, *küpseid*, *mõisaid*, *pärleid*.

2. *number*-tüüpi kuuluvad peale *l*, *m*, *n* ja *r*-sõnade ka *s*-sõnad, mille omastavas on *-sa* (*kuulus* — *kuulsa*, *soodus* — *soodsa*, *tähtis* — *tähtsa* jt.), ja enamik kahesilbilisi III-värtelisi *ev*-sõnu, mille omastavas on *-va* (*jooksev* — *jooksva*, *kestev* — *kestva*, *õitsev* — *õitsva*, *maitsev* — *maitsva*, *toitev* — *toitva*, *kaitsev* — *kaitsva*, *haisev* — *haisva*).

3. *number*-tüüpi sõnadel liituvad ainsuse osastava *-t* ja *de*-mitmuse tunnus *-te* ainsuse omastava tüvele: *numbri+t*, *meetrit*, *ämbrit*, *kuplit*, *suhkrut*, *koplit*; *numbri+te*, *ankrutel*, *kambritest*.

4. *number*-tüüpi kuuluvad ka *vanker* ja *korsten* (astmievahelduseta III-värtelised sõnad), seega on õige: (seda) *vankrit*, *korstnat*, (nendest) *vankritest*, *korstnatest*, (nende) *vankritega*, *korstnatega*.

5. *õpik*-tüüpi kuuluvad teiste hulgas ka rahvusvahelised kolmesilbilised III-värtelised liiteta sõnad nagu *eksam*, *miljon*, *album*, *aatom*, *agitaator*, *pleenum*, *kombainer*, *portsjon*, *diplom*, *meetod*, *sümbol* jt. Seega on neil ains. osastavas *-t* (seda *õpikut* — *meetodit*, *albumit*, *portsjonit*), mitm. osastavas *-id* (neid *õpikuid* — *eksameid*, *diplomeid*, *pleenumeid*) ja *de*-mitmuse tunnuseks *-te* (nendest *õpikutest* — *agitaatoritest*, *aatomitest*, *kombaineritest*).

Vrd. II käändkonna *seminar*-tüüpi sõnade käänamist.

6. *õpik*-tüüpi kuuluvad ka kõik *nu-*, *tu-* ja *matu*-liitega sõnad (*surnu*, *kadunu*, *asjatu*, *mõttetu*, *kasvatamatu*, *lahendamatu* jt.), seega on neil ains. osastav *t*-lõpuline (*asjatut* tööd, *mõttetut* tegevust, *mõõtmatus* kaugust, *vallatut* poissi, *paratamatut* hukkumist) ja *de*-mitmuse tunnuseks *-te* (*kasvatamatute*, *parandamatutel*, *teosamatutest*).

tu-liitelisi omadussõnu mitte ära segada *tud*-kesksõnadega, kus on alati *d* (vrd. see *mõttetu* kiri — seda *mõttetut* kirja ja see *saadetud* kiri — seda *saadetud* kirja).

7. Sõna *mõlema/d* on *a*-tüveline (üheski käändes ei puudu *a*): *mõlemal* vernal, *mõlemast* vihikust, *mõlemaks* juhuks. Sel sõnal puudub ainsuse nimetav. Peale nimetava on soovitav kõiki teisi käändeid tarvitada ainsuses: *neil* mõlemal (mitte *mõlematel*), *nende* mõlemaga, *mõlemast* poisist.

8. Sõna *kartul* on *i*-tüveline: (selle) *kartuli*, (seda) *kartulit*, (sellest) *kartulist*, (nende) *kartulitega*.

9. *õpik*-tüüpi kuulub ka *kolhoosnik* (pearõhulise silbi *o*-d hääldada II-välteliselt!) ja käändub täpselt nagu *õpik*:

seda õpiku/t — *kolhoosniku/t*,
neid õpiku/id — *kolhoosniku/id*,
nende õpiku/te — *kolhoosniku/te*.

10. Rida *aasta*- ja *õpik*-tüüpi sõnu lõpeb nimetavas häälikutega *-as*, nagu *töökas*, *sinkjas*, *pruunjas*, *takjas* (*aasta*-tüüp); *viljakas*, *purjekas*, *labidas*, *liblikas*, *allikas*, *kuningas*, *sipelgas*, *tinajas* (*õpik*-tüüp). Neil sõnadel esineb *s* ainult ains. nimetavas, kuna kõigis teistes käänetes see puudub. Õige on seega: (*seda*) *purjekat*, *liblikat*, *sipelgat* jne.

11. Rühmal *õpik*-tüüpi sõnadel, mille nimetav on kahesilbiline I-välteline ning lõpeb *s*-ga, tuleb omastavas juurde *-me*, nagu *ese* (om. *eseme*), *ase*, *ige*, *sade*, *säde*, *vare*, *tühe* jt. Neil puudub *-me* ainsuse osastavas, seega on õige: (*seda*) *eset*, *aset*, *iget*, *sädet*, (*aher*)*varet*, *tühet* jne.

Vrd. VII käändkonna *lüige*-tüüpi sõnade käänamist.

12. Eelmistest sõnadest erinevad omadussõnad *pime*, *tume*, *hele*, *rabe*, *kume*, *lage*, *tore*, *lahe*, *tige*, *jahe*, *äge*, *tüse*, *sale*, *pude*, *väle* jt., mille ainsuse nimetav on samuti kahesilbiline I-välteline ja lõpeb *e*-ga. Neil esineb *da*-silp kõigis käänedes peale ainsuse nimetava: *pimeda*, *tumemat*, *heledasse*, *rabedate*, *kumeda*, *lagedatesse* jne.

13. Järgarvsõnade tunnuseks (peale sõnade *esimene* ja *teine*) on ainsuse nimetavas *-s*, kõigis teistes käänetes *-nda*, seega sõnadest *tuhandes* ja *miljones* on ains. omastav *tuhandenda*, *miljonenda*, ains. osastav *tuhandendat*, *miljonendat*.

14. Erandsõnad *süda*, *paras* ja *tuhat* käänduvad järgmiselt: *süda*, *südame*, *südan*, *südamesse*, *südamete*, *südameid*, *südame*-*tesse* e. *südameisse*;

paras, *paraja*, *parajat* e. *parast*, *parajasse*, *parajate*, *parajaid*, *parajatesse* e. *parajaisse*;

tuhat, *tuhande*, *tuh* e. *tuhandet*¹, *tuhandesse*, *tuhandete*, *tuhand*-*eid*, *tuhandettesse* e. *tuhandesse*.

15. IV käändkonna sõnadel ei või sisseütlevas ära jätta lõppu *-sse*. Õige on: *läks voodi/sse*, *läksime teatrisse*, *astus kambri/sse*, *tuli kontori/sse*, *läks vabrikusse*, *tulge lehtlasse*, *suleti vanglasse*, *pani kohvrisse*.

Ainult *aasta*-tüüpi pärisnimedel, samuti sõnadel *tasku* ja *põrgu* võib ains. sisseütlevas *-sse* puududa: *sõitsin Tartu*, *jõudsin Moskva*, *saabusime Keila*, *pani pliatsi tasku*.

¹ *tuh*at tarvitatakse siis, kui sellele eelneb arv (näit. 3 *tuh*at), *tuhand*et siis, kui ei eelne arvu (näit. *tuhand*et kolm; see ei maksa *tuhand*etki).

Harjutus 34. Kirjutada tüüpsõna ja peakäänded (IV kk.):
kõrb, vanker, vabrik, küps, album, kolhoosnik, maitsev, korsten,
agitaator, kartul, allikas.

Harjutus 35. Kirjutada tüüpsõna ja peakäänded (I—IV kk.):
komitee, meetod, summa, vanker, asjatu, pärl, mõttetü, poodium,
portsjon, tõmmu, kino, lohutamatu, mõlemad, valkjas, toitev.

32. V käändkond.

V käändkonda kuuluvad kõik sõnad, mille nimetava lõpus on *-ne* või *-s* ja omastavas *-se* (*tööli/ne* — *tööli/se*, *katu/s* — *katu/se*).

Neid on 2 tüüpi:

1) *tööline* (*raskus*)-tüüp, kuhu kuuluvad:

a) kahesilbilised II-vältelised (*naine*, *teine*);

b) kolmesilbilised III-vältelised (*laulmine*, *tõeline*, *lätlane*,
lõunane, *kandmine*, *suuline*, *endine*, *raskune*, *roostene*, *väike(ne)*,
lõoke(ne), *julgus* (om. *julguse*), *suurus*, *võitlus*, *oskus*, *jäätis* jt.);

c) kõik nelja- ning enamasilbilised, välja arvatud viiesilbilised *ne*-sõnad, mille kaasrõhk on kolmandal silbil, näit. *õpilane*, *mesilane*, *vanaldane*, *pikergune*, *õppimine*, *töötamine*, *kõnelemine*, *olustikuline*, *lühike(ne)*, *kirjutus* (om. *kirjutuse*), *kasvatus*, *oskamat*, *rahulikkus*, *seltsimehelikkus* jt.;

2) *soolane* (*katus*)-tüüp, kuhu kuuluvad:

a) kahesilbilised III-vältelised (*paene*, *vaene*, *kuune*, *jääne*,
raudne, *vaskne*, *siinne*; *teos* (om. *teose*), *veis*, *käis*, *seos*, *eos* jt.);

b) kolmesilbilised I- või II-vältelised (*vihmane*, *punane*, *rebane*,
tänane, *kollane*, *soolane*, *mullane*, *karjane*; *jänes* (om. *jänese*),
teras, *sügis*, *madrus*, *annus*, *uudis*, *silmus*, *kedrus* jt.);

c) viiesilbilised *ne*-sõnad, mille kaasrõhk on kolmandal silbil (*vastastiku/ne*, *kärestiku/ne*, *kohastiku/ne*, *tärpentini/ne*, *alkoholi/ne* jt.).

Vrd. nende tüüpide käänamist.

<i>tööline</i>	<i>töölise</i> <i>tööliste</i>	<i>töölist</i> <i>töölisi</i>	<i>töölistse</i> e. <i>töölistesse</i> <i>töölistesse</i> e. <i>töölistisse</i>
<i>soolane</i>	<i>soolase</i> <i>soolaste</i>	<i>soolast</i> <i>soolaseid</i>	<i>soolasesse</i> <i>soolastesse</i> e. <i>soolaseisse</i>

Nagu näha, on erinevus mitmuse osastavas, ainsuse sisseütlevas ja *i*-mitmuses. Kõige olulisem erinevus on mitmuse osastavas.

tööline (*raskus*)-tüüpi sõnadel on mitmuse osastav vokaallõpuline (viimaseks häälikuks *i*); *soolane* (*katus*)-tüüpi sõnadel — *id*-lõpuline.

Teisiti: vokaallõpuline mitmuse osastav on neil kahe- ja kolme-

silbilistel V käändkonna sõnadel, mille silpide arv ja välte number ühtivad (2 silpi II välde, 3 silpi III välde), ja kõigil nelja- ning enamasilbilistel sõnadel, välja arvatud viiesilbilised *ne*-sõnad, mille kaasrõhk on 3. silbil; *id*-lõpuline mitmuse osastav on neil kahe- ja kolmesilbilistel sõnadel, mille silpide arv ja välte number ei ühti (2 silpi III välde, 3 silpi I või II välde) ja viiesilbilistel *ne*-sõnadel, mille kaasrõhk on 3. silbil.

Eriti sageli eksitakse kolmesilbiliste sõnade mitmuse osastavas. Tuleb silmas pidada, et

1) kolmesilbilised sõnad *otsus*, *ollus*, *vastus* ja *kuljus* on II-vältelised ja seega nende mitmuse osastav on *otsuseid*, *olluseid*, *vastuseid*, *kuljuseid*;

2) kolmesilbilised sõnad *aastane*, *praegune*, *endine*, *laiune*, *pikkune*, *kõrgune*, *katkine*, *lõhkine*, *kahtlane*, *kinnine*, *roostene*, *kastene*, *õhtune*, *haiglane*, *põhjus*, *suurus*, *pikkus*, *laius*, *aktus*, *kursus*, *eepos*, *atlas*, *kaktus*, *gloobus* on III-vältelised ja seega nende mitmuse osastav on vokaallõpuline (*aastasi*, *praegusi*, *endisi*, *kahtlasi*, *roostesi*, *kinnisi*, *laiusi*, *pikkusi*, *eeposi*, *gloobusi* jne.).

Sõna *tervis* võib hääldada III- ja II-vältelisena, seega mitmuse osastav võib olla *terviseid* ja *terviseid*.

Sõnu *maine*, *õine*, *jäine*, *luine*, *puine*, *soine* ja *kuine* võib hääldada III ja II vältes. Et nad on kahesilbilised, siis võib mitmuse osastav olla *maiseid* ~ *maisi*, *õiseid* ~ *õisi*, *jäiseid* ~ *jäisi*, *luisid* ~ *luisi* jne. Soovitavam on neid hääldada III vältes (seega mitm. osastav *maiseid*, *õiseid* jne.).

V käändkonna sõnadel on ainsuse osastava lõpuks *-t* ja *de*-mitmuse tunnuseks *-te*. Suuremal osal sõnadel liituvad need *s*-le. Õige on: *üksluis/t* (*tööd*), (*vihmast*) *sügist*, *vaest* (*sulast*), *kodumais/te* (*toodete*), *õis/te/l* (*tundidel*), *sois/te/ks* (*maa-aladeks*), (*nende*) *juus/te*. Vokaalidele liituvad *-t* ja *-te* ainult neil *ne*-sõnadel, kus *-ne* liitub konsonandile: *raud/ne* — *raudse/t*, *vaskne* — *vasksete*, *sotsiaalne* — *sotsiaalsetest*, *humaanne* — *humaansetele*.

V käändkonna *tööline* (*raskus*)-tüüpi sõnadel, s. t. sõnadel, mille mitmuse osastav on vokaallõpuline, on ainsuses *sse*-lõpulise sisseütleva (*töölisesse*, *kindlusesse*, *õpilasesse* jne.) kõrval ka lõputa sisseütlev (*töölisse*, *kindlusse*, *õpilasse* — tüves olev *s* on muutunud ülipikaks; vrd. *pesa* — *pessa*, *lumi* — *lumme*, *muda* — *mutta*). Sõnast *teine* on lõputa sisseütlev *teise* (III välde).

Eriliselt käänduvad sõnad *juus*, *vennas*, *omaksed*, *õeksed* ja *käliksed* (viimastel sõnadel puudub ainsus). Sõna *juus* peakäänded: *juus*, *juukse*, *juust*, *juuksesse*, *juuste*, *juukseid*, *juustesse* e. *juukseisse*.

Nagu näha, puudub neil sõnadel *k* 1) ainsuse nimetavas ja 2) käändeis, kus *s*-le järgneb *t* (ainsuse osastav, *de*-mitmus). Vrd. sõnu *uks* — *ukse* — *ust* — *uste*, *jooksma* — *joosta* — *joostakse*, kus samuti puudub *k*, kui *s*-le järgneb *t*.

Sõnal *väike(ne)* ei tohi *e-d k* ja *s-i* vahelt ära jätta ainsuse osastavas ja *de*-mitmuses; õige on: *väikest, väikeste, väikestesse* jne. Teistes käänetes võib *e* puududa: *väikese e. väikse, väikesele e. väiksele, väikesi e. väikseid*.

Sõnadel *päike(ne)* ja *äike(ne)* ei või üheski käändes *e-d* ära jätta. Õige on: *päikese, päikesel, äikesi* jne.

Harjutus 36. Kirjutada järgnevate sõnade mitmuse osastav, rühmitades nad tüüpide järgi:

teine, lõhkine, tulevane, sealne, silmus, kärestikune, roostene, pikkus, metsane, annus, laius, kaktus, otsus, soine, kastene, vastus, praegune, venelane, üksluine, ülekohtune, madrus, ühtlane, puine, porine, päike, kursus, uudis, sotsiaalne, õhtune, kõnelus, õmblus, üldine, suurus, veis, niisugune, kasvatus, õpetlane, kangelane, gloobus, tärpentinine, eepos, rahulikkus, kasvatamatus, eos, kinnine, äärmine, määrus, kedrus, ketrus, kohtlane.

N ä i d i s.

2 silpi, II välde	3 silpi, III välde	4 ja enam silpi	2 silpi, III välde	3 silpi, I või II välde	5-silbi- lised <i>ne</i> - sõnad
teisi	lõhkisi	tulevasi	sealseid	silmuseid	käres- tikuseid

Harjutus 37. Kirjutada peakäänded:

otsus, vennas, vaene, sügis, endine, kollane, soine, vaskne, kinnine, õpetlane, käis, kodumaine, juus.

33. Astmevahelduslikud sõnad (VI ja VII kk.).

Ülesanne. Tutvuda astmevahelduslike sõnade tabeliga (tabel 2), pöörates tähelepanu tüüpsõnadele, tüüpkondade tunnustele, astmele, käändelõppudele ja *de*-mitmuse tunnusele. Tugevas astmes olevad vormid on tabelis märgitud tähega T ja nõrgas astmes — tähega N.

Nagu tabelist on näha, kuuluvad VI käändkonda sõnad, mille ainsuse nimetav on tugevas, omastav nõrgas astmes, ja VII käändkonda sõnad, mille ainsuse nimetav on vastupidi nõrgas ja omastav tugevas astmes.

Astmevahelduslike sõnade tüübi määramisel tuleb kõigepealt selgitada, kas antud sõna kuulub VI või VII käändkonda, ja seejärel tüüpkonna tunnuste põhjal määrata tüüpkond.

Ülesanne. Leida iga tüüpkonna kohta lisanäiteid.

Harjutus 38. Tabelit 2 kasutades määrata järgnevate VI käändkonna sõnade tüüpkond:

lohk, tahtlik, õnn, tulevik, noor, ader, platvorm, ais, petersell, kali, võsastik, tugi, mees, kannatlik, teemant, laps, laevastik, sõel, üks, kommunistlik, vesi, tuul, tõrs, parasiitlik, sari, oder, pada, vars, varss.

Harjutus 39. Tabelit 2 kasutades määrata järgnevate VII käändkonna sõnade tüüpkond:

tungal, kinnas, vilgas, kümme, hüüe, keere (om. keerme), armas, västar, üllas, tunne, peenar, kaenal, laine, juhe, kannel, ehe, kallas, lõke, vemmal, kolle, varvas.

Harjutus 40. Määrata tüüpsõna ja käändkond (VI—VII):

kõik, taimestik, kuus, rõhkkond, kompass, tōsi, kuuendik, valvas, muie, roog, nali, teivas, õpetlik, mesi, märke (om. märkme), nõder, juur, koonal, saatuslik, toores, teder, olevik, tõrges, rada, lubi, lüsi (om. löe), lõik, lõige, sada, nõukogulik, käsi, virk, loomastik, teke, sammal, kärmas, pink, kunstnik, mari, kaks.

34. VI käändkond.

I alaliik

<i>rida</i>	<i>rea</i> <i>ridade</i>	<i>rida</i> <i>ridu e. ridasid</i>	<i>reasse e. ritta</i> <i>ridadesse</i>
<i>sõber</i>	<i>sõbra</i> <i>sõprade</i>	<i>sõpra</i> <i>sõpru</i>	<i>sõbrasse e. sõpra</i> <i>sõpradesse (e. sõbrusse)</i>
<i>padi</i>	<i>padja</i> <i>patjade</i>	<i>patja</i> <i>patju</i>	<i>padjasse e. patja</i> <i>patjadesse (e. padjusse)</i>
<i>jalg</i>	<i>jala</i> <i>jalgade</i>	<i>jalga</i> <i>jalgu e. jalgasid</i>	<i>jalasse e. jalga</i> <i>jalgadesse e. jalusse</i>
<i>maastik</i>	<i>maastiku</i> <i>maastikkude</i> <i>e. maastike</i>	<i>maastikku</i> <i>maastikke</i>	<i>maastikusse e.</i> <i>maastikku</i> <i>maastikkudesse</i> <i>e. maastikesse</i>
<i>kompvek</i>	<i>kompveki</i> <i>kompvekkide</i>	<i>kompvekki</i> <i>kompvekke</i>	<i>kompvekisse</i> <i>e. kompvekki</i> <i>kompvekkidesse</i>

II alaliik

<i>keel</i>	<i>keele</i> <i>keelte</i>	<i>keelt</i> <i>keeli</i>	<i>keelesse e. keelde</i> <i>keeltesse (e. keelisse)</i>
<i>uus</i>	<i>uue</i> <i>uute</i>	<i>uut</i> <i>uusi</i>	<i>uuesse e. uude</i> <i>uutesse (e. uusisse)</i>

Peale astmevahelduse, käändelõppude ja *de*-mitmuse tunnuse tuleb VI käändkonna sõnade puhul meeles pidada järgmist.

1. *rida*-tüüpi sõnade hulka kuulub ka **tõbi** (tugevas astmes *b*, nõrgas *v*): *tõbi, tõve, tõbe, tõvesse* e. *tõppe, tõbede, tõbesid, tõbedesse*.

Sõnu *pidu* ja *idu* võib käänata astmevahelduslike sõnadena (*selle peo, eo*) kui ka astmevahelduseta sõnadena (*pesa*-tüüp: *selle pidu, idu; need pidud, idud*).

Sõnast *kude* (om. *koe*) võib ainsuse osastav olla *kude* kui ka *kudet*.

2. Ainsuse nimetava õige kuju on **puder** (*sõber*-tüüp); ains. omastav *puuru*, osastav *putru*.

3. Ainsuse nimetava õige kuju on **vali** (*padi*-tüüp); ains. omastav *valju* (II välde!), osastav **valju** (III välde!).

4. Paljudel *jalg*-tüüpi sõnadel on ainult *sid*-lõpuline mitmuse osastav.

5. *jalg*-tüüpi kuuluvad ka rahvusvahelised sõnad, mille ainsuse nimetava viimane silp kannab pearõhku ning lõpeb konsonandiga, näit. *kommunism, revolutsioon, olümpiaad, kolhoos, proletariaat, protest* jt. Neil on ainult lõputa mitmuse osastav.

6. *jalg*-tüüpi sõnad **hetk, retk, taim, pilv, talv** ja **rüpp** käänduvad täpselt nagu *sarv*:

ains. om. *sarve* — *hetke* (II välde),

os. *sarve* — *hetke* (III välde),

mitm. om. *sarvede* — *hetkede* (III v.),

os. *sarvi* — *hetki*.

Ülesanne. Käänata suuliselt kõigis käändeis *sarv, hetk, retk, taim, pilv, talv, rüpp*, jälgides, et ühtiksid nii käändelõpud, mitmuse tunnused kui ka välde.

7. Ainsuse nimetava õige kuju on **õlg, turg, luht** (*jalg*-tüüp), omastav *õla, turu, luha*, osastav *õlga, turgu, luhta*. Sõnad *reis* (=matk) ja *meelehärm* on *i*-tüvelised: *reisi, meelehärmi, reisist, meelehärmiks*.

8. Ainsuse nimetava õige kuju on **pliit, plaat, pluus, kohv, kurv, mapp, klikk**. Need on *i*-tüvelised sõnad, seega ains. omastav on *pliidi, plaadi, pluusi, kohvi, kurvi, mapi, kliki*.

9. *jalg*-tüüpi sõna **kaart** käändub täpselt nagu *kurt*:

ains. omastav *kurdi* — *kaardi*, alaltütlev *kurdilt* — *kaardilt*.

10. *jalg*-tüüpi sõna **kumbki** käändub nagu *vend+ki*; ainuli sõnas *vendki* on tugevas astmes *nd*, nõrgas *nn*, sõnas *kumbki* aga tugevas astmes *mb*, nõrgas *mm*:

vendki — *kumbki*,

vennagi — *kummagi*,

vendagi — *kumbagi*,

vennassegi — *kummassegi* e. *vendagi* — *kumbagi* jne.

Käänd- kond	Tüüpsõna	Tüüpkonna tunnused
VI	I alaliik	<p>I. Ains. omastav nõrgas astmes</p> <p><i>rida</i> <i>sõber, padi</i> <i>jalg</i> <i>maastik</i> <i>kompvek</i></p> <p>Ains. nimetavas ja osastavas 2 silpi, I välde Ains. nimetavas 2 silpi, I välde: osastavas 2 silpi, III välde</p> <p>Ains. nimetavas 1 silp, mitte <i>keel-</i> ja <i>uus-</i>tüüp Astmevahelduslik liide <i>-stik</i>, <i>-lik</i>, <i>-mik</i>, <i>-nik</i>, <i>-rik</i>, <i>-vik</i>, <i>-ndik</i></p> <p>1) Mitmesilbilised rahvusvahelised sõnad, mille lõpuosas esineb astmevaheldus 2) <i>kond-</i> ja <i>elm-</i>liitelised sõnad</p>
	II alaliik	<p><i>keel</i> <i>uus</i></p> <p>Pikk vokaal + <i>l</i>, <i>m</i>, <i>n</i> või <i>r</i>; tüvevokaaliks <i>e</i> Laadivahelduslik häälik <i>s</i></p>
VII	<i>tütar</i> <i>hammas</i> <i>mõte</i> <i>lüige</i>	<p>II. Ains. omastav tugevas astmes</p> <p>Ains. nimetav lõpeb <i>l</i>, <i>m</i>, <i>n</i> või <i>r</i>-ga Ains. nimetav lõpeb <i>s</i>-ga Ains. nimetav lõpeb <i>e</i>-ga, mitte <i>lüige</i>-tüüp Ains. nimetav lõpeb <i>e</i>-ga, omastavas <i>-me</i> või <i>-ne</i></p>

i-mitmuse vokaal võetakse mitmuse osastavast ja aste ainsuse omastavast on *-id*, siis jääb *i*-mitmuses *d* ära. Kui mitmuse osastav on ainult *sid*-lõpuline, siis

Sõnal *kumbki* ei ole mitmuse. Meeles pidada, et liide *-ki*, *-gi* liitub sõna lõppu, mitte tüve ja käändelõpu vahele.

11. *jalg*-tüüpi sõna *väär* käändub täpselt nagu *päev*:
(*selle*) *päeva* — *väära*,
(*sed*) *päeva* — *väära*,
(*nende*) *päevade* — *väärade*,
(*neid*) *päevi* — *vääri*.

12. *jalg*-tüüpi sõna *kõik* on *e*-tüveline, seega ainsuses on *e*, mitmuses *i*. Peakäänded: *kõik*, *kõige*, *kõike*, *kõigesse* e. *kõike*, *kõikide* e. *kõigi*, *kõiki*, *kõikidesse* e. *kõigisse*.

tüüpsõnad ja käänamine.

Näiteid	Ains. nim. aste.	Ains. omi. aste	Ains. osastava		Mitm. osastava		de-mitm. tunnus ja aste
			lõpp	aste	lõpp	aste	
luba, nuga, sõda, rada ader, põder, vili, kiri, nali põld, kaup, varss, kott			} vokaal (a, e, i, u)		} vokaal (e, i, u) või -sid		-de' T
rahulik, ümbrik, kol- mandik	T	N		vokaal u		T	
kabinet, kongress rõhkkond, kujutelm			} vokaal		} vokaal (-sid)		
tuul, leem, joon, juur käsi, vesi, kuus, kõrs				-t			vokaal i
kannel, aken, pipar kallas, puhas, kitsas läte, küte, kolle, murre seitse, juhe, seeme	N	T	-t	N	-id	T	-de -te -te -te } N -te T

(peale uus-tüüpi sõnade, kus s jääb i-mitmuses püsima). Kui mitmuse osastavas mitmust moodustada ei saa.

Ainsuses esineb see sõna siis, kui 1) ta juurde kuuluv sõna on ainsuses (*seda kõike sain näha; sellest kõigest; kõike huvitavat*) või 2) on mõeldud kõike, mis on olemas, nii olendeid kui ka asju: *kartis kõike (mis on olemas), huvitus kõigest, jäi kõigest ilma*.

Mitmuses esineb see sõna, kui 1) ta juurde kuuluv sõna on mitmuses (*kõiki inimesi, kõigist pahedest*) või 2) on mõeldud olendeid, s. o. inimesi või loomi: *kartis kõiki, tundis kõigi vastu huvi, ta oli kõigile tänulik*.

Mitmuse nimetav on sõnal *kõik* ainsuse nimetava sarnane.

13. Sõnad *uks* ja *laps* käänduvad järgmiselt: *uks*, *ukse*, *ust*, *ukse*, *uste*, *uksi*, *ustesse* (*k* puudub, kui *s*-le järgneb *t*); *laps*, *lapse*, *last*, *lapsesse*, *laste*, *lapsi*, *lastesse*.

14. Mõnel *jalg*-tüüpi sõnal (peamiselt sõnadel, kus diftongile järgneb *l*, *n*, *r* või *s*, on *de*-mitmuse tunnuseks *-te-*, mis liitub konsonandile: *nael* — *naelte*, *sein* — *seinte*, *koer* — *koerte*, *nõel* — *nõelte*, *poiss* — *poiste*, *õun* — *õuntest*, *hein* — *heintel*.

15. Sõnadel *jalg*, *silm* ja *kõik* on ka lõputa mitmuse omastav: *jalge* (*alla*), *silme* (*ees*), *kõigi* (*tõttu*).

16. Kõigil VI-käändkonna sõnadel on *a i n s u s e s e e s ü t l e v*, nagu selle põhikääne ainsuse omastavgi, *nõrgas* astmes. Murrete mõjul eksitakse väga sageli *jalg*-tüüpi sõnades. Õige on: (*riided on*) *kapis*, (*kuub oli*) *seljas*, (*ta käis*) *saunas* (II välde!), (*viibisime*) *metsas* (II välde!), (*oli*) *klassis*, (*käis*) *linnas* jne.

Ainult siis, kui *jalg*-tüüpi nimisõna esineb määrsõnana või omadussõna tähenduses, on ta tugevas astmes: (*silmad olid*) *aukus*, (*püksid on*) *kottis*, (*jalad olid*) *harkis*, (*juuksed on*) *sassis*, (*puu oli*) *lookas*; *lontis* (*kõrvad*), *rakkus* (*käed*), *raagus* (*puud*).

Harjutus 41. Kirjutada tüüpsõna või eeskujusõna ja peakäänded:

luba, puder, vali, ladu, lukk, pliit, pluus, mapp, väär, hetk, taim, pilv, õu, õlg (om. õla), turg.

Harjutus 42. Käänata ainsuses kuni saava käändeni *kaart* ja *kumbki*.

17. *maastik*-tüüpi sõnadel on tavalise mitmuse omastava kõrval (tugevas astmes, mitmuse tunnuseks *-de*) ka lühike mitmuse omastav (nõrgas astmes, ilma *d*-ta): *maastikkude* e. *maastike*, *sotsialistlikkude* e. *sotsialistlike*, *samblikkude* e. *samblike*.

18. *maastik*-tüüpi sõnad käänduvad põhiliselt nagu *tikk*, ainult ainsuse nimetavas kirjutatakse neil üks *k* (mitmesilbilise sõna lõpul!) ning neil on olemas ka *i*-mitmus ja lühike mitmuse omastav, mis sõnal *tikk* puuduvad.

Vrd. sõnade *tikk* ja *maastik* tähtsamaid käändeid:

ains. nim.	<i>tikk</i>	— <i>maastik</i> ,
ains. om.	<i>tiku</i>	— <i>maastiku</i> ,
ains. os.	<i>tikku</i>	— <i>maastikku</i> ,
mitm. om.	<i>tikkude</i>	— <i>maastikkude</i> e. <i>maastike</i> ,
mitm. os.	<i>tikke</i>	— <i>maastikke</i> .

19. Sageli aetakse segi *maastik*- ja IV käändkonna *õpik*-tüüpi *ik*-sõnad (nimetavas lõpevad häälikutega *-ik*, nagu *maastik*-tüüpi sõnadki). Nad käänduvad erinevalt ja nende tüüpide eristamisel

tuleb meeles pidada, et 1) kõik kolme- ja enamasilbilise nimetavaga *ik*-sõnad kuuluvad *maastik*-tüüpi ning 2) kahesilbilise nimetavaga *ik*-sõnadest kuuluvad *maastik*-tüüpi ainult III-vältelised, kuna aga I- ja II-vältelised käänduvad nagu *õpik*.

ik - sõnad

Nimetavas 3 või enam silpi — <i>maastik</i> -tüüp	Nimetavas 2 silpi, III välde — <i>maastik</i> -tüüp	Nimetavas 2 silpi, I või II välde — <i>õpik</i> -tüüp
<i>olevik, ratsanik, kanarbik, õnnelik, raamatulik, tänavastik</i> jt.	<i>tootlik, kunstnik, roostik, keskmik, ümbrik, samblik, ämblik</i> jt.	<i>vihik, saadik, kaasik, kandik, kehvik, kaevik, kolhoosnik</i> jt.

Ülesanne. Leida lisanäiteid.

Võrrelge sõnade *maastik* ja *õpik* käänamist:

ains. os. *maastikku, õpikul,*

mitm. om. *maastikkude* e. *maastike, õpikute,*

mitm. os. *maastikke, õpikuid,*

mitm. sisseütlev *maastikkudesse* e. *maastikesse, õpikutesse* e. *õpikuisse.*

Meeles pidada, et *ämblik, samblik* ja *ümbrik* on III-vältelised ja kuuluvad *maastik*-tüüpi, sõna *kolhoosnik* on aga II-välteline ja seega kuulub *õpik*-tüüpi.

20. *kompvek*-tüüpi sõnade käänamisel tuleb silmas pidada sõna lõpuosa. Kui sõna lõpeb *k, p* või *t*-ga (*kompvek, piiskop, taburet* jt.), siis käändub ta vastavalt nagu *tekk, kepp* või *kott* (ainult ains. nimetavas on ühekordne klusiil). Kui lõpeb *nt-* või *rt-*ga (*parlament, teemant, transport* jt.), siis käändub vastavalt nagu *rant* või *kurt*; kui lõpeb *ss-*ga (*kompass, autobuss* jt.), siis käändub nagu *kass* jne.

Vrd. *rant* — *teemant, randi* — *teemandi, ranti* — *teemanti, rantide* — *teemantide, rante* — *teemante.*

21. II alaliigi sõnad *peen* ja *voor* (om. *voore* = kõrgendik) käänduvad täpselt nagu *keel*.

Vrd. (*selle*) *keele* — *peene, voore* (II välde!),

(*seda*) *keelt* — *peent, voort,*

(*nende*) *keelte* — *peente, voorte,*

(*neid*) *keeli* — *peeni, voori.*

22. *keel*-tüüpi sõnal *leem* on ains. osastava lõpu *-t*, sisseütleva lõpu *-de* ja *de*-mitmuse tunnuse *-te-* ees tüvehääliku *m* asemel *n*: *leem, leeme, leent, leemesse* e. *leende, leente, leemi, leentesse.*

23. *uus*-tüüpi sõnad *käsi, vesi, mesi, tõsi, süsi, esi* (om. *ee*), *kesi* (*kee*) ja *lüsi* (*löe*) käänduvad järgmiselt:

käsi, käe, kätt, käesse e. *kätte, käte, käsi, kätesse* (e. *käsisse*).

24. Arvsõna *viis* kuulub *uus*-tüüpi (om. *viie*, os. *viit*, alalütlev *viitel*), nimisõna *viis* (meloodia; komme) — *jalg*-tüüpi (om. *viisi*, os. *viisi*, alalütlev *viisil*).

25. *uus*-tüüpi sõnad *kaas*, *laas*, *lääs*, *küüs*, *õõs* käänduvad järgmiselt:

kaas, *kaane*, *kaant*, *kaanese* e. *kaande*, *kaante*, *kaasi*, *kaantesse* (e. *kaasisse*).

T ä h e l e p a n n a! *n*-i asemel on *s* sõna lõpul (ains. nimetav) ja *i* eel (mitmuse osastav, *i*-mitmus).

uus-tüüpi erandsõnad *üks* ja *kaks* käänduvad järgmiselt: *üks*, *ühe*, *üht* e. *ühte*, *ühesse* e. *ühte*, *ühtede*, *ühtesid*, *ühtedesse*.

T ä h e l e p a n n a! 1. Mitmuse tüves on alates omastavast alati *t* (*ühtede*, *ühtesid*, *kahtede* jne.). 2. Ainsuse osastava pikemaid vorme *ühte* ja *kahte* tarvitatakse siis, kui sõna on lauserõhuline või esineb nimisõnalises tähenduses.

26. Sõna *paas*, milles esineb küll laadivahelduslik *s*, kuulub erandlikult *jalg*-tüüpi (käändub nagu *pood*): *paas*, *pa*, *paasi*, *paesse* e. *paasi*, *paaside*, *paase*, *paasidesse*.

Peale *sse*-lõpulise ainsuse sisseütleva (nõrgas astmes) on enamikul I alaliigi sõnadel lõputa sisseütlev ja II alaliigi sõnadel *de*-lõpuline sisseütlev (mõlemad tugevas astmes), mida tarvitatakse küsimuse *kuhu?* puhul. *rida*-tüüpi sõnadel on lõputa sisseütlevas sisekonsonant ülipikk: *rida* — *ritta*, *tõbi* — *tõppe*, *vagu* — *vakku*.

Harjutus 43. Kirjutada tüüpsõna ja peakäänded:

lugu, suund, tootlik, kali, teder, kuusk, retk, ümbrik, taburet, teemant, kongress, keskmik, soon, peen, nõukogulik, kõrs, laas, omnibuss, mesi, küüs, mõisnik.

35. VII käändkond.

<i>tütar</i>	<i>tütre</i> <i>tütarde</i>	<i>tütart</i> <i>tütreid</i>	<i>tütresse</i> <i>tütardesse</i> e. <i>tütresse</i>
<i>hammas</i>	<i>hamba</i> <i>hammaste</i>	<i>hammast</i> <i>hambaid</i>	<i>hambasse</i> <i>hammastesse</i> e. <i>hambaisse</i>
<i>mõte</i>	<i>mõtte</i> <i>mõtete</i>	<i>mõtet</i> <i>mõtteid</i>	<i>mõttesse</i> <i>mõtettesse</i> e. <i>mõtteisse</i>
<i>liige</i>	<i>liikme</i> <i>liikmete</i>	<i>liiget</i> <i>liikmeid</i>	<i>liikmesse</i> <i>liikmetesse</i> e. <i>liikmeisse</i>

1. *tütar*-tüüpi sõnade ainsuse osastava lõpuks on *-t* ja *de*-mitmuse tunnuseks *-de*. Need mõlemad liituvad ainsuse **nimetava** tüvele.

tütar-tüüpi sõnu mitte segi ajada *number*-tüüpi sõnadega (IV käändkond), kus ainsuse osastava *-t* ja *de*-mitmuse tunnus *-te* liituvad ainsuse **omastava** tüvele.

<i>tütar</i> -tüüp (VII kk.)	<i>number</i> -tüüp (IV kk.)
<i>tütar</i> — <i>tütar+t</i> , <i>tütar+de</i>	(<i>number</i>) <i>numbri</i> — <i>numbri+t</i> , <i>numbri+te</i>
<i>aken</i> — <i>akent</i> , <i>akendele</i>	(<i>kahvel</i>) <i>kahvli</i> — <i>kahvliit</i> , <i>kahvliitele</i>
<i>sammal</i> — <i>sammalt</i> , <i>sammaldel</i>	(<i>korsten</i>) <i>korstna</i> — <i>korstnat</i> , <i>korstnatel</i>
<i>sõstar</i> — <i>sõstart</i> , <i>sõstardest</i>	(<i>kuppel</i>) <i>kupli</i> — <i>kupliit</i> , <i>kuplitest</i>
<i>kakar</i> — <i>kakart</i> , <i>kakardeks</i>	(<i>poogen</i>) <i>poogna</i> — <i>poognat</i> , <i>poognateks</i>
<i>astel</i> — <i>astelt</i> , <i>asteldelt</i>	(<i>kamber</i>) <i>kambri</i> — <i>kambrit</i> , <i>kambritelt</i>

tütar- ja *number*-tüübi eristamisel tuleb teada, et *number*-tüüpi sõnad on astmevahelduseta ja neil on ainsuse nimetav ning kõik teised käänded III vältes, *tütar*-tüüpi sõnad aga on astmevahelduslikud (ains. nimetav II või I vältes, omastav III vältes).

2. Segatüüpi kuuluvad *aher* (om. *ahtra*) ja *vaher* (*vahtra*). Ainsuse osastava *-t* võib neil liituda nii nimetava (*ahert*, *vahert*) kui ka omastava tüvele (*ahtrat*, *vahtrat*); mitmuses käänduvad need sõnad nagu *number*: *ahtrate*, *vahtrate*, *ahtratesse*, *vahtratesse* jne.

3. *tütar*-tüüpi sõnadel *peenar*, *koonal*, *küünal* ja *küünar* pole tüves *d*-häälikut: *peenra*, *koonlale*, *küünlast*, *küünraks*.

4. *hammas*-tüüpi sõnadel liituvad ainsuse osastava *-t* ja *de*-mitmuse tunnus *-te* samuti ainsuse nimetava tüvele: *hammas+t*, *hammas+te*; *kinnast*, *kinnastele*; *okast*, *okastele* jne.

Segatüübi moodustavad sõnad, mis omastavas lõpevad häälikutega *-sa*: *sünnis* — *sündsa*, *hoolas* — *hoolsa*, *valvas* — *valvsa*, *armas* — *armsa* jt. *de*-mitmus on neil tugevas astmes ja tunnus *-te* liitub ainsuse omastava tüvele (*sündsate*, *õõnsatele*, *hoolsatest*, *tõrksateks* jt.). Ainsuse osastav võib neil olla kaheksugune: tugevas astmes, kusjuures *-t* liitub omastava tüvele, ja nõrgas astmes, kusjuures *-t* liitub nimetava tüvele: *sündsat* ~ *sünnist*, *armsat* ~ *armast*, *võimsat* ~ *võimast* jne.

5. *hammas*-tüüpi kuuluvad teiste hulgas ka *hüljes* (*hülge*, *hüljest*, *hüljeste*, *hülgeid*), *kubjas* (*kupja*, *kubjast*, *kubjaste*, *kupjaid*), *helves* (*helbe*, *helvest*, *helveste*) ja *turvas* (*turba*, *turvast*).

6. Sõnast *põrsas* võib ains. omastav olla *põrsa* (*r* ülipikk) ja *põrssa* (*s* ülipikk).

7. Eriliselt käändub sõna kohus: kohus, kohtu, kohut, kohtusse, kohtute, kohtuid.

8. mõte-tüüpi kuulub teiste hulgas ka sõna (ots)tarve. Selle käänamisel võib olla eeskujusõnaks kolle: kolde — tarbe, kollet — tarvet, kollete — tarvete, koldeid — tarbeid jne.

9. a-tüvelistest kuulub mõte-tüüpi sõna lõuna.

10. Sõna pale võib käänata astmevahelduseta sõnana (III käändkond, kõne-tüüp) kui ka astmevahelduslikuna (mõte-tüüp, eeskujusõnaks kolle; om. palge, os. palet jne.).

11. mõte-tüüpi sõnadel ei kao tüvevokaal e (vrd. kolle — kollete), seepärast on õige lainete, lainetel, laineteks.

12. liige-tüüpi sõnadel puudub häälik m või n peale ainsuse nimetava ka o s a s t a v a s, kuna kõigis teistes käänetes on olemas (juhe, juhtme, juhett, juhtmesse jne.).

liige-tüüpi kuuluvad ka võti ja mitu, seega puudub neil ainsuse osastavas m; õige on: mitut moodi, mitut lüki, mitut sorti.

13. VII käändkonna sõnadel, nagu IV käändkonna sõnadelgi, ei või ära jätta ainsuse sisseütleva lõppu -sse. Õige on: (ta pani end) riidesse.

Harjutus 44. Kirjutada järgnevate tütar- ja number-tüüpi sõnade ainsuse nimetav, omastav, osastav, mitmuse omastav ja de-mitmuse alalütlev:

vanker, matar, koppel, suhkur, kukal, õnnal, kindel, vaagen, ämber, pähkel, korsten, peenar, kahvel, katel, poogen, köömen, pastel, meeter, ankur, peitel, pannal, haavel, naaber, kangur, kannel (om. kandle), tungal, maaler, koonal, vapper, aken, kamber.

Harjutus 45. Kirjutada tüüpsõna ja peakäänded (VII käändkond):

võte, okas, koonal, keere (keerme), läte, heie (heide), otstarve, rukis, tatar, põial, peenar, hape, hüljes, kubjas, laine, ratas, mitu, suue (suudme), vise.

Harjutus 46. Rühmitada järgnevad I — VII käändkonna sõnad tüüpkondade järgi:

laud, vanker, vedru, vedur, laev, laevastik, oskus, maa, inimene, kommunistlik, kommunism, värskel, kino, draama, künklik, ülesvõte, koosolek, viga, tõlk, luu, observatoorium, sidrun, apelsin, pleenum, poodium, kontsert, lai, laiem, leebe, seadus, saamatu, olevik, küünal, meeter, kahtlane, tunne, tuhkjaa, keskkond, otsus, võõras, püü, lugemik, rõngas, kerge, kaste (kastme), hüüe, kirju, käis, tuba, mähe, hoolimatu, karussell, kämmal, kaval, september, tume, ohe, vilgas, ilm, ilu, materialistlik, geograafia, geograaf.

Harjutus 47. Kirjutada tüüpsõna ja peakäänded (I — VII käändkond):

plaat, piklik, luht, väle, sine, mapp, turvas, katel, purjekas, andestamatu, sügis, lõplik, tõbi, laas, vars, varss, sõstar, tõke, taim, varvas, traktor, riiklik ettevõte, õnnelik kolhoosnik.

36. Rahvusvaheliste sõnade käänamine.

Rahvusvahelised sõnad käänduvad üldiste käänamisreeglite järgi. Nende käänamisviisi määravad astmevaheldus, välde, silpide arv, ainsuse nimetava viimane häälik või viimased häälikud ja liited. Nii käändub *idee* nagu *tee* (*puu-tüüp*), *kantselei* nagu *koi*, *draama* nagu *tubli*, *kraater* nagu *number*, *tušš* nagu *kott* (*jalg-tüüp*), *marksism* nagu *malm* (*jalg-tüüp*), *marksistlik* nagu *maastik*, *žanr* nagu *malm* (*jalg-tüüp*), *dünamo* nagu *õpik* jne.

Sageli eksitakse astmevahelduseta kolme- ja neljasilbiliste liiteta sõnade (näit. *album*, *muuseum* jt.) käänamisel. Esimesed kuuluvad IV käändkonda (*õpik-tüüpi*, vt. lk. 49), teised II käändkonda (*seminar-tüüp*, vt. lk. 47).

Harjutus 48. Kirjutada tüüpsõna ja peakäänded:

žilett, želee, finiš, prožektor, džungel, pataljon, dekoraator, abiturient, pleenum, observatoorium, kabinet, staadion, portsjon, komisjon, kultivaator, realism, daktül, žanr, dünamo.

37. Pärisnimede käänamine.

1. Eesti pärisnimed käänduvad põhiliselt nagu vastavad üldnimed, näit. *Tallinn* käändub nagu *linn* (ains. os. *Tallinna*), *Tartu* nagu *aasta*, *Narva* nagu *tubli*, *Kaasik* nagu *kaasik* (*õpik-tüüp*), *Laane* nagu *tubli*, *Mäe* nagu *koi*, *Toomas* nagu *võõras* (*hammas-tüüp*).

Erandlikult käänduvad *pesa*-tüüpi pärisnimed nagu *tubli* (vt. lk. 47).

Kui perekonnanimi on saadud vähem tuntud või ainult mõnes murdes esinevast üldnimest, siis säilib selle käänamisel nimetava kuju, näit. *Raag* (om. *Raagi*, os. *Raagi*, alaleütl. *Raagile*), *Nagel* (*Nageli*, *Nagelit*, *Nagelile*), *Susi* (*Susi*, *Susit*, *Susile*).

Ametlikes dokumentides säilitatakse kõigis perekonnanimedes nimetava kuju, tarvitades seejuures apostroofi.

2. Vene pärisnimed käänduvad nagu rahvusvahelised sõnad. Nimed, mis nimetavas lõpevad konsonaniga, on *i*-tüvelised (näit. *Puškin* — *Puškini*, *Vladivostok* — *Vladivostoki*). Raskusi valmistab sageli ainsuse osastav kääne, mis mõnedel nimedel on *d*-lõpuline, mõnedel *t*-lõpuline ja mõnedel lõputa.

d-lõpuline on diftongiga lõppevail sõniadel (näit. *Tolstoi* ja *Budjonnõi*), lõputa — kõigil neljasilbilistel (*Lermontov*, *Pissarev*, *Maksimovištš*, *Ivanovištš*) ja kaheasilbilistel nimetavas lühikese konsonandiga või *k*-ga lõppevail nimedel (*Karamzin*, *Godunov*, *Mihhail*, *Rodion*, *Vladivostok*). Kõigil teistel nimedel on ainsuse osastav *t*-lõpuline (*Puškin*, *Gribojedov*, «*Izvestija*», *Maksimõtš*, *Ostrovski*, *Gorki*).

Apostroofi vene pärisnimede käänamisel ei tarvitata.

3. Teistest keeltest pärinevad pärisnimed käänduvad (vastavalt nende hääldamisele) samuti nagu rahvusvahelised sõnad. Kui nende viimase silbi lõpphääliku kirjutusviis vastab eesti õigekirjajuhiseile, siis alluvad nad ka vältelaheldusele (näit. *Frankfurt* — *Frankfurdis*, *New York* — *New Yorgi*), välja arvatud perekonnanimed, mille nimetava kuju käänamisel säilib (näit. *Scott* — *Scottile*, *Kant* — *Kantil*).

Hääldamisel konsonandiga lõppevate nimede tüvehäälikuks on *i* (*Byron* — *Byroni*, *Shakespeare* — *Shakespeare'i*). *i* asemel on tüvehäälikuks *e* ainult kahe- ja enamasilbilistel nimedel, mis hääldamisel lõpevad lühikese *s*-ga, millele eelneb lühike vokaal (*Vergilius* — *Vergiliuse*, *Odüsseus* — *Odüsseuse*, *Rainis* — *Rainise*).

Kõigis käändeis peale ainsuse nimetava tarvitatakse apostroofi tingimata siis, kui nime viimane täht või viimased tähed ei märgi mingeid häälikuid, näit. *Shakespeare* (loe: šeikspiiir) — *Shakespeare'i*, *Dumas* (loe: dümaa) — *Dumas'le*, *Bastille* (loe: bastii) — *Bastille's*, *Bordeaux* (loe: bordoo) — *Bordeaux'st*.

Harjutus 49. Kirjutada järgnevaist vene pärisnimedest ainsuse osastav kääne:

Tšehhov, Ozerov, Šolohhov, Kirsanov, Lopuhhov, Potjomkin, Novikov, Lomonossov, Herzen, Kalašnikov, Ivanovištš, Ivanõtš, Kukolnik, Žukovski, Fonvizin, Leskov, Rimski-Korsakov, Nekrasov, Pugatšov, Krölov, Rešetnikov, Tšernõševski.

Harjutus 50. Kirjutada järgnevaist pärisnimedest ainsuse omastav, osastav ja seestütlev:

Mägi, Mäe, Rand, Tõnu, Ader, Kase, Voltaire (loe: voltäär), Cervantes (*servantes*), Diderot (*didroo*), Scott (*skott*), Sokrates, George (*džoodž*), Maupassant (*mopassaan*), Defoe (*difou*), Shaw (*šoo*), Pierre (*pjäär*), Rabelais (*rablee*).

Ülesanne. Tabeli 1 ja 2 järgi teha kokkuvõte, millistes tüüp-kondades on

- 1) ainsuse osastav *d*-lõpuline, *t*-lõpuline ja lõputa,
- 2) mitmuse osastav *sid*-lõpuline, *id*-lõpuline ja lõputa,
- 3) *de*-mitmuse tunnuseks *-de* ja *-te*.

Kirjutada kokkuvõte grammatikavihikusse.

Harjutus 51. Kriipsu ees olev täht kirjutada ühe- või kahekordselt, märgi + asemele *d* või *t*, nagu on õige, ja sulgudes olevad sõnad panna ainsuse või mitmuse osastavasse.

A. 1. Krimmis on palju (sanatooriumid) ja (puhkekodud). 2. Äk—i kuulsid soldatid (mingi vali hääl). 3. Lapsed tegid õuele kaks (lillepeenar). 4. Madli tuletas kibe+usega meelde (endised ajad), millal ta pidi kulaku+e juures teenima. 5. Ära tee nii (mõru nägu)! 6. Kodus ei olnud neist (kumbki). 7. Leningradis on palju (muuseumid). 8. Lugesin hiljuti J. Kunderi («Kroonu onu») ja J. Mändmetsa («Ahervare»). 9. Andke mulle (hea nõu). 10. Pottsepp paran+as (korsten). 11. Sel— leheküljel on kaks (lahendamatu ülesanne). 12. Vahel tegi ta isegi hoopis (väärad otsused). 13. Ta kohen+ab kärke+e näp—u+ega (mingisugused riidehilbud), seob kompsu, mähib ajalehepaberisse. (*O. Luts.*) 14. Juba 1929. a. astus Nõukogude Liidus massiliselt kolhoosidesse (kehvikud) ja (keskmikud). 15. Ma ei juhtunud seekord (tädi) nägema. 16. Laps jälgis huviga aasal (lendlevad kirjud liblikad). 17. Rongkäigust võt—is osa (töölised) ja (kolhoosnikud). 18. Endisel ajal lõmitas siin kümme-kond (vilets tare). 19. Iseloomustage (need tegelaskujud). 20. Valijad kuulavad (agitaator) suure huviga. 21. Meie kooli herbaariumi+es on palju (õistaimed) ja (samblikud). 22. Kui palju (inimelud) on hävinud imperialistlik—u+es sõdades! 23. Meil on mitu (südi) ja (agar) isetegevuslast. 24. Ta kandis (helesinine pluus, tume seelik) ja (beežid sukad). 25. Meie käit—is sai vennasvabariiki+est (uued peened meh—anismid).

B. 1. Herbert naeris tütarlapse ken+saka kade+use üle, tun—dis aga seejuures (imelik) kip—itust südames. (*E. Vilde.*) 2. Päikeses lõi helen+ama hobuse kik—is kõrva+ega pea. (*A. H. Tammsaare.*) 3. Neist karmi+est sõna+est hoolimat—a uskus ta end pilve+el kõn—divat. 4. Vanakese nägu väljen+as (isalik) heatahtlik—ust. 5. Need on tagasihoidlik—ud kangelased, kes teistele märk—amatu+ena sooritavad (tõelised kangelasteod). 6. Tema leidlik—us kriitilistel hetke+el oli otse hämmastav. 7. Kujutades vene soldati+e vap—rust, toob L. Tolstoi esile rea (meeldejäädavad kujud). 8. Haige kannatas (rängad valud). 9. Seda tehakse (mitu) moodi. 10. Otsin (ümbrikud, kaustikud) ja (suled). 11. Veerevale kivile ei kasva (sammal). 12. Puuviljakaupluses on müüa (apelsinid, sidrunid, kompvکید, pähklid ja õunad). 13. Rohuvartele oli kogunenud (kastepiisad). 14. Vilsandi saar on arvutu+e lindu+e asupaik. 15. Tema (vankumatu tahe) ei suutnud miski kõigutada. 16. Ma ei tunne veel (kõik need mehhanismid). 17. Tundra+es kasvab ainult (jändrikud puud). 18. Nüüd oli Miina kindel vastus (viimane lootusekübe) eide rinnust kaotamas. (*L. Koidula.*) 19. Kui kõik oli möödas ja küüni asemel oli veel hõõguva+e süt—e ja suitseva+e tuk—i+e hun—ik, astus Jürka eide juurde ja ütles: «Soo, eit, lähme nüüd toamaile.» (*A. H. Tammsaare.*) 20. Kirjanik—e nõupidamisel arvustati möödunud aasta (kirjanduslikud teosed). 21. Koosolekul, millest võttis osa (kolhoosnikud, zo—tehnikud,

agrono—mid ja aednikud), arutati uut tootmisplaani. 22. Jaanusel oli esmalt küllalt tegemist, et ennast varja+a loen+amatu+e hoop+e ja piste+e eest, mis ülikiiresti üksteisele järgnesid. (E. Bornhöhe.) 23. Sooja+el suveõhtu+el armastas ta istuda õunapuuaias. 24. Õpilased valmistusid hoolega eksami+e vastu. 25. Ja ühe Punasoo Mari elus pole tõesti midagi (iseäralik) ette tulnud, ei alguses ega lõp—us. (Juh. Liiv.)

38. Omadussõna käänamine koos nimisõnaga.

Nimisõna ees olev omadussõna või omadussõnana tarvitav muu sõna käändub reeglipäraselt nii ainsuses kui ka mitmuses koos nimisõnaga; ainult neljas viimases käändes (rajav, olev, ilmaütlev ja kaasaütlev) käändub üksnes nimisõna, kuna omadussõna jääb vastavalt kas ainsuse või mitmuse omastavasse.

Näit.

	Ainsus	Mitmus
Nim.	suur saavutus	suured saavutused
Om.	suure saavutuse	suurte saavutuste
Os.	suurt saavutust	suuri saavutusi
Sisseütl.	suurde saavutusse	suurtesse saavutustesse
Seesütl.	suures saavutuses	suurtes saavutustes
Seestütl.	suurest saavutusest	suurtest saavutustest
Alaleütl.	suurele saavutusele	suurtele saavutustele
Alalütl.	suurel saavutusel	suurtel saavutustel
Alaltütl.	suurelt saavutuselt	suurtelt saavutustelt
Saav	suureks saavutuseks	suurteks saavutusteks
Rajav	suure saavutuseni	suurte saavutusteni
Olev	suure saavutusena	suurte saavutustena
Ilmaütl.	suure saavutuseta	suurte saavutusteta
Kaasaütl.	suure saavutusega	suurte saavutustega

Erandiks on *nud-* ja *tud-*kesksõna, mis üldse ei käändu, näit. *õppinud tööline, õppinud töölise, õppinud töölisesse, õpitud luuletus, õpitud luuletuse, õpitud luuletust, õpitud luuletusse* jne.

Tavaliselt ei käändu ka omadussõnaline asesõna *oma*: *oma raamatust, oma raamatutele* jne.

Harjutus 52. Kirjutada järgnevatest sõnadest ainsuse alaleütlev ja kaasaütlev ning mitmuse osastav ja kaasaütlev:

riiklik ülesanne, koltunud leht, langenud võitleja, saavutatud võit, oma kool, must juus, pikk varrukas, lai õlg, kõrge konts.

39. Omadussõna võrdlemine.

1. Omadussõnad, nagu teada, märgivad olendite, esemete ja nähtuste omadusi.

Üht ja sama omadust esineb eri olenditel, esemetel ja nähtustel erisugusel määral. Omaduse määra väljendatakse keeles võrdlustastmete ehk võrrete abil. Neiks on

- 1) algvõrre (näit. *töökas, kõrge*),
- 2) keskvõrre (*töökam, kõrgem*) ja
- 3) ülivõrre (*kõige töökam* e. *töökaim, kõige kõrgem* e. *kõrgeim*).

Algvõrre e. positiiv väljendab mingit omadust, arvestamata määra. Keskvõrre e. komparatiiv väljendab mingi omaduse esinemist ühel esemel suuremal määral kui teisel. Ülivõrre e. superlatiiv märgib kõige suuremat omaduse määra.

Võrrete moodustamist nimetatakse võrdlemiseks e. komparatsiooniks.

Võrdlusastmed esinevad ka mõnedel määrsõnadel, näit. *kaua* — *kauem, kõige kauem*; *hästi* — *paremini, kõige paremini*. Seevastu on olemas rühm omadussõnu, millel võrdlusastmed puuduvad. näit. *kohalik, sinne, praegune, päevane* jt.

2. **Keskvõrde** tunnuseks on ainsuse nimetavas *-m*, teistes käänetes *-ma*. Keskvõrde moodustamisel liidetakse tunnus *-m(a)* reeglipäraselt algvõrde ainsuse omastava tüvele. Vrd. (*ilus*) *ilusa* — *ilusam, (hele) heleda* — *heledam, (rahulik) rahuliku* — *rahulikum, (vappper) vapra* — *vapram, (hall) halli* — *hallim*.

Erijuhtumid.

a) VI käändkonna *jalg-* ja *sõber-padi*-tüüpi *a-* ja *u-*tüvelistel sõnadel on keskvõrde tunnuse ees *a* ja *u* asemel *e*: (*must*) *musta* — *mustem, (tark) targa* — *targem, (soe) sooja* — *soojem, (paks) paksu* — *paksem, (kuri) kurja* — *kurjem*; samuti ka (*järsk*) *järsu* — *järsem, (vali) valju* — *valjem*.

b) Mõnel II käändkonna *pesa*-tüüpi *a-*tüvelisel sõnal on keskvõrde tunnuse eelseks vokaaliks *a* asemel *e*: *kõva* — *kõvem, vana* — *vanem, paha* — *pahem*.

c) Mõnel omadus- ja määrsõnal on keskvõrdes käs täiesti erinev või mõnevõrra muutunud tüvi, näit. *hea* — *parem, palju* — *enam, ligi* — *ligem, pisike* — *pisem, lühike* — *lühem, õhuke* — *õhem, väike* — *väiksem* e. *vähem*.

3. **Ülivõrre** on kahesugune: *kõige*-ülivõrre ja *i*-ülivõrre. Esimene moodustatakse sõna *kõige* ja omadus- või määrsõna keskvõrde abil (näit. *kõige ilusam, kõige vapram, kõige kauem*).

i-ülivõrre moodustatakse põhiliselt samuti kui *i*-mitmuski, s. o. (algvõrde) mitmuse osastava alusel.

Kui algvõrde mitmuse osastav on *sid - l õ p u l i n e*, siis *i*-ülivõrret

moodustada ei saa (neil sõnadel esineb ainult *kõige*-ülivõrre, näit. *hapu* — *hapusid* — *kõige hapum*, *tubli* — *tublisid* — *kõige tublim*).

Kui algvõrde mitmuse osastav on *id-lõpuline*, siis *i*-ülivõrde moodustamisele asendatakse *d m*-ga: *huvitavaid* — *huvitavaim*, *heledaid* — *heledaim*, *vapraid* — *vapraim*.

Kui algvõrde mitmuse osastav on *vokaallõpuline*, siis on *i*-ülivõrret otstarbekohane moodustada keskvõrde põhjal. Kui neil sõnadel on keskvõrdes *-um*, siis on *i*-ülivõrdes *-em* (*rahulikum* — *rahulikem*, *õnnelikum* — *õnnelikem*). Kui keskvõrdes on *-em*, siis ülivõrdes on *-im* (*vanem* — *vanim*, *harvem* — *harvim*, *laisem* — *laisim*); seejuures tuleb silmas pidada, et laadivahelduslik *s* (*uustüüp*) *i*-ülivõrdes säilib, kuigi see keskvõrdes puudub (*uus* — *uuem* — *uusim*). *i*-ülivõrret ei tarvitata sõnadest, kus *j* ja *i* kõrvuti satuvad (*tühi* — *tühjem* — *kõige tühjem*).

i-ülivõrret võib eelistada *kõige*-ülivõrdele 1) sõnades, kus *i*-ülivõrdes esineb diifong, s. t. algvõrde mitmuse osastav on *id-lõpuline* (*hoolsaid* — *hoolsaim*, *julgeid* — *julgeim*), 2) *maastik*-tüüpi sõnades (*rahulik* — *rahulikem*, *õpetlik* — *õpetlikem*) ja 3) sõnades *parim*, *suurim*, *uusim*, *lühim* ja *pikim*.

Harjutus 53. Kirjutada 1) algvõrde mitmuse osastav, 2) vokaallõpulise mitmuse osastavaga sõnadel ka keskvõrre ja 3) *i*-ülivõrre:

tormine, vana, vapper, külm, peen, vahva, suutlik, väle, tark, õpetlik, nõrk, vilgas, sõbralik, värske, tootlik, sügav, järsk, õel, kasulik, kibe, julge, õnnelik.

Näidis: *tormine* — *tormiseid* — *tormiseim*, *vana* — *vanu* — *vanem* — *vanim*.

40. Arvsõnad.

1. Arvsõnad märgivad arvu või järjekorda. Nad liigituvad kahte rühma: põhiarvudeks ja järgarvudeks.

Põhiarvud väljendavad hulka ning vastavad nimetavas küsimusele *mitu? kui palju?*

Järgarvud väljendavad järjekorda ning vastavad nimetavas küsimusele *mitmes?* Neid märgitakse kas rooma numbritega (I, II, III jne.), mille järelé lause sees punkti ei panda, või araabia numbritega, mille järelé pannakse punkt, näit. 3. (=kolmas), 34. (=kolmekümne neljas).

2. Lihtsõnalisi arvsõnu (*üks*, *sada*, *viies*, *miljones*) nimetatakse lihtarvudeks ja liitsõnalisi ning mitmest sõnast koosnevaid arvsõnu (*kakskümmend*, *kolmkümmend kaks*, *saja viies*) — liitarvudeks.

3. Järgarvude tunnuseks on ainsuse nimetavas *-s*, teistes käänetes *-nda*. See tunnus liitub põhiarvu ainsuse

omastava tüvele. Vrd. (viis) viie — viies, (kümme) kümne — kümnes, (sada) saja — sajanda. Liitarvudel liitub järgarvu tunnus ainult viimasele arvosale, kuna kõik eelmised arvosad jäävad põhiarvu ainsuse omastavasse, näit. kahekümne viies, kahe-saja kolmekümne kaheksanda.

Sõnal kolmas on põhiarvu tüve lõppvokaali *e* asemel *a* (kolme — kolmas), sõnadel miljones, miljardes jts. on *i* asemel *e* (miljoni — miljones). Järgarvudel esimene ja teine on põhiarvuga võrreldes eri tüvi.

4. Liitjärgarvudel käändub ainult viimane arvosa, kuna kõik teised arvosad jäävad põhiarvu ainsuse omastavasse käändesse. Näit.:

Nim.	<i>kahe tuhande kolmesaja neljakümne viies</i>				
Om.	„	„	„	„	<i>viienda</i>
Os.	„	„	„	„	<i>viierendal</i>
Sisseütl.	„	„	„	„	<i>viierendasse jne.</i>

Tähele panna! Õige on: *ta sündis tuhande üheksasaja neljateistkümnendal aastal.*

5. Liitpõhiarvudel käänduvad kõik arvosad ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas käändes; alates ainsuse sisseütlevast käändub ainult viimane arvosa, kuna kõik teised jäävad ainsuse omastavasse. Näit.:

Nim.	<i>kaks tuhat kolmsada nelikümmend viis</i>
Om.	<i>kahe tuhande kolmesaja neljakümne viie</i>
Os.	<i>kaht tuhat kolmsada neljakümmend viit</i>
Sisseütl.	<i>kahe tuhande kolmesaja neljakümne viiesse</i>
Seesütl.	<i>kahe tuhande kolmesaja neljakümne viies jne.</i>

Sõna *veerand* arv- ja nimisõna ees ei käändu (*veerand neli — veerand neljast; veerand liitrit — veerand liitrile, veerand liitrist; veerand tunniga*), muul juhul käändub (*siin pole veeranditki, jutt on ainult veerandist*).

6. Liitarvudes kirjutatakse eesoleva arvosaga kokku

1) *-teist(kümmend)*, näit. *kolmteist, neljateistkümnest*;

2) *-kümmend*, näit. *viiskümmend, seitsekümmend*;

3) *-sada*, näit. *kakssada, kaheksasada*.

Kõik teised juhtumid kirjutatakse l a h k u, näit. *kakskümmend kolm, viis tuhat, seitse miljonit*.

Tähele panna! *-kümmend* ühendist *-teistkümmend* võib ära jätta ainult ainsuse nimetavas käändes (*kolmteist, kuusteist*), teistes aga mitte. Õige on: *kuueteistkümmene aasta pärast* (omastav kääne!), *siin ei ole kahteistkümmend* (osastav kääne!), *viieteistkümmene aastane* (omastav kääne!).

Harjutus 54. Kirjutada arvsõnad araabia numbritega.

1. Kevadel lõpetas ta kaheksanda klassi. 2. Laev väljub sadamast kuueteistkümnendal märtsil. 3. See kogu koosneb viiest jutustusest. 4. Varsti algab kolmas vaatus. 5. Gribojedov sündis neljandal jaanuaril tuhande seitsmesaja üheksakümne viiendal aastal. 6. Kas kümnest koormast jätkub? 7. Võistlustest võttis osa üle kolmekümne sportlase. 8. Ta saavutas kolmanda koha. 9. Arno oli kuues mees rivis. 10. Kaheksa peatükki on loetud, loen juba üheksandat peatükki. 11. Aastal tuhat kaheksasada üheksakümmend kuus ilmus E. Vilde romaan «Külmale maale». 12. Viie aasta jooksul on siinse maastiku ilme tunduvalt muutunud.

Harjutus 55. Kirjutada sõnadega järgnevad arvud: 2346, 1933. aastal, 27., 45, 4295627.

Harjutus 56. Käänata ainsuse peakäändeis järgnevad liit-
arvud:

47, 68., 72., 83, 2365.

41. Asesõnad.

1. Asesõnade liigid.

Tähenduselt jagunevad asesõnad kaheksasse liiki:

1) Isikulised asesõnad: *mina e. ma, sina e. sa, tema e. ta, meie e. me, teie e. te, nemad e. nad.*

2) Enesekohased asesõnad: *ise, enese e. enda, iseene e. iseenda.*

3) Vastastikused asesõnad: *üksteise, teineteise.*

4) Omastav asesõna: *oma.*

5) Näitavad asesõnad: *see, too* (mitmuses *need, nood*), *sama, seesama, niisugune, seesugune, selline, säärane, samasugune.*

6) Küsivad asesõnad: *kes, mis, kumb, missugune, milline.*

7) Siduvad asesõnad: *kes, mis, kumb, missugune, milline.* Siduvad asesõnad on samad mis küsivadki. Nad erinevad ainult ülesande poolest lauses: kui nende abil midagi küsitakse (näit. *Kes tuleb kaasa? Millised on võistluse tulemused?*), esinevad nad küsivate asesõnadena; kui nad seovad lauseid (näit. *Ma ei tea, kes kaasa tuleb. Selgitasime parajasti, millised on võistluse tulemused*), siis on tegemist siduvate asesõnadega.

8) Umbmäärased asesõnad: *miski, keegi, mingi, iga, igaüks, kumbki, mõni, mitu, mõlemad, muu, palju, üks* (täheanduses: keegi), *mõningad, kõik, kogu, terve* (täheanduses: kogu), *mingisugune, emb-kumb, ükski.*

2. Asesõnade käänamine.

Asesõnad *mina, sina, tema, ise, see, too, mis, kes* ja keegi käänduvad teistest käändsõnadest erinevalt.

	Ainsus	Mitmus
Nim.	<i>mina e. ma</i>	<i>meie e. me</i>
Om.	<i>minu e. mu</i>	<i>meie</i>
Os.	<i>mind</i>	<i>meid</i>
Sisseütl.	<i>minusse e. musse</i>	<i>meisse</i>
Seesütl.	<i>minus e. mus</i>	<i>meis</i>
Seestütl.	<i>minust e. must</i>	<i>meist</i>
Alaleütl.	<i>minule e. mulle</i>	<i>meile</i>
Alalütlev	<i>minul e. mul</i>	<i>meil</i>
Alaltütlev	<i>minult e. mult</i>	<i>meilt</i>
Saav	<i>minuks</i>	<i>meieks e. meiks</i>
Rajav	<i>minuni</i>	<i>meieni</i>
Olev	<i>minuna</i>	<i>meiena</i>
Ilmaütl.	<i>minuta</i>	<i>meieta</i>
Kaasaütl.	<i>minuga</i>	<i>meiega</i>

Samuti käändub *sina (teie)*.

	Ainsus	Mitmus
Nim.	<i>tema e. ta</i>	<i>nemad e. nad</i>
Om.	<i>tema e. ta</i>	<i>nende</i>
Os.	<i>teda</i>	<i>neid</i>
Sisseütl.	<i>temasse e. tasse</i>	<i>nendesse e. neisse</i>
Seesütl.	<i>temas e. tas</i>	<i>nendes e. neis</i>
Seestütl.	<i>temast e. tast</i>	<i>nendest e. neist</i>
Alaleütl.	<i>temale e. talle</i>	<i>nendele e. neile</i>
Alalütl.	<i>temal e. tal</i>	<i>nendel e. neil</i>
Alaltütl.	<i>temalt e. talt</i>	<i>nendelt e. neilt</i>
Saav	<i>temaks</i>	<i>nendeks e. neiks</i>
Rajav	<i>temani</i>	<i>nendeni</i>
Olev	<i>temana</i>	<i>nendena</i>
Ilmaütl.	<i>temata</i>	<i>nendeta</i>
Kaasaütl.	<i>temaga</i>	<i>nendega</i>

	Ainsus	Mitmus
Nim.	<i>ise</i>	<i>ise</i>
Om.	<i>enda e. enese</i>	<i>endi e. eneste</i>
Os.	<i>end e. ennast</i>	<i>endid</i>
Sisseütl.	<i>endasse e. enesesse</i>	<i>endisse e. enestesse</i>
Seesütl.	<i>endas e. eneses</i>	<i>endis e. enestes</i>
	<i>jne.</i>	<i>jne.</i>

Ainsus

Mitmus

Nim.	<i>see</i>	<i>need</i>
Om.	<i>selle</i>	<i>nende</i>
Os.	<i>seda</i>	<i>neid</i>
Sisseütl.	<i>sellesse e. sesse</i>	<i>nendessee e. neisse</i>
Seesütl.	<i>selles e. ses</i>	<i>nendes e. neis</i>
Seestütl.	<i>sellest e. sest</i>	<i>nendest e. neist</i>
Alaleütl.	<i>sellele</i>	<i>nendele e. neile</i>
Alalütl.	<i>sellel e. sel</i>	<i>nendel e. neil</i>
Alaltütl.	<i>sellelt e. selt</i>	<i>nendelt e. neilt</i>
Saav	<i>selleks e. seks</i>	<i>nendeks e. neiks</i>
Rajav	<i>selleni</i>	<i>nendeni</i>
Olev	<i>sellena</i>	<i>nendena</i>
Ilmaütl.	<i>selleta</i>	<i>nendeta</i>
Kaasaütl.	<i>sellega</i>	<i>nendega</i>

Samuti käändub *too* (nood).

Ainsus

Mitmus

Nim.	<i>mis</i>	<i>mis</i>
Om.	<i>mille</i>	<i>mille e. milled</i>
Os.	<i>mida</i>	<i>mida</i>
Sisseütl.	<i>millesse</i>	<i>millesse e. milledesse</i>
Seesütl.	<i>milles</i>	<i>milles e. milledes</i>
Seestütl.	<i>millest</i>	<i>millest e. milledest</i>
Alaleütl.	<i>millele</i>	<i>millele e. milledele</i>
Alalütl.	<i>millel</i>	<i>millel e. milledel</i>
Alaltütl.	<i>millelt</i>	<i>millelt e. milledelt</i>
Saav	<i>milleks</i>	<i>milleks e. milledeks</i>
	jne.	jne.

Samuti käändub ka *kes*. Mitmuslikke vorme sõnadest *mis* ja *kes* tarvitatakse ainult harvadel juhtudel, nimelt siis, kui mõtte selgus nõuab. Näiteks lauses «Vasar ja kirves, milledega ma töötasin, on kuuris» ei saa asesõna tarvitada ainsuses, sest sel korral kuuluks ta ainult sõna *kirves* juurde.

Sõna *keegi* käändub alates omastavast nagu *kes*. Meeles pidada, et sõnadel *miski*, *keegi* ja *kumbki* liitub liide *-ki*, *-gi* nagu kõigil teistelgi käändsõnadel sõna lõppu, käändelõpu järele. Õige on: *millesegi*, *kellesegi*, *kummassegi*, *milleski*, *kelleski*, *kummaski* jne.

Asesõnadel *iga*, *igauks*, *kumbki*, *üksteise* ja *teineteise* puudub mitmus.

Paralleelsõnadel *emb-kumb* käänduvad mõlemad osad: *emma-kumma*, *emba-kumba*, *emmasse-kummasse* jne.

Asesõna *kogu* ei käändu. Näit.: *Me saime ülevaate kogu küsimusest*.

Omastav asesõna *oma* tavaliselt ei käändu. Näit.: *Ta hoidis oma õpikud puhtad. Oma näidendites käsitles Fonvizin tõsiseid ühiskondlikke küsimusi.*

Sõna *oma* käändub ainult siis, kui ta on lauserõhuline või esineb ilma nimisõnata. Näit. *Omad viitsad peksavad kõige valusamini. Need on minu omad.*

Sõnade *mina, sina, tema, see, too, mis ja kes* lühemaid kujusid, kui need esinevad (*ma, mu, mul, mult* jne.), tarvitatakse siis, kui neile ei lange lauserõhk. Näit.: *Ta ütles seda mulle üsna rahulikult* (lauserõhku kannab sõna *rahulikult*; vrd. «*Ei, ta ütles seda minule*», kus lauserõhku kannab sõna *minule*).

Meeles pidada! Lühemate kujude puhul mitte tarvitada apostroofi. Õige on: *sel ajal, seks korraks, ta rääkis sust suure vaimustusega* jne.

3. Asesõnade õigekeelsust.

teineteise — *üksteise*.

Sõna *teineteise* tarvitatakse siis, kui on juttu kahest olendist, esemest või nähtusest, näit. *Ants ja Peeter saavad teineteisega väga hästi läbi.*

Sõna *üksteise* tarvitatakse, kui on juttu mitmest, näit. *Meie klassi õpilased kohtlevad üksteist väga hästi.*

niisugune (selline, säärane) — *sarnane*.

Omadussõna *sarnane* tarvitatakse ainult harvadel juhtudel, nimelt siis, kui on tegemist sarnasusega, näit. *sarnased* (=ühesuguse kujuga) *kolmnurgad; vennad on teineteisega väga sarnased*. Muus tähenduses, s. o. tähenduses «selletaoline, seesugune, seda laadi» tarvitatakse kas sõna *niisugune, selline* või *säärane*, näit. *niisugused* (=selletaolised, seesugused, seda laadi) *harjutused on väga kasulikud; sellist ülesannet ei ole kerge lahendada; ta ei tahtnud säärastest asjadest kuuldagi.*

sama (seesama) — *niisama*.

Sõna *sama (seesama)* on omadussõnaline asesõna, s. t. kuulub nimisõna juurde (näit. *sama töö, sama ülesanne*). Sõna *niisama* on mäarsõna, s. t. kuulub omadussõna või teise mäarsõna juurde (näit. *niisama hea, niisama hästi*).

Ülesanne. Panna järgnevate sõnade ette kas *sama (seesama)* või *niisama*, nagu on õige: tänav, lugu, vana, kaart, rahu, rahulik, lihtsus, lihtne, lihtsalt, kolhoos, otsus, kaunilt, vajalik, kõrge, kõrge, osavasti, kiiresti, kiire, kiirus, huvitav.

iga — *igauks*.

iga on omadussõnaline asesõna, s. t. kuulub nimisõna juurde (näit. *iga inimene, iga õpik*), *igauks* aga nimisõnaline asesõna, s. t.

esineb ilma nimisõnata (näit. *igäüks võib sellega toime tulla; ta osutas tähelepanu igäühele*).

Tähele panna! Sõna *igäüks* kirjutatakse alati kokku ja sel käändub ainult põhisõna *üks*. Oige on: *igäühest, igäühele, igäühel* jne.

oma — *enda* (*enese*).

oma on omadussõnaline asesõna. Ta kuulub tavaliselt nimisõna juurde (näit. *oma raamat, oma huvid, oma lootustest*).

enda (*enese*) on nimisõnaline asesõna. Ta kuulub tegusõna juurde (*ostis endale, leidis endale, pidas ennast liiga tähtsaks*) ja esineb sageli koos kaassõnaga (*enda juurde, enda taga, enda kõrval, enda ees, enda jaoks, enda pärast*).

Harjutus 57. Valida järgnevais lauseis sulgudes olevaist sõnadest õige, kui neid on mitu, ja panna see nõutavasse käändesse.

1. Täitke (*oma, enda*) kohus kodumaa vastu! 2. Kas suudad seda (*oma, enda* — ains. alaleütl.) ette kujutada? 3. See masin on (*oma, enda*) konstruktsioonilt (sama, niisama) lihtne kui teisedki. 4. (Sarnaseid, niisuguseid) probleeme on käsitletud paljud kirjaniikud. 5. (Sama, niisama) tähtis on (*oma, enda*) ideelis-poliitilise taseme tõstmine. 6. Kodanlikul ajal pidime varasid tootma mitte (*oma, enda* — ains. alaleütlev), vaid kapitalistidele. 7. (Sarnasel, niisugusel) korral ei saa ma teid (kumbki — ains. os.) aidata. 8. Ta ei sattunud (keegi — ains. kaasaütl.) vastuollu. 9. Ta on (*oma, enda* — ains. kaasaütl.) ja (*oma, enda*) eluga täiesti rahul. 10. Direktor palus meistrid (*oma, enda*) juurde. 11. Kodanlikul ajal ei pakkunud elu neile (keegi) midagi head. 12. (Sarnasel, niisugusel) juhul sarnaneksid kõik päevad (teineteisega, üksteisega). 13. (Sarnaseid, selliseid) ilmu oli sel suvel harva. 14. Leegid otsisid (*oma, enda* — ains. alaleütl.) väljapääsu. 15. Andres on näinud palju (sarnaseid, sääraseid) torme. 16. Võtsin (*oma, enda* — ains. alaleütl.) kaks raamatut kaasa. 17. Pärast jalutuskäiku vabas looduses olen (*sama, niisama*) värske kui pärast kosutavat und. 18. Kas sa otsisid selle raamatu (*oma, enda* — ains. alaleütl.)? 19. Kapitalist ei hooli (keegi — ains. seestütl.) peale iseenda. 20. Järsku kuulis ta (*oma, enda*) taga mingit siset.

B. TEGUSÕNAD ehk VERBID.

42. Tegusõna vormistik.

Tegusõnad ehk verbid väljendavad tegevust (näit. *värvida, õmblema, kaunistama, saagima*) või olukorras olemist (*olema, näima, tunduma*).

Tegusõnal on järgmised vormid:

1) kolm pööret e. isikut ainsuses (1. *ma toodan*, 2. *sa toodad*, 3. *ta toodab*) ja mitmuses (1. *me toodame*, 2. *te toodate*, 3. *nad toodavad*);

2) kaks aega: olevik (*toodan*, *toodetakse*, *tootev*) ja minevik (*tootsin*, *toodeti*, *oli toodetud*); minevikuline tegevus väljendub kolmes eri vormis: lihtminevikus (*tootsin*, *toodeti*), täisminevikus (*on tootnud*, *on toodetud*) ja enneminevikus (*oli tootnud*, *oli toodetud*);

3) neli kõneviisi: kindel (*toodab*, *tootis*, *on tootnud*, *toodetakse*, *oli toodetud*), tingiv (*toodaks*, *oleks tootnud*, *toodetaks*, *oleks toodetud*), käskiv (*tooda*, *ära tooda*, *tootku*, *toodetagu*) ja kaudne (*ta tootvat*, *olevat tootnud*, *toodetavat*); kindlal kõneviisil on 4 ajavormi: olevik (*toodab*, *toodetakse*), lihtminevik (*tootis*, *toodeti*), täisminevik (*on tootnud*, *on toodetud*) ja enneminevik (*oli tootnud*, *oli toodetud*); tingival, käskival ja kaudsel kõneviisil on 2 ajavormi: olevik (*toodaks*, *toodetaks*; *tootku*, *toodetagu*; *tootvat*, *toodetavat*) ja täisminevik (*oleks tootnud*, *oleks toodetud*; *olgu tootnud*, *olgu toodetud*; *olevat tootnud*, *olevat toodetud*);

4) kaks tegumoodi: isikuline (*ma toodan*, *ta tootis*) ja umbisikuline (*toodetakse*, *toodeti*); umbisikuline tegumood väljendab, et midagi tehakse või mingis olukorras ollakse, jättes tegija isiku määramata;

5) kaks kõnet: jaatav (*ta toodab*, *on tootnud*, *tootku*) ja eitav (*ta ei tooda*, *ei ole tootnud*, *ärgu tootku*);

6) kaks tegevusnime e. infinitiivi: *ma*-tegevusnimi (*tootma*, *tootmas*, *tootmast*, *tootmata*) ja *da*-tegevusnimi (*toota*, *tootes*); *ma*-tegevusnimi esineb ka umbisikulises tegumoes (*toodetama*, *korraldatama*);

7) neli kesksõna e. partitsiipi: *v*-kesksõna e. isikulise tegumoe oleviku kesksõna (*tootev*), *tav*-kesksõna e. umbisikulise tegumoe oleviku kesksõna (*toodetav*), *nud*-kesksõna e. isikulise tegumoe mineviku kesksõna (*tootnud*) ja *tud*-kesksõna e. umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna (*toodetud*);

8) kaks teonimisõna: tegijanimi (*tootja*) ja teonimi (*tootmine*). Kõik verbivormid jagunevad nelja liiki: pöördelised, tegevusnimelised, nimisõnalised ja omadussõnalised.

Pöördelised vormid esinevad alati ajas (olevikus või minevikus), kõneviisis (kindlas, tingivas, käskivas või kaudses) ja üht-aegu tegumoes (isikulises või umbisikulises). Enamik verbivorme on pöördelised.

Tegevusnimelisteks vormideks on *ma*-tegevusnimi ja selle sees- ning ilmaütlev kääne ja *da*-tegevusnimi ning selle seesütlev kääne.

Nimisõnalised vormid esinevad nimisõna tähenduses ja vastavad nimetavas küsimusele *kes?* *mis?* Neiks on tegijanimi ja teonimi.

Omadussõnalised vormid esinevad omadussõna tähenduses ja vastavad nimetavas küsimusele *missugune?* Neiks on

v-kesksõna, *tav*-kesksõna ja (juhul, kui kuuluvad nimisõna juurde) *nud*-kesksõna, *tud*-kesksõna ja *mata*-vorm e. *ma*-tegevusnime ilma-ütlev kääne.

Verbi nimisõnalisi vorme võib käsitada ka nimisõnadena ja omadussõnalisi — omadussõnadena.

Verbi tegevusnimelisi, nimisõnalisi ja omadussõnalisi vorme nimetatakse ka käändelisteks vormideks, sest nad käänduvad kas kõigis käänetes või mõnes käändes.

Vt. tegusõna vormide tabelit (tabel 3).

Ülesanne. Pöörata kõigis vormides sõna *elama*.

43. Pöördelõpud ja tunnused.

1. Pöördelõpud.

Pöördelõpud esinevad isikulise tegumoe jaatava kõne kindlas ja tingivas kõneviisis ning käskiva kõneviisi mitmuse 1. pöördes.

1. pöörde lõpuks ainsuses on *-n* (*käin, käisin, olen käinud, käiksin*) ja mitmuses *-me* (*käime, käisime, oleme käinud, käiksim*) ning *-m* (käskivas kõneviisis: *käigem*).

2. pöörde lõpuks on ainsuses *-d* (*käid, käiksid*) ja mitmuses *-te* (*käite, käiksite*).

3. pöördel ei ole lõppu.

2. Mitmuse tunnus.

Mitmuse tunnus esineb ainult isikulise tegumoe jaatava kõne kindla ja tingiva kõneviisi mitmuse 3. pöördes. Tunnuseks on *-d*: *nad käivad, käisid, käiksid*.

Meeles pidada! Tingiva kõneviisi jaatavas kõnes mitte ära jätta pöördelõppe ja mitmuse tunnust. Õige on: *ma õpiksin, sa õpiksid, me õpiksim, te õpiksite, nad õpiksid*.

3. Oleviku tunnus.

Oleviku tunnus esineb kindla kõneviisi jaatava kõne 3. pöördes. Tunnusteks on *-b*, *-va-* ja *-kse*.

-b esineb isikulise tegumoe ainsuses (*ta käib, loeb, värvib*),

-va- — isikulise tegumoe mitmuses (*nad käivad, värvivad*),

-kse — umbisikulises tegumoes kõigil sõnadel (*käiakse, värvitakse*) ja isikulises tegumoes sõnadel *näima* ja *kuulduma* rööbiti *-b* ja *-va-ga* (*näib, näivad — näikse; kuuldub — kuulukse*).

TEGUSÖNA VORMIDE TABEL

Tabel 3.

I. Pöördelised vormid

Kindel kõneviis

Tingiv kõneviis

	Olevik		Lihtminevik		Täisminevik		Ennemindevik		Olevik		Täisminevik	
	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne
Isikuline tegumood	1. ma luban 2. sa lubad 3. ta lubab 1. me lubame 2. te lubate 3. nad lubavad	ma, sa, ta jne. ei luba	1. lubasin 2. lubasid 3. lubas 1. lubasime 2. lubasite 3. lubasid	ma, sa, ta jne. ei lubanud	1. olen 2. oled 3. on 1. oleme 2. olete 3. on	ma, sa, ta jne. ei ole lubanud	1. olin 2. olid 3. oli 1. olime 2. olite 3. olid	ma, sa, ta jne. ei olnud lubanud	1. lubaksin 2. lubaksid 3. lubaks 1. lubaksime 2. lubaksite 3. lubaksid	ma, sa, ta jne. ei lubaks	1. oleksin 2. oleksid 3. oleks 1. oleksime 2. oleksite 3. oleksid	ma, sa, ta jne. ei oleks lubanud
Umbisik. tegumood	lubatakse	ei lubata	lubati	ei lubatud	on lubatud	ei ole lubatud	oli lubatud	ei olnud lubatud	lubataks	ei lubataks	oleks lubatud	ei oleks lubatud

Käskiv kõneviis

Kaudne kõneviis

	Olevik		Täisminevik		Olevik		Täisminevik	
	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne
Isikuline tegumood	1. — 2. luba 3. lubagu 1. lubagem 2. lubage 3. lubagu	— ära luba ärgu lubagu ärgem lubagem ärge lubage ärgu lubagu	1. ma 2. sa 3. ta 1. me 2. te 3. nad	olgu lubanud	1. ma 2. sa 3. ta 1. me 2. te 3. nad	ma, sa, ta jne. ei lubavat	1. ma 2. sa 3. ta 1. me 2. te 3. nad	ma, sa, ta jne. ei olevat lubanud
Umbisik. tegumood	lubatagu	ärgu lubatagu	olgu lubatud	ärgu olgu lubatud	lubatavat	ei lubatavat	olevat lubatud	ei olevat lubatud

II. Käändelised vormid

	ma-tegevusnimi	da-tegevusnimi	Oleviku kesk- sõna	Mineviku kesksõna	Tegijanimi	Teonimi
Isikuline tegumood	Sisseütl. lubama Seesütl. lubamas Seestütl. lubamast Ilmaütl. lubamata	Os. lubada Seesütl. lubades	lubav	lubanud	lubaja	lubamine
Umbisik. tegumood	Sisseütl. lubatama	—	lubatav	lubatud	—	—

4. Lihtmineviku tunnused.

Lihtmineviku tunnusteks on *-si-* (*-s*) ja *-i*.

-si- (ainsuse 3. pöördes *-s*) esineb isikulises tegumoes enamikul sõnadel (*käisin, värvisid, tootis*).

-i esineb isikulises tegumoes vähestel sõnadel (*olin, panid, suri, tegime, töite*) ja umbisikulises tegumoes kõigil sõnadel (*käidi, õmmeldi*).

Täis- ja enneminevik moodustatakse abiverbi *olema* abil. Isikulises tegumoes on põhiverb *nud*-kesksõnas, umbisikulises — *tud*-kesksõnas; abiverb on täismineviku puhul olevikus (*olen tootnud, on toodetud*), ennemineviku puhul lihtminevikus (*oli tootnud, oli toodetud*).

5. Kõneviiside tunnused.

Kindlal kõneviisil tunnust ei ole.

Tingiva kõneviisi tunnuseks on *-ksi-*, *-ks* (*käiksin, käiks, käidaks*).

Käskival kõneviisil on tunnusteks *-gu* (*-ku*), *-ge* (*-ke*): (*ta, nad*) *käigu, ärgu hakaku*; (*te*) *käige, ärge hakake*; (*me*) *käigem, ärgem hakakem*.

Kaudse kõneviisi tunnuseks on *-vat* (*ma õppivat, ta ei lubavat; õpitavat, ei õpitavat*).

6. Tegumoodide tunnused.

Isikulisel tegumoel tunnust ei ole.

Umbisikulise tegumoe tunnusteks on *-ta* (*hakatakse*), *-da* (*saadakse*), *-a* (*käiakse, tullakse*); vokaali ees on *-ta* ja *-da* asemel ainult *-t-* ja *-d-* (*hakati, saadi; hakatud, saadud*).

7. Eitav kõne moodustatakse sõnade *ei* või (käskivas kõneviisis) *ära, ärgu, ärge, ärgem* abil (*ei käi, ära käi, ärge käige, ärgem käigem*).

8. *ma*-tegevusnime tunnuseks on *-ma* (*käima, käimas, käimast, käimata*).

9. *da*-tegevusnime tunnusteks on *-da*, *-ta*, *-a* (*õppida, hakata, käia, tulla*), seesütlevas käändes *-de-*, *-te-*, *-e-* (*õppides, hakates, käies*).

10. Keskõnade tunnused.

Oleviku keskõnade tunnuseks on *v:* *õppiv, laulev* (isikuline tegumood), *õpitav, lauldav* (umbisikuline tegumood). Tunnuse järgi nimetatakse oleviku keskõna *v*-kesksõnaks (isikulises tegumoes) ja *tav*-kesksõnaks (umbisikulises tegumoes).

Mineviku kesksõnad on tunnuseks isikulises tegumoes *-nud* (*õppinud, laulnud*), umbisikulises tegumoes *-tud, -dud* (*õpitud, lauldud*). Tunnuse järgi nimetatakse mineviku kesksõnu *nud-* ja *tud-*kesksõnaks.

Harjutus 58. Eraldada järgnevais tegusõnades püstkriipsuga pöördelõpud ja tunnused ning tõmmata tunnustele joon alla:

harjutama, harjutasime, (nad) harjutavad, harjutab, harjutatakse, harjutas, harjutati, harjutagem, harjutasite, olin harjutanud, ei harjutata, ei harjutatud, tulen, tullakse, (nad) tulid, (sa) tulid, tulgu, on tulnud, kirjutas, kirjutav, kirjutatav, valgustab, lõpetati, lõpetaja, lõpetada, töötatakse, õpitagu, esitatavat, lootsite, vaadatakse, ärge vaadake, oli loetud, vaadeldav, vaatlev, tantsib, käia, käies, olevat, ehitamine, ehitada, oodates.

Ülesanne. Nimetada, mis vormis on eelmises harjutuses toodud sõnad. N ä i d i s: *harjutama* — *ma-*tegevusnimi, *harjutasime* — isikulise tegumoe jaatava kõne kindla kõneviisi lihtmineviku mitmuse 1. pöore.

44. Põhi- ja peavormid.

Tegusõna põhivormideks, s. o. vormideks, mille järgi saab moodustada teisi vorme ühise tüve tõttu, on 1) *ma-*tegevusnimi (*vaatama*), 2) *da-*tegevusnimi (*vaadata*), 3) isikulise tegumoe jaatava kõne kindla kõneviisi oleviku 1. pöore¹ (*vaatan*) ja 4) *tud-*kesksõna (*vaadatud*). Kolmest esimesest tuletatakse isikulise ja viimastest umbisikulise tegumoe vormid.

*ma-*tegevusnime (*vaata/ma*) tüve järgi moodustatakse:

- 1) *ma-*tegevusnime teised käänded (*vaatamas, -mast, -mata*),
- 2) *si-*tunnuseline lihtminevik (*vaatasin, -sid, -s, -sime, -site, -sid*),
- 3) kaudne kõneviis (*ma vaatavat, sa vaatavat* jne.),
- 4) *v-*kesksõna (*vaatav*),
- 5) tegijanimi (*vaataja*),
- 6) teonimi (*vaatamine*).

*da-*tegevusnime (*vaada/ta*) tüve järgi moodustatakse:

- 1) *da-*tegevusnime seesütlev kääne ehk *des-*vorm (*vaadates*),
- 2) *nud-*kesksõna (*vaadanud*),
- 3) käskiv kõneviis, välja arvatud ainsuse 2. pöore (*vaadake, -ku, -kem*).

Oleviku (*vaata/n*) tüve järgi moodustatakse:

- 1) oleviku teised vormid (*vaatad, -b, -me, -te, -vad, ei vaata*),

¹ Lühiduse huvides nimetatakse järgnevas isikulise tegumoe jaatava kõne kindla kõneviisi oleviku 1. pööret lihtsalt olevikuks.

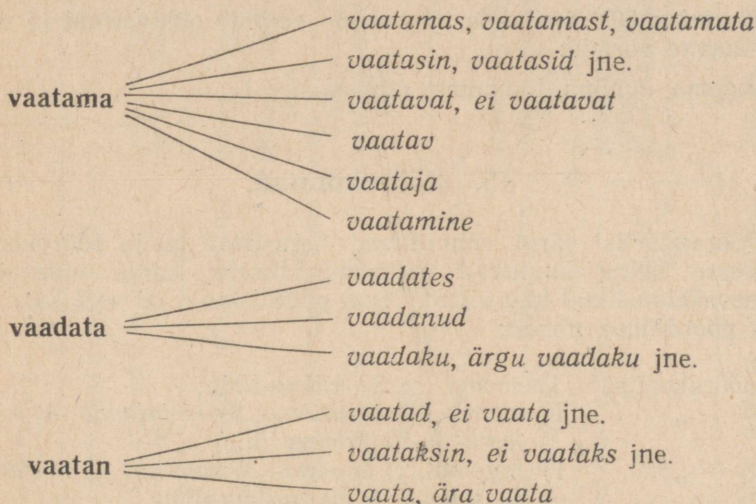
2) tingiva kõneviisi vormid (*vaataksin, -ksid, -ks, -ksime, -ksite, -ksid, ei vaataks*),

3) käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre (*vaata, ära vaata*).

tud-kesksõna (*vaada/tud*) tüve järgi moodustatakse kogu umbisikuline tegumood (*vaadatakse, ei vaadata, vaadati, vaadataks, vaadatagu, vaadatavat, vaadatama, vaadatav*).

SKEEM.

Isikuline tegumood

Umbisikuline tegumood

vaadatud ————— kõik umbisikulise tegumoe vormid.

Peale põhivormide tuleb silmas pidada veel isikulise tegumoe lihtminevikku, *nud*-kesksõna ja umbisikulise tegumoe jaatava kõne kindla kõneviisi olevikku ehk *kse*-olevikku, sest neid ei saa alati moodustada põhivormidest. Neid vorme ühes põhivormidega nimetatakse tegusõna **peavormideks**.

Astmevahelduslike tegusõnade vormide astme kohta tuleb mees pidada järgmist:

1) olevik ja *da*-tegevusnimi on vastupidises astmes, näit. *loen* — *lugeda*, *õpin* — *õppida*, *satun* — *sattuda*, *künnan* — *künda* (olevik nõrgas, *da*-tegevusnimi tugevas astmes); *hakkan* — *hakata*, *oskan* — *osata*, *tõmban* — *tõmmata*, *õmblen* — *õmmelda* (olevik tugevas, *da*-tegevusnimi nõrgas astmes);

2) *ma*-tegevusnimi ja sellest moodustatud

vormid on alati tugevas astmes, näit. *kõndima* — *kõndisin* — *kõndivat* — *kõndiv* — *kõndija* — *kõndimine*; *tõmbama* — *tõmbasin* — *tõmbavat* — *tõmbav*;

3) *tud*-kesksõna ja sellest moodustatud vormid on enamasti nõrgas astmes, näit. *lepitud*, *lepitakse*, *lepiti*, *lepitavat*, *lepitagu*, *lepitav*; *hakatud*, *hakatakse*, *hakati*, *hakatavat* jne. Erandiks on *murdma*-, *seisma*- ja *laulma*-tüüpi sõnad.

Tegusõna peavormid esitatakse harilikult järjekorras:

1) *ma*-tegevusnimi, 2) *da*-tegevusnimi, 3) olevik, 4) isikulise tegumoe lihtminevik, 5) *nud*-kesksõna, 6) *kse*-olevik, 7) *tud*-kesksõna.

Harjutus 59. Kirjutada järgnevate verbide põhivormid ja neist tuletatavad vormid:

lugema, õppima, tõmbama, õmblema.

45. Pöördkonnad.

Pööramisviisi järgi rühmituvad tegusõnad nelja pöördkonda. Esimesse kahte kuuluvad astmevahelduseta, kahte viimasesse astmevahelduslikud tegusõnad. Igal pöördkonnal on veel kaks või mitu pöördtüüpi, nimelt:

I pöördkonnal	1) <i>tooma</i> - ja 2) <i>käima</i> -tüüp;
II „	1) <i>elama</i> -, 2) <i>muutuma</i> -, 3) <i>kirjutama</i> -, 4) <i>kõnelema</i> - ja 5) <i>tulema</i> -tüüp;
III „	1) <i>lugema</i> -, 2) <i>õppima</i> -, 3) <i>saatma</i> -, 4) <i>murdma</i> -, 5) <i>seisma</i> - ja 6) <i>laulma</i> -tüüp;
IV „	1) <i>hakkama</i> - ja 2) <i>õmblema</i> -tüüp.

Kokku on seega 15 pöördtüüpi. On olemas ka väike hulk eriviisil pöörduvaid sõnu.

Tüübi määramisel tulevad arvesse astmevaheldus, välde, silpide arv *ma*-tegevusnime tunnuse *-ma* eel ja selle tunnuse eelne häälik või häälikute rühm. Kõigepealt tuleb selgitada, kas sõna on astmevahelduslik või astmevahelduseta. Selleks on otstarbekohane võrrelda sisehäälikuid *da*-tegevusnimes ja olevikus. Silpide arvu hakatakse lugema pearõhulisest silbist (näit. sõnal *analüüsima* on *-ma* eel kaks arvestatavat silpi); liittepusõnadel (näit. *tasakaalustama*) võetakse arvesse ainult põhisõna silpide arv.

Ülesanne. Tutvuda tabeliga 4 (lk. 81). Leida iga tüüpkonna kohta lisanäiteid.

Harjutus 60. Tabelit 4 kasutades määrata järgnevate sõnade tüüpkond ja pöördkond:

Tegusõnade pöördtüübid ja nende tunnused.

Pöördkond	Tüüpsõnad	Tüüpkonna tunnused	Näiteid
I. Astmevahelduseta sõnad			
I	<i>tooma</i> <i>käima</i>	- <i>ma</i> eel pikk vokaal, välja arvatud <i>ii</i> ja <i>üü</i> - <i>ma</i> eel diftong või <i>ii</i> või <i>üü</i>	<i>looma, sööma, lõõma, jääma, saama</i> <i>näima, võima, naima, viima, müüma</i>
II	<i>elama</i>	- <i>ma</i> eel 2 silpi, I või II välde, välja arvatud <i>tulema-lüüpi</i> sõnad	<i>avama, iisama, ronima, magama, põlema, siblima</i>
	<i>muutama</i>	- <i>ma</i> eel 2 silpi, III välde	<i>kattuma, lõhkema, koondama, langema, loetlema</i>
	<i>kirjutama</i>	- <i>ma</i> eel 3 silpi, välja arvatud <i>kõnelema</i> -tüüpi sõnad	<i>harjutama, kirjeldama, mõnulema, imetlema, mõtisklema</i>
	<i>kõnelema</i> <i>tulema</i>	- <i>ma</i> eel 3 silpi, viimasteks häälikuteks <i>ele</i> (nn. <i>ele</i> -sõnad) Sõnad <i>olema, surema</i> ja <i>panema</i>	<i>tegelema, olelema, rabelema, sädelema, viljelema</i>
II. Astmevahelduslikud sõnad			
III	I alaliik <i>lugema</i> <i>õppima</i>	- <i>ma</i> eel 2 silpi, I välde - <i>ma</i> eel 2 silpi, III välde, <i>i</i> -, <i>e</i> - ja <i>u</i> -tüved, samuti sõnad <i>kasvama</i> ja <i>kuivama</i>	<i>siduma, sadama, kaduma, taguma, põdema</i> <i>leppima, käskima, maitsema, kaaluma, hankima</i>
	II alaliik <i>saatma</i> <i>murdma</i> <i>seisma</i> <i>laulma</i>	- <i>ma</i> eel 1 silp, mis lõpeb konsonandiga <i>t</i> või <i>p</i> - <i>ma</i> eel 1 silp, „ „ „ „ <i>d</i> - <i>ma</i> eel 1 silp, „ „ „ „ <i>s</i> või <i>sk</i> - <i>ma</i> eel 1 silp, „ „ „ „ <i>l, m, n</i> või <i>r</i>	<i>niitma, koitma, tahtma, päästma, tapma</i> <i>andma, kündma, teadma, nõudma, jõudma</i> <i>tõusma, kaitsma, maitsema, laskma</i> <i>kuulma, veenma, möönma, naerma</i>
IV	<i>hakkama</i> <i>õmblema</i>	- <i>ma</i> eel 2 silpi, III välde, <i>a</i> -tüved, välja arvatud <i>kasvama</i> ja <i>kuivama</i> - <i>ma</i> eel 2 silpi, III välde, <i>le</i> -tüved	<i>tõmbama, ruttama, hindama, kõlbama, algama</i> <i>võitlema, maadlema, liuglema, võrdlema</i>

ootama, tootma, torkama, jooma, tegelema, sadama, katma, tõlkima, värisema, värelema, looma, treima, kisklema, ajama, sülelema, veenduma, veenma, käänama, rääkima, põrutama, särama, küsitلهma, töötلهma, ründama, kandma, viitma, analüüsima, ülehindama, varuma.

46. I pöördkond.

<i>tooma</i>	<i>tuua</i>	<i>toon</i> <i>tuuakse</i>	<i>tõin</i>	<i>toonud</i> <i>toodud</i>
<i>käima</i>	<i>käia</i>	<i>käin</i> <i>käiakse</i>	<i>käisin</i>	<i>käinud</i> <i>käidud</i>

1. *käima*-tüüpi sõnadel on isikulise tegumoe lihtmineviku tunnuseks eranditult *-si-* (*-s*), näit. *näisin, võisid, viis, müüsi*, *tooma*-tüüpi sõnadel enamasti *-i* (*tõin, said, jõi*), mõnedel aga ka *-si-* (*-s*), näit. *keema* — *kees, pooma* — *poosid*.

tooma-tüüpi sõnadel on lihtmineviku tunnuse *-i* eel lühike vokaal, kusjuures *o* ja *õ* asemel esineb *õ*: *sain, jäin, tõin, sõin*.

2. Mõnedel I pöördkonna sõnadel, näit. *tooma, looma, sööma, lõöma, käima, müüma, viima*, on *da*-tegevusnime tunnuseks *-a* (*tuua, luua*), teistel aga, näit. *saama, jääma, keema, võima* — *-da* (*saada, jääda*).

3. Sõnadel *treima* ja *kaema* on umbisikulise tegumoe tunnuseks *-ta-* (*-t-*): *treitakse, treitavat, treiti, treitud, kaetakse, kaeti*, kõigil teistel I pöördkonna sõnadel — *-a-* (saab esineda ainult *kse*-olevikus) või *-da-* (*-d-*): *käiakse, ei käida, käidi*.

4. I pöördkonna sõnadel (peale sõnade *treima* ja *kaema*) moodustatakse *kse*-olevik *da*-tegevusnimest. Neil sõnadel, kus *da*-tegevusnime tunnuses paudub *d* (vt. p. 2), puudub see ka *kse*-olevikus, kuna aga kõigis teistes umbisikulise tegumoe vormides, ka *kse*-oleviku eitavas kõnes, on *d* olemas. Vrd.:

<i>da</i> -tegevusnimi	<i>kse</i> -olevik	Teised umbisikulise tegumoe vormid
<i>tuua</i>	<i>tuuakse</i>	<i>ei tooda, toodi, toodud</i>
<i>luua</i>	<i>luuakse</i>	<i>ei looda, loodi, loodud</i>
<i>juua</i>	<i>juuakse</i>	<i>ei jooda, joodagu</i>
<i>süüa</i>	<i>süüakse</i>	<i>ei sööda, söödavat</i>
<i>käia</i>	<i>käiakse</i>	<i>ei käida, käidagu, käidavat</i>
<i>müüa</i>	<i>müüakse</i>	<i>ei müüda, müüdüd</i>
<i>viia</i>	<i>viiakse</i>	<i>ei viida, viidi</i>

Mitte eksida *kse*-olevikus ja selle eitavas kõnes!

5. Sõnades *käima*, *viima* ja *müüma* eksitakse sageli *da*-tegevusnime ja tegijanimi eristamisel. Meeles pidada, et tegijanimes on alati *j*. Vrd.:

<i>da</i> -tegevusnimi (<i>mida teha?</i>)	Tegijanimi (<i>kes? kelle? jne.</i>)
(tahab) <i>käia</i> (soovib) <i>müüa</i> (otsustas) <i>viia</i>	<i>käija, käijal, käijast</i> <i>müüja, müüjaks</i> <i>viija, viijast</i>

Harjutus 61. Kirjutada peavormid:
looma, saama, viima, müüma.

Harjutus 62. Kirjutada järgnevad isikulises tegumoes olevad sõnad umbisikulise tegumoe vastavas kõneviisis, kõnes ja ajas:
keeb, toogu, ei söö, käis, ei saa, sööb, treib, ei too, lööb, ei löö, joo, ei joo, võivat, naib.

Harjutus 63. Tabelit 4 kasutades määrata järgnevate sõnade tüüpkond ja pöördkond:

kirjeldama, tunduma, kõblima, kündma, ütleva, langema, taguma, seadma, pooldama, tikkuma, maksuma, muigama, kaduma, kõrvaldama, treima, kõndima, lahkuma, kaupleva, kartma, müüma, surema, ketrama, tõreleva.

47. II pöördkond.

<i>elama</i>	<i>elada</i>	<i>elan</i> <i>elatakse</i>	<i>elasin</i>	<i>elanud</i> <i>elatud</i>
<i>muutama</i>	<i>muutama</i>	<i>muutun</i> <i>muututakse</i>	<i>muutusin</i>	<i>muutunud</i> <i>muulutud</i>
<i>kirjutama</i>	<i>kirjutada</i>	<i>kirjutan</i> <i>kirjutatakse</i>	<i>kirjutasin</i>	<i>kirjutanud</i> <i>kirjutatud</i>
<i>kõneleva</i>	<i>kõnelda</i>	<i>kõnelen</i> <i>kõneldakse</i>	<i>kõnelesin</i>	<i>kõnelnud</i> <i>kõneldud</i>
<i>tulema</i>	<i>tulla</i>	<i>tulen</i> <i>tullakse</i>	<i>tulin</i>	<i>tulnud</i> <i>tuldud</i>

Ülesanne. Võrrelda tüüpkondade järgi II pöördkonna sõnade 1) lihtmineviku tunnust, 2) *da*-tegevusnime tunnust, 3) umbisikulise tegumoe tunnust.

1. Lihtmineviku tunnuseks on üldiselt *-si-* (*-s-*), ainult *tulema*-tüüpi sõnadel on *-i* (*tulin, suri, pani*).

2. *da*-tegevusnime tunnuseks on *tulema*-tüüpi sõna-*del -a*, kusjuures sisekonsonant (*l, n, r*) on muutunud pikaks (kirjas kahekordne täht: *tulla, panna, surra*), kõigil teistel sõna-*del aga -da* (*elada, töötada, kaotada, kirjutada, lõpetada, saavutada, kõnelda, tegelda, viljelda* jne.).

3. Umbisikulise tegumoe tunnuseks on *elama-*, *muutuma-* ja *kirjutama-*tüübil *-ta-* (*-t-*), *kõnelema-* ja *tulema-*tüübil aga *-da-* (*-d-*). Ainult *tulema*-tüüpi sõnade *kse*-olevikus on *-da-* asemel *-a-*, kusjuures sisekonsonant on muutunud pikaks nagu *da*-tegevusnimeski (*tullakse, ollakse, surrakse, pannakse*); teistes umbisikulise tegumoe vormides on ka *tulema*-tüüpi sõna-*del -da-* (*-d-*) *ei tulda, ei olda, ei surda, ei panda, pandi, pandud*.

4. *elama*-tüüpi sõnal *ajama* puudub umbisikulises tegumoes *i* ja tüvevokaali *a* asemel esineb *e*: *aetakse, aeti, ei aeta, aetud*.

elama-tüüpi sõna *puhuma* peamuuted on: *puhuma, puhuda, puhun, puhusin, puhunud, puhutakse, puhutud*.

5. *muutuma*-tüüpi sõnade hulka kuuluvad peale teiste ka

a) *hukkuma, süttima* ja *mattuma*, seega on need astmevaheldu-*seta* sõnad ja sisekonsonant on eranditult kõigis vormides ülipikk (kirjas *kk* ja *tt*): *hukkub, süttib; hukkuks, süttiks; hukkutakse, süttitakse, mattutakse; hukkutud, süttitud, mattutud* jne. (vrd. aga *hukutama* ja *süütama*, kus verbiliite *-ta-* tõttu on kõigis vormides nõrgaastmeline juur — kirjas *k* ja *t*);

b) *töötama, kaotama* ja *töötama*, kus sisekonsonant *t* jääb (astmevahelduse puudumise tõttu) kõigis vormides püsima: *töötada, kaotada, töötada; töötage; töötanud, töötatakse, töötati, töötatud*;

c) *vaikima*; õige on: *vaikib, vaikiks, vaikitakse, vaikitud*.

6. *kirjutama*-tüüpi sõnade pööramisel tehakse sageli vigu selle tõttu, et *kse*-olevikus jäetakse ära umbisikulise tegumoe tunnus *-ta-*. Õige on: *valmistatakse, õpetatakse, juhatakse, esitatakse* jne.

kirjutama-tüüpi sõnade puhul ei tule unustada ka, et neil on *da*-tegevusnime tunnuseks *-da* ja umbisikulise tegumoe tunnuseks *-ta-* (*-t-*). Sageli eksitakse *da*-tegevusnime (küsimus *mida teha?*) ja *kse*-oleviku eitava kõne (küsimus *mida ei tehta?*) eristamisel.

Vrd.:

<i>kirjutada</i>	— ei kirjutata	<i>seemendada</i>	— ei seemendata
<i>otsustada</i>	— ei otsustata	<i>küllastada</i>	— ei küllastata
<i>unustada</i>	— ei unustata	<i>laiendada</i>	— ei laiendata
<i>kummardada</i>	— ei kummardata	<i>paljastada</i>	— ei paljastata

Ülesanne. Leida rohkesti *kirjutama*-tüüpi sõnu ja öelda nende *da*-tegevusnimi, *kse*-olevik ja selle eitav kõne.

7. *kõnelema*-tüüpi sõnade hulka kuuluvad kõik kolmesilbilised *ele*-sõnad, nagu *tegelema, sädelema, värelema, muhelema, virelema, sõnelema, rabelema, sülelema, kibelema, kogelema, rüselema, vedelema, olelema, tõrelema, jagelema, viljelema*.

Neil sõnadel puudub tüve viimane vokaal *e*, kui tüvele liitub tunnus, mis algab 1) *n*-ga (*nud*-kesksõna: *tegelnud*, *virelnud*), 2) *g*-ga (käskiv kõneviis: *kõnelge*, *tõrelgu*, *tegelgem*) või 3) *d*-ga (*da*-tegevusnimi ja umbisikuline tegumood: *süelda*, *viljeldes*, *muheldakse*, *rabeldi*, *oleldud*).

Tüve viimase vokaali *e* üle võib otsustada ka IV pöördkonna *õmblema*-tüüpi sõnade, näiteks sõna *võitlema* järgi: *kõnelema*-tüüpi sõnades esineb või puudub *e* samades vormides, kus see esineb või puudub sõnas *võitlema*. Vrd. *võitlema* — *kõnelema*, *võitlesin* — *kõnelesin*, *võidelda* — *kõnelda*, *võidelge* — *kõnelge*, *võideldakse* — *kõneldakse*.

Ülesanne. Õelda sõnast *võitlema* ja seejärel *kõnelema*-tüüpi sõnadest isikulise tegumoe käskiva kõneviisi mitmuse 2. pööre, *nud*-kesksõna, umbisikulise tegumoe lihtminevik, *kse*-olevik, kaudne kõneviis ja *tud*-kesksõna.

8. Lihtmineviku tunnuse poolest kuulub *tulema*-tüüpi ka *pesema*. Õige on: *ta pesi pesu*, *pesin käed puhtaks*.

Sõna *pesema* peavormid on: *pesema*, *pesta*, *pesen*, *pesin*, *pesnud*, *pestackse*, *pesiud*.

9. *tulema*-tüüpi sõnadel, samuti sõnal *pesema* on tegijanimes *e* asemel *i*: *tulija*, *olija*, *panija*, *suriija*, *pesija*.

10. Mõnede vormide poolest kuulub *tulema*-tüüpi ka *minema*. Selle sõna peavormid on: *minema*, *minna*, *lähen*, *läksin*, *läinud*, *minnakse*, *mindud*.

Harjutus 64. Kirjutada tüüpsõna (sulgudes) ja peavormid:

tegelema, sõnelema, hukutama, sütitama, hukkuma, süttima, viljelema, arendama, töötama, olema, rabelema, lohutama, surema, kogelema.

48. III pöördkond.

I alaliik.

<i>lugema</i>	<i>lugeda</i>	<i>loen</i> <i>loetakse</i>	<i>lugesin</i>	<i>lugenud</i> <i>loetud</i>
<i>õppima</i>	<i>õppida</i>	<i>õpin</i> <i>õpitakse</i>	<i>õppisin</i>	<i>õppinud</i> <i>õpitud</i>

II alaliik.

<i>saatma</i>	<i>saata</i>	<i>saadan</i> <i>saadetakse</i>	<i>saatsin</i>	<i>saatnud</i> <i>saadetud</i>
<i>murdma</i>	<i>murda</i>	<i>murrann</i> <i>murtakse</i>	<i>murdsin</i>	<i>murdnud</i> <i>murtud</i>

<i>seisma</i>	<i>seista</i>	<i>seisan</i> <i>seistakse</i>	<i>seisin</i>	<i>seisnud</i> <i>seistud</i>
<i>laulma</i>	<i>laulda</i>	<i>laulan</i> <i>lauldakse</i>	<i>laulsin</i>	<i>laulnud</i> <i>lauldud</i>

I alaliigi (*lugema-* ja *õppima-*tüüp) puhul tuleb meeles pidada järgmist:

1. Nõrgas astmes on 1) isikulise tegumoe olevik ja sellest tuletavad vormid, nimelt tingiv kõneviis ja käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre, ja 2) kogu umbisikuline tegumood. Kõik teised vormid on tugevas astmes.

2. Sõna *kuduma* nõrgaastmeline tüvi on *koo-*, seega on õige: *koon*, *koob*, *kooksin*, *kootakse* jne.

3. Sõnast *pidama*, kui see tähendab «kohustatud olema», on lihtminevik *pidin*, *pidid* jne.; kui see sõna esineb muus tähenduses, siis on lihtminevik *pidasin*, *pidasid* jne.

4. Eriviisil pöörduvad *tegema* ja *nägema*. Sõna *tegema* peavormid on: *tegema*, *teha*, *teen*, *tegin*, *teinud*, *tehakse*, *tehtud*. Samuti pöörduvad ka *nägema*.

Tähele panna! *kse-*olevikus puudub neil sõnadel *t*, mis teistes umbisikulise tegumoe vormides, ka *kse-*oleviku eitavas kõnes, on olemas: *tehakse* — *ei tehta*, *nähakse* — *ei nähta*, *nähti*, *nähtud*. Tegijanimes on neil nagu *tulema-*tüüpi sõnadelgi tunnuse eel *e* asemel *i*: *tegija*, *nägija*.

5. *õppima-*tüüpi kuuluvad paljude teiste sõnade hulgas ka *tek-kima*, *sattuma*, *lõppema*, *rippuma*, *kukkuma*, *sulgema*, *küündima*, *nülgima* ja *mahtuma*, seega isikulise tegumoe olevik, tingiv kõneviis, käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre ja kogu umbisikuline tegumood on neil nõrgas astmes. Õige on: *tekib raskusi*, *satub õnnetusse*, *tund lõpeb*, *tunnid lõpevad* (vrd. *ta õpib*, *nad õpiavad*), *suleuks*, *suleksin ukse*, *suletakse*, *suleti*; *kukuvad*, *kukuks*, *kukutakse*, *küünitakse*, *ripuvad*, *nülib*, *mahub*, *mahuks*, *mahutakse*.

Olevik sõnast *käskima* on: *käsin*, *käsid*, *käsi* jne.

Harjutus 65. Kirjutada isikulisest tegumoest kindla kõneviisi oleviku ainsuse 3. pööre, tingiva kõneviisi ainsuse 3. pööre, käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre ja umbisikulisest tegumoest *kse-*olevik, lihtminevik ja *tud-*kesksõna:

õppima, *tekkima*, *sattuma*, *lõppema*, *rippuma*, *kukkuma*, *sulgema*, *küündima*, *mahtuma*.

II alaliigi puhul tuleb silmas pidada järgmist:

1. Kui *-ma* eel on helitu konsonant (*saatma-*, *murdma-* ja *seisma-*tüüp), siis käskiva kõneviisi tunnuses on *k* ja umbisikulise tegumoe tunnuses *t*:

saatma — saatke, saadetakse;
lootma — lootku, loodeti;
kündma — kündke, küntud;
laskma — laske, lastavat.

Kui *-ma* eel on heliline konsonant (*laulma*-tüüp), siis on neis tunnustes vastavalt *g* ja *d*:

laulma — laulgem, lauldakse;
veenma — veengu, veendi;
naerma — naerge, naerdud.

2. *nud*-kesksõna on tugevas astmes, seega ei tohi verbide *andma*, *kandma*, *tundma* ja *kündma* *nud*-kesksõnas ära jätta tüves olevat *d-d*. Õige on: *on andnud, oli kandnud, oleks tundnud, ei kändnud*.

3. Sõna *laskma* lihtmineviku tunnuseks on *-si-* (*-s*), mitte *-i*, seega on õige: *lasksin, laskis, laskime, lasksid*.

4. *tav*-kesksõna sõnast *nõudma* (*murdma*-tüüp) on *nõutav* (vrd. *murdma* — *murtav*, *kündma* — *küntav*).

5. *v*-kesksõna tunnuse *-v* eel on vokaal *e* ainult ainsuse nime-tavas käändes, kuna teistes käänetes see puudub: *laulev* — *laulva*, *saatev* — *saatva*, *õitsev* — *õitsva*, *maitsev* — *maitsvad*, *toitev* — *toitvast*, *haisev* — *haisvale*.

6. Eriviisil käändub *jookma*. Selle peavormid on: *jooksma*, *joosta*, *jooksen*, *jooksin*, *jooksnud*, *joostakse*, *joostud*.

Nagu näha, puudub selles sõnas *k*, kui tüvele (*s-le*) liitub *t-ga* algav tunnus, s. o. *da*-tegevusnimes ja umbisikulises tegumoes (vrd. *uks* — *ust*, *juuksed* — *juuste*, *vennaksed* — *vennast*).

7. Sõnadel *kütma*, *katma*, *võtma*, *matma* ja *jätma* on umbisiku-lise tegumoe tüves diftong, kuna tüves olev *t* langeb välja: *kõetud*, *kaetakse*, *võeti*, *maetakse*.

Eriti silmas pidada sõna *jätma*; õige on: *jäetud*, *jäetakse*, *ei jäeta*, *jäeti* jne. Seda sõna mitte ära segada sõnaga *jääma* (I pöörd-konna *tooma*-tüüp), mille vastavad vormid on: *jäädud*, *jäädakse*, *ei jääda*, *jäädi*.

8. Sõnad *seadma* ja *teadma* pöörduvad järgmiselt: *seada*, *sean*, *seadsin*, *seadnud*, *seatakse*, *seatud*.

Harjutus 66. Kirjutada tüüpsõna ja peavormid (I — III pk.):
tekkima, sööma, andma, muhelema, sattuma, laskuma, lõpetama, lõppema, olelema, sulgema, panema, jääma, jätma, küdema, mah-tuma.

49. IV pöördkond.

<i>hakkama</i>	<i>hakata</i>	<i>hakkan</i>	<i>hakkasin</i>	<i>hakanud</i>
		<i>hakatakse</i>		<i>hakatud</i>
<i>õmblema</i>	<i>õmmelda</i>	<i>õmblen</i>	<i>õmblesin</i>	<i>õmmelnud</i>
		<i>õmmeldakse</i>		<i>õmmeldud</i>

1. *Astmevaheldus* olevikus ja sellest tuletatavais vormides (tingiv kõneviis ja käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre) ning *da*-tegevusnimes ja sellest tuletatavais vormides (*nud*-kesksõna ja käskiv kõneviis, välja arvatud ainsuse 2. pööre) on IV pöördkonna sõnadel vastupidine võrreldes III pöördkonna sõnadega: esimesed vormid on IV pöördkonna sõnadel tugevas, III pöördkonna sõnadel nõrgas astmes; teised vormid on IV pöördkonna sõnadel nõrgas, III pöördkonna sõnadel tugevas astmes.

Vrd.:

<i>hakkama</i>	<i>õmblema</i>	<i>õppima</i>
<i>hakkan</i>	<i>õmblen</i>	<i>õpin</i>
<i>hakkaksin</i>	<i>õmbleksin</i>	<i>õpiksin</i>
<i>hakka</i>	<i>õmble</i>	<i>õpi</i>
<i>hakata</i>	<i>õmmelda</i>	<i>õppida</i>
<i>hakates</i>	<i>õmmeldes</i>	<i>õppides</i>
<i>hakake</i>	<i>õmmelge</i>	<i>õppige</i>
<i>hakanud</i>	<i>õmmelnud</i>	<i>õppinud</i>

2. *hakkama*-tüüpi sõnade *da*-tegevusnime tunnuseks on *-ta*, umbisikulise tegumoe tunnuseks *-ta (-t-)* ja käskiva kõneviisi tunnuseks *k*, *õmblema*-tüüpi sõnadel aga vastavalt *-da*, *-da- (-d-)* ja *g*.

Vrd.:

<i>hakkama</i>	<i>õmblema</i>
<i>hakatakse</i>	<i>õmmeldakse</i>
<i>hakati</i>	<i>õmmeldi</i>
<i>hakake</i>	<i>õmmelge</i>
<i>hakaku</i>	<i>õmmelgu</i>

3. *hakkama*-tüüpi kuuluvad kõik kahesilbilised III-värtelised *a*-tüved, välja arvatud *kasvama* ja *kuivama* (III pöördkond, *õppima*-tüüp) ja *ta*- või *da*-liite abil käändsõnadest või muutumatutest sõnadest tuletatud verbid (*töö/ta/ma*, *töö/ta/ma*, *jaol/ta/ma*, *jaal/ta/ma*, *ei/ta/ma*, *jää/ta/ma*, *taas/ta/ma*, *hää/da/ma* — II pöördkonna *muutuma*-tüüp).

Näiteid: *hüppama*, *lokkama*, *lonkama*, *hukkama*, *tüütama*, *kõlbama*, *algama*, *oskama*, *vaatama*, *süütama*, *keelama*, *pöörama*, *lupjama*, *laastama*.

Ülesanne. Leida lisanäiteid.

4. *hakkama*-tüüpi sõnade pööramisel eksitakse sageli *nud*-kesksõnas. Meeles pidada, et *nud*-kesksõna nagu *da*-tegevusnimigi on neil sõnadel nõrgas astmes. Õige on:

oskama — *osata*, *ei osanud*;
kaebama — *kaevata*, *ei kaevanud*;
salgama — *salata*, *ei salanud*;

algama — (võime) *alata*, (tund oli) *alanud*;
laastama — *laastata*, on *laastanud* (II välde!);
huilgama — *huilata*, *huilanud*;
hiilgama — *hiilata*, *hiilanud*;
hülgama — *hüljata*, *hüljanud*;
huugama — *huuata*, *ei huanud*;
sülgama — *süljata*, *ei süljanud*;
pelgama — *peljata*, *oli peljanud*;
möirgama — *möirata*, *möiranud*.

5. *õmblema*-tüüpi kuuluvad kõik kahesilbilised III-värtelised *le*-sõnad peale verbide *taotlema* ja *loetlema* (II pöördkonna *muutuma*-tüüp).

Näiteid: *võrdlema*, *võistlema*, *võitlema*, *tõmblema*, *hüplema*, *maadlema*, *liiklema*, *liuglema*, *näitlema*, *tõtlemata*.

Ülesanne. Leida lisanäiteid.

6. Et IV pöördkonna sõnade *da*-tegevusnimi, *nud*-kesksõna, käskiv kõneviis (peale ainsuse 2. pöörde) ja umbisikuline tegumood on nõrgas astmes, seepärast on õige:

töötlema — *töödelda*, *töödelnud*, *töödelge*, *töödeldakse*;
kohtlema — *kohelda*, *kohelnud*, *koheldi*;
vehklema — *vehelda*, *vehelnud*, *veheldud*;
liiklema — *liigelda*, *liigelnud*;
tõmblema — *tõmmelda*, *tõmmeldakse*;
lendlema — *lennelda*, *lenneldud*;
vaeviema — *vaevelda*, *vaevelnud*, *vaevelge*;
karglema — *karelda*, *karelnud*, *karelgu*.

7. Sõnadel *mõtlemata* ja *ütlemata* on kaks nõrgaastmelist kuju: *mõtelda* ~ *mõelda*, *mõtlege* ~ *mõelge*, *mõtelnud* ~ *mõelnud*, *mõteldakse* ~ *mõeldakse*, *ütelda* ~ *öelda* jne.

Harjutus 67. Kirjutada tüüpsõna ja peavormid (I—IV pk.)

oskama, laastama, tõrelema, töötlema, heiskama, algama, nulgima, kõlbama, vedelema, viskama, visklema, tundma, soovima, soovitama, vihtlema.

Harjutus 68. Määrata tüüpsõna ja pöördkond (I—IV):

valdama, sädelema, ootama, veetma, naerma, kisklema, põrutama, laastama, kogeleva, näima, kandma, taguma, muigama, tikkuma, ketrama, tõuklema, küdema, taluma, telefoneerima, tasakaalustama.

50. Kokkuvõtvaid märkusi üksikute tegusõna vormide kohta.

1. Lihtminevik on alati tugevas astmes, näit. *kündsin, saatis, hakkasin, tõmbasin, lükkasin, võillesin, mõtlesin, võrdlesin*.

Lihtmineviku tunnuseks isikulises tegumoes on enamikul sõnadel *-si-* (*-s*). *i*-tunnuseline lihtminevik on ainult enamikul I pöördkonna *tooma*-tüüpi sõnadel (näit. *tõin, sain, jäi*; vt. lk. 82), kõigil II pöördkonna *tulema*-tüüpi sõnadel (*tulin, olid, suri, pani, pesime*) ja III pöördkonna sõnadest verbidel *tegema* ja *nägema* (*tegin, nägi*).

Umbisikulises tegumoes on teatavasti kõigil sõnadel lihtmineviku tunnuseks *-i* (*saadi, paluti, künti, hakati, ömmeldi*).

2. Tegijanimes on alati *j*, ka *ü* ja *i* järel: *müüja, käija, reisija, teenija, ekspluateerija, demonstreerija, kalkuleerija*.

II ja III pöördkonna sõnadel, mille isikulise tegumoe lihtmineviku tunnuseks on *-i*, on tegijanimes tunnuse *-ja* eel *e* asemel alati *i*:

*tulema — tuli — tulija,
olema — oli — olija,
surema — suri — surija,
panema — pani — panija,
pesema — pesi — pesija,
tegema — tegi — tegija,
nägema — nägi — nägija.*

3. *kse*-olevik erineb teistest umbisikulise tegumoe vormidest *d* (*t*) puudumise poolest neis sõnades, millel ka *da*-tegevusnime tunnuses puudub *d*, nimelt mõnedes I pöördkonna sõnades, II pöördkonna *tulema*-tüüpi sõnades ja III pöördkonna sõnades *tegema* ja *nägema*. Vrd.:

*tuua — tuuakse — ei tooda, toodi, toodud,
tulla — tullakse — ei tulda, tuldi, tuldud.*

Ülesanne. Öelda samad vormid sõnadest *looma, sööma, jooma, lööma, käima, viima, müüma, olema, surema, minema, panema, tegema* ja *nägema*.

Harjutus 69. Panna sulgudes olevad verbid *da*-tegevusnimesse, *nud*-kesksõnasse, *kse*-olevikku või selle eitavasse kõnasse ja käändsõnad ainsuse või mitmuse osastavasse, kriipsu ees olev täht kirjutada kas ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *d* või *t*, nagu on õige.

A. 1. Mispärast ei (kõrvaldama) (need puudused)? 2. Sõna «*eltu*» ei saa (poolitama). 3. Kuid minu vähenõudlik—usest hoolimat—a ei sõan+a ma endale selga tõmmata (see vastik ihukate)—see ulatub mulle maani, on üleni paiga+ud, ja paiga+ud väga vile+salt. (O. Luts.) 4. (Kõik need asjaolud) arvesse võttes otsus-

tasid nad mõned masinad tsehhis teise kohta (paigutama). 5. Kitse ei (panema) kärneriks. 6. Ma ei tulnud selleks siia, et sinuga (sõnelema). 7. Kohe+at lund mööda on raske (käima). 8. Selle peale ei (oskama) ta (miski) vastata. 9. Siis hõõrub ta jälle vaik—ides oma salvi, mis ei näi kunagi valmis saava+. (O. Luts.) 10. Seda (tegema) (mitu) moodi. 11. (Endised) ja (praegused) töötingimused) ei saa ül+se (võrdlema). 12. Pärast Suurt Isa—maasõda kerk—isid kirjanik—u+e ette uued ülesan—ded — (kuju—tama) nõukogude inimest ülesehitavas töös. 13. Kas ta on sulle sellest juba (kõnelema)? 14. Seda ei (soovitama) teha. 15. Ta ei (salgama), et ta seda tegi. 16. Kassi pärast ei (minema) kalara—nda. 17. Kas sa suudad (selgitama) (need põhjused)? 18. Uue ehituse juures (paigaldama) juba (talad). 19. Seal jalutasid uhked isan+ad tore+a+e riie+e ja uhke+e nägu+ega, ja igaüks kar—jus ja kiit—is iseennast. (E. Bornhöhe.) 20. Hüpel+es ja karel+es jooksid lapsed raiesmik—u (marjad) nop—ima. 21. Meie soos on juba (algama) kuiven+ustööd. 22. Turul (müüma) piima, (piima—saadused, õunad, hapud kurgid) ja (mitmesugused juurviljad). 23. Meie artellis (tootma) ka (kirjaümbrikud). 24. Selles teoses (käsitlema) Altai krai (taimestik). 25. Eemal süt—ivad gaasilater—nad, näib, otsekui hüp—aksid tuled meile vastu. (O. Luts.)

B. 1. Selle küsimusega on ta juba kaua (tegelema). 2. «Kõik on hea, mis hästi lõp—eb,» ütleb vanasõna. 3. Kotkas armastab kõrgustes (lendlema). 4. Lõuna-Eesti kolhoosides (kasvatama) rohkesti lina. 5. Vahel tek—ib kül— (mitmesugused) raskused), kuid need (ületama). 6. Paljud meie tehase töölised sõitsid šef—lus—alusesse kolhoosi (kartulid) võtma. 7. Kuud pik—silmaga vaad—del+es näeme seal (mäed, jõed) ja (laiad lagen+ikud). 8. Suusa—baas annab (kasutama) (suusad) ja (uisud). 9. Kaheksa (tugev käsi) tõstsid sip—leva ja kääksuva kupja õhku, kan+sid ta hoovi—värava juurde ja viskasid sealt kukerkuuti väl—ja. (E. Bornhöhe.) 10. Mihkel Särg, see kaval, püüab (töötama) isegi vastupidises sihis. (O. Luts.) 11. Ja madal rebukarva päike paistis piimvalgust taevast, meri sinetas roheka+e jäärahnu+e vahelt ja pik—i (kumendav lagendik) vinger+as see veripunane, võhivõoras köis. (E. Vilde.) 12. Higipisarad nirisevad mu (kõhnad põsed) mööda alla, müts kleepub higisele otsaesisele ja pigistab pead rau+se võruna. (O. Luts.) 13. Kui noor koib (hommikupoolne taivaserv) palistama hak—as, kuul+i (rattavurin) veski poole tuleva+. (L. Koidula.) 14. Millist (meetod) saaks siin (raken+ama)? 15. Sa võid siin edukalt (töö—tama), sest sa saad (kasutama) oma (aastatepikkused kogemused). 16. Üle tänava minnes komistan, kuk—un, ja ei puu+u palju, et sat—uksin kiiresti traaviva hobuse alla. (O. Luts.) 17. Nad laulsid aida otsas kasvaval kasel, mille nõtk+e okste (kahin) Villu arvas kuulvat, nad laulsid ka vana rohuaia teistel puudel. (A. H. Tammsaare.) 18. Just sellepärast tahtsin näha sind, Andres, tahtsin sinuga nat—uke (kõnelema). (O. Luts.) 19. Tükk aega välk—usid möögad

võitleja + e vahel, otsekui puistaksid terad vastastik—u (tulesäde-
med). (E. *Bornhöhe*.) 20. Aga seda mõeldes oligi ta juba tee jalga + e
alt (kaotama) ja ära (eksima). (E. *Vilde*.) 21. Mõnus on suuska + el
mäest alla (liuglema).

C. MUUTUMATUD SÕNAD.

51. Määrsõnad.

1. Määrsõnad on muutumatud sõnad, mis kuuluvad verbi, oma-
dussõna või teise määrsõna juurde ning vastavad mingile küsimu-
sele. Nad väljendavad:

a) kohta: *siia, siin, siit; sinna, seal, sealt; eemale, eemal, eemalt; kaugele, kaugel, kaugelt; üles, ülal, ülalt; taha, taga, tagant* jt.;

b) aega: *täna, homme, eile, hiljuti, äsja, varsti, nüüd, praegu, tänavu, mullu, hilja, tihti, suviti, öösel e. öösi* jt.;

c) viisi: *hästi, ilusasti, kiiresti, lihtsalt, jalgsi, ülestikku, pingul, istukil, kikiarvul* jt.;

d) määra ja hulka: *väga, eriti, üsna, nii, peaaegu, pisut, üksinda* jt.;

e) küsimust: *kus? kuhu? kust? millal? kunas? kuidas? miks? mispärast?* Samad määrsõnad võivad esineda ka siduvate määrsõnadena.

2. Enamik kohta märkivaid määrsõnu esineb kolmes koha-
käändes (näit. *kaugel, kaugele, kaugelt; väljas, välja, väljast*). Säärastel liitmäärsõnadel muutuvad mõlemad ühendosad, näit. *sissepoole, seespool, seestpoolt*. Õige on: *eespool, eestpoolt, ettepoole; väljaspool, väljapoole, väljastpoolt; tagapool, tahapoole, tagantpoolt*.

3. Mõnel määrsõnal on ka võrdlusastmed, näit. *ruttu, rutemini, kõige rutemini; hästi, paremini, kõige paremini; kiiresti, kiiremini, kõige kiiremini* e. *kiireimini*.

52. Kaassõnad.

1. Kaassõnad on muutumatud sõnad, mis kuuluvad nimisõna või nimisõnalise asesõna juurde. Nad väljendavad suhteid olen-
dite, esemete või nähtustega, seega on neil samasugune funktsioon nagu käändelõppudelgi alates sisseütlevast käändest. Näiteks lauses *Taburet on laua all* väljendab kaassõna *all* tabureti suhet lauaga.

2. Kaassõna võib asetseda nimisõna või nimisõnalise asesõna ees või järel. Ees asetsevad kaassõnu (näit. *enne lõunat, vastu puud*) nimetatakse eessõnadeks ja järel asetsevad (*metsa kohal, laua taga*) — tagasõnadeks. Mõned kaassõnad esinevad ühes tähenduses ees-, teises tagasõnadena (näit. *pärast mind, minu pärast; vastu puud, vaenlase vastu*).

3. Kaassõnu tarvitatakse enamasti omastava või osastava, harvemini ka mõne muu käändega.

Omastavaga tarvitatakse kaassõnu: (*laua*) *alla, all, alt;* (*pliidi*) *peale, peal, pealt;* (*tooli*) *juurde, juures, juurest;* (*raamatu*) *kõrvale, kõrval, kõrvalt;* (*ukse*) *ette, ees, eest;* (*seina*) *najale, najal, najalt;* (*jõe*) *äärde, ääres, äärest;* (*pühade*) *eel;* (*seaduse*) *järgi;* (*päevade*) *kaupa;* (*üksteise*) *võidu;* (*nädala*) *jooksul;* (*vajaduse*) *korral;* (*lõuna*) *paiku* jt.

Osastavaga tarvitatakse: *enne* (*mind*), *keset* (*väljakut*), *vastu* (*puud*), *ligi* (*maad*), *piki* (*jõekallast*), *põiki* (*jõge*) jt.

Seestütlevaga tarvitatakse: (*kaelast*) *saadik*, (*sellest päevast*) *peale*.

Rajavaga: *kuni* (*linnani*).

Ilmaütlevaga: *ilma* (*temata*).

Kaasaütlevaga: *ühes* (*emaga*), *koos* (*jalgrattaga*).

4. Kaassõna kirjutatakse nimisõnast ja nimisõnalisest asesõnast lahku. Meeles pidada, et tuleb kirjutada: *aja* *jooksul*, *tarbe* *korral*, *maa* *peal*, *maa* *peale*, *maa* *pealt*, *mere* *ääres*, *mere* *äärde*, *mere* *äärest*, *üle* *jõu* (*käiv*) jne.

53. Kõrvalsõnad.

1. Kõrvalsõnad on verbi juurde kuuluvad muutumatud sõnad, mis ei vasta mingile küsimusele, kuid annavad verbile eri tähenduse, näit. *ära* (*minema*), *maha* (*kukkuma*), *mööda* (*minema*), *lahti* (*pääsema*), (*paneb*) *tähele*, (*jättis*) *järele* jt.

2. Kõrvalsõna kirjutatakse verbi pöördelistest ja tegevusnimelistest vormidest lahku ning nimisõnaliste ja omadussõnaliste vormidega kokku (tegu sõna vorme vt. lk. 75).

Harjutus 70. Sulgudes olevad sõnad kirjutada kokku või lahku, nagu on õige.

1. Rahvarohke miiting oli lõppenud, kuid (kokku tulnud) inimesed ei tahtnud ikka veel (laili minna). 2. (Kokku voolav) vesi ähvardas aia (üle ujutada). 3. (Üles ronides) tuli aeg-ajalt peatuda, et hinge (tagasi tõmmata). 4. Arve lõpus oli tekst: «(Neli tuhat kolm sada kaks kümmend viis) rubla (vastu võetud).» 5. Komsomol on (üles kasvatanud) ja aktiivseks tegevuseks (ette valmistanud) tuhandeid noori. 6. Otsitakse (mere äärde) paaritoalist korterit. 7. Ta avas (äsja ostetud) raamatu ja hakkas eksamiks (ette valmistuma). 8. Metsas (ümber hulkudes) leidsid poisid (maha murdunud) puu alt linnupesa. 9. Kui ta veega (tagasi tuli), oli vanamees (üles tõusnud) ja tuustis iseenese ette pomisedes (kirstu kallal) nurgas. (*E. Bornhöhe.*) 10. (Üles ärgates) oli ta veel unine ega osanud midagi (ette võtta). 11. Kasahhi NSV-s on (aja jooksul) (välja arendatud) võimas tööstus. 12. Kõiki neid asjaloisid (arvesse võttes) otsustasid nad loobuda (ette kavatsetud)

matkast. 13. (Sisse astudes) ta üllatus, sest ruum oli (korda seatud). 14. Varem (kokku lepitud) aja muutmisest teadustati (telefoni teel). 15. Kuidas hiired siit (välja pääsesid), sellest ei suuda ma (aru saada). 16. (Tarbe korral) tuleb ka paa-dimees (kaasa võtta). 17. Nad hakkasid juba (ära minema). 18. (Tagasi tulijaid) kavatseti pidulikult (vastu võtta). 19. Kõik need küsimused tuleb (läbi arutada). 20. Jõgi muutus nii sügavaks, et (kaasa võetud) pikk ritygi ei ulatunud enam põhja. 21. Kui vaenlane keeldub relvi (maha panemast), ta hävitatakse. 22. Nõnda rääkis Villu isale, kui ta käristas rukkivihke (kokku kanda), nii et paremas käes kibe valu tuksatas. (A. H. Tammsaare.) 23. Juhtumisi (kätte sattunud) (raamatu kaudu) tulen mõttele hakata kasvatama kodumaa arstirohtusid. (O. Luts.) 24. Umbes pool tundi hiljem jõuan ma oma kompsukesega (kokku lepitud) kohale. (A. Jakobson.)

54. Sidesõnad.

Sidesõnad seovad lauseid või sõnu lauses. Vastavalt esinemisele lauses liigituvad nad kahte rühma:

1) r i n n a s t a v a d sidesõnad, mis seovad koondlause liikmeid, kaht pealausset või kaht samaväärset kõrvallausset, näit. *ja, ning, ega, ehk, või, kui (ka), aga, vaid, kuid, ent, ometi, siiski, s. o. (= see on), s. t. (= see tähendab)* jt.;

2) a l i s t a v a d sidesõnad, mis seovad pea- ja kõrvallausset, näit. *et, kui, kuna, nagu, enne kui, sellepärast et, selle asemel et, olgugi et, ehkki, kuigi* jt.

Meeles pidada, et rinnastavate sidesõnade *ja, ning, ega, ehk, või, kui (ka)* ees harilikult koma ei tarvitata, kõigi teiste ees aga tarvitatakse.

55. Kildsõnad.

Kildsõnad on muutumatud sõnad, mis aitavad mõnd teist sõna lauses esile tõsta või annavad tervele lausele mingi tähendusvarjundi (väljendavad rõhutamist, kinnitust, kahtlust, oletust, soovi jm.), näit. *tema ka oskab, muidugi ma lähen, küllap ta tuleb, jõuan vist õigel ajal, ma tõesti ei tea, küll ta tuleb, üks näe* jt.

56. Hüüdsõnad.

Hüüdsõnad väljendavad:

a) r õ õ m u: *hurraa! ahaa!*

b) k u r b u s t, v a l u, t u s k a: *ai! oi-oi! oh! ah!*

c) e h m a t u s t: *uih! aih!*

d) i m e s t u s t: *tohoh! nonoh! ennäe!*

- e) pakkumist: *säh! sähke!*
- f) iänu: *aitäh!*
- g) tülgastust: *päh! ptüü!*
- h) ähvardamist: *oot-oot!*
- i) peletamist: *kõtt! hust! kõss! hurjoh!*
- j) loomade hõikamist: *ptruu! nõõ! tibu-tibu!*
- k) linnulaulu ja muid loodushääli: *liiri-lõõri, sirsorr, kukeleegu, põmdi! potsti!*

Tähele panna! Hüüdsõna lõpul ei kirjutata *h*-d kunagi kahe tähega: *säh! tohoh! oh! aitäh!* Teised häälikud märgitakse hüüdsõnades üldiste ortograafiareeglite kohaselt, näit. *pimm-pomm, tikk-takk, põmdi.*

Harjutusi kordamiseks ja konsultatsioonideks.

I

(Vene pärisnimede kirjutamine eesti keeles.)

Kirjutada järgnevad nimed eesti kirjutusviisi kohaselt:

Валерий Брюсов, Помяловский, Тютчев, Мелехов, Гремячий Лог, Размётнов, Новосибирск, Алексеевич, Ульянов, Тарас, Сергей Есенин, Любимов, Огнёв, Матросов, Елена, Тихонов, Тынянов, Катаев, Ильин, Фадеев, Кожух, Любовь Яровая, Казахстан, Страхов, Емельян Пиляй, Тихон Вялов, Подъячев, Лавачёв, Весёлый Яр.

II

(h sõna algul.)

Kirjutada kriipsu asemele *h*, kus vaja.

1. Tihti jätab ema oma töö järsku pooleli, —eidab —oiates voodisse ja kaebab —ägedaid sisemisi valusid. (*O. Luts.*) 2. Jaanuse silmad —otsisid võitluse ajal kõige —õnnetuse —alustajat, Oodot. (*E. Bornhöhe.*) 3. Vana Vahuri jõud —uinus pojapoja käsivartes ja —ärkas —alles nüüd —ähvardavalt. (*E. Bornhöhe.*) 4. Varsti —istus —urtsikus —aiguse kõrval nälg teise vaenuliku külalisena. (*E. Vilde.*) 5. Siin —ällib rukis nagu —ilmatu vaip tuule käes. 6. Siin pere-naise käsi —oolel tegev, —ulk kistud rohtu —eemal —unnikus. (*J. Lii.*) 7. Jõeäärsel —einamaal —aljendas suurepärane —ädal. 8. Jaanus ruttas —õnnetust —aimates —õue ning nägi parajasti, kuidas —oov ratsalistest täitus ning isa, raskest —oobist rabatud, maha tuikus. (*E. Bornhöhe.*) 9. Siis jätan —aige —üksi ja ruttan tädi juurde. (*O. Luts.*) 10. —ometi —alastab mu peale üks vanaeit, kes elab samas majas, kus elame meigi. (*O. Luts.*) 11. Neil vänd-jail on minu isa —elduse läbi —ari nii kasvanud, et sugugi —enam ei —oska —äbeneda. (*E. Bornhöhe.*) 12. Oodo pöördus jälle kupja poole, kelle näole silmapilguks —õel —irvitus —ilmus. (*E. Bornhöhe.*) 13. Tormisel sügisõhtul oli nii —ubane soojas toas istuda. 14. See

—igav jutt paneb —aigutama. 15. —ulgumerel puhusid tugevad tuule—iilid. 16. Kostis laste —uikeid ja koerte —aukumist. 17. Antikvariaadis oli müüa —aruldasi raamatuid. 17. —akkan otsima oma mütsi, jooksen ringi nagu —uimane, aga süda —üpleb rõõmu pärast. (*O. Luts.*) 19. Proviisor kahvatab; näen, kuidas ta silmi —äkki tekib —aiglane —elk, kuidas —akkavad värisema ta käed ja lõug. (*O. Luts.*) 20. Poisid leidsid lокkavalt —ädalapõllult —erilasepesa. 21. Ära —eieta seda —igavat juttu! 22. Metsast —uikas korra öökulli —inetu —ääl. (*E. Bornhöhe.*) 23. Mets —arvenes, lõppes viimaks täiesti ja viljapõllud kollendasid rändaja silma ees. (*E. Bornhöhe.*)

III

(Klusiil helitu hääliku kõrval; liide *-ki, -gi.*)

Kirjutada märgi — asemele *k* või *g*, märgi = asemele *p* või *b*, märgi + asemele *t* või *d*, nagu on õige.

1. Ah näe, ta tuleb—i praegu. (*O. Luts.*) 2. Te peate tõttama, sea+—e end kiiresti valmis. 3. Silmade rönt—en kiirgab vastu. (*J. Barbarus.*) 4. Hei+sime õhtul ae—sasti magama. 5. Otsisin mitu sületäit kuivi puid, kan+sin need tuttavale tuleasemele, kat—usin kulu, mur+sin peeni raagusid ja pea+selt tõusis hele leek üles. (*J. Mändmets.*) 6. Jõu+sasti kulus aeg. 7. Vahel eksisid siia ära mõned väledajal—sed kitsed—i. 8. Aasal kasvas lo=sakas rohi. 9. «Ma hilinesin,» haliseb ta lii—sest ruttamisest. (*O. Luts.*) 10. Sõi+ke tasa üle silla! 11. Mihkel an+ku veidi raha üüri arvel. (*O. Luts.*) 12. Kirjutage kon—reetsemalt, mitte nii a=strakt—selt! 13. Jõu+ke õnnelikult koju! 14. Vaata, ma lei+sin midagi sinu jaoks. See läks rutemini, kui ma loo+sin. (*O. Luts.*) 14a. Minu pinginaaber on mitmekül—sete huvidega nooruk. 15. Poisid jõu+s—id ae—sasti kohale. 16. Siin ei pea rihm—i vastu. 17. Nüüd—i mina vaiksus usus koju lendan, väsind lind. (*L. Koidula.*) 18. Rähn—i toksis oma toksimist. 19. Hoi+ke loo+sikut pisut paremale ja ärge kar.+ke mida—i! 20. Tun+sin end pisut väsinuna ja hei+sin seepärast varakult magama. 21. Poiss ei naeratanud—i, ehk—i ma jutustasin talle paar lõbusat ane—+ooti. 22. Kas oled sa selles a=soluutselt kindel?

IV

(Silbitamine ja poolitamine.)

Silbitada sõnad:

kustutatakse, konstruktsioon, ortograafia, toobrist, kangrut, aednik, numbrid, abstraktne, viimastesse, leitnant, randlastesse, rubladest, kaotatakse, teenistuja, kablitakse, tülitsema, samblasse,

trapetsid, ämblikud, kastrulid, salatsema, geograafia, aegsasti, katkestatakse, soodsasti, painedlikkude, valitsetakse, naasklitest, konstitutsioon, fabritseerima, poeesia.

Märkida võimalikud poolitamiskohad püstkriipsuga:

aias, laiutama, vaja, vaia, keemia, revolutsioon, saidad, teater, üürike, geoloogia, asutakse, paelad, usin, toobrisse, uuern, uusim, aerodroom, unine, viiulid, laua.

V

(Hääliku välte märkimine kirjas.)

Kirjutada kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *b, d, g* või *p, t, k*, nagu on õige.

1. Hoolimat—a minu seletustest muidugi ei tule tädil mõt—esegi mind uskuda. (*O. Luts.*) 2. Ärge lük—ake tänaseid toime—tusi hom—seks! 3. Loorenson tunneb sõbra vastu korruga ääretu + vaenulik—ust. (*A. Jakobson.*) 4. Ta hiilis pik—i aiapäüri edasi, kuni üks koht tuli, kus müür oli madalam. (*E. Bornhöhe.*) 5. Mõt—liku näo ja nuk—ra pilguga vaatas poiss üle kop—liaia avarale lagen+ikule. 6. Kaks inimest tulid pik—amisi lähemale — meeste—rahvas ja naisterahvas. (*E. Bornhöhe.*) 7. Baumann toet—ab pea kät—e najale, vajub mõt—eisse. (*O. Luts.*) 8. Nagu kiuste kip—u—sin seda juhuslik—ust ülehin—dama. (*J. Semper.*) 9. Siis on teda ras—ke uskuda, ras—ke uskumat—a jät—a. (*J. Liiv.*) 10. Nägu kat—us tal punaste laik—udega, ta hak—as kogeleva, tahtes näht—avasti palju üt—elda, kuid ei leidnud vajalik—e sõnu. (*M. Gorki.*) 11. Kaks päeva ja kaks ööd järjestik—u raske+ tööd, ning leiva—kot—is aganane leib. (*E. Vilde.*) 12. Jaanus istus ak—na juurde ja mat—is pea pihku+esse. (*E. Bornhöhe.*) 13. Siis astun välja, sam—mun pik—amisi aiavärava poole, rõõmus ja nuk—er ühtlasi. (*O. Luts.*) 14. Meie katju—šad ja suurtük—id teevad tublit tööd. (*E. Männik.*) 15. Tammiste veski toas vurasid vok—irat—ad tuuleveskiga või+u: talveke+russ tahtis lõp—eta+a. (*L. Koidula.*) 16. Siin tak—istas mõni asi Jaanuse mõt—ekäik—u. (*E. Bornhöhe.*) 17. Kas sul on veel tuš—i? 18. Ta mängis hästi harf—i. 19. Tule—leek lip—as kiiresti seinapalk—ide kaudu üles—, tork—as kõr—gesse kat—usesse, pääses lah—tisest kojauksest maj—a ja vuhis—es aken+est jälle välja. (*E. Bornhöhe.*) 20. Selle küsimuse aruta—miseks moodusta+i kom—isjon tehniku+esi ja arh—i+ekti+est. 21. Allikavesi on kristal—selge. 22. Ja—, olen sinuga täiesti nõus. 23. Lugesin partisa—nide vap—raist tegudest. 24. Tuli vin—gus, nagu oleks tal—kahju seda kauaae+set õnnelik—u+e inimeste varjupaik—a hävita+a. (*E. Bornhöhe.*) 25. Ühes rös—kusega hak—ab uitama ka pime+us meie sõbralik—useta ruumes. (*O. Luts.*) 26. Kuulasime vana vetera—ni sõjajutustust. 27. Vaade ter—assill oli väga ef—ektne. 28. Vahest mõtled veel järele, Andres, enne kui teed lõp—lik—u otsuse. (*O. Luts.*)

VI

(Sisehäälikud ja sõnavälde.)

Märkida ära sisehäälikud, määrata sõnavälde ja III-vältelistel sõnadel alla kriipsutada täht, mis märgib ülipikka sisehäälikut.

Teed ja tuuseldad hommikust õhtuni, aga tööhunnikut pole kuskil, mida kellelegi näidata. Millega hommikul algad, sellega ka õhtul lõpetad. Ikka kordub seesama, nagu oleksid puuri pistetud orav, kes tallab seal oma ratast. Meespere poeb õhtul magama, läheb sagedasti tüdrukki, sest tema käib ju välistööl. Perenaise välist tööd ei võta keegi arvesse, peremees isegi mitte, nagu käiks perenaine heinamaal ja põllul ainult mängimas, aega viitmas. Viimasena koperdab perenaine üksinda talus, teeb ja tõtab, nagu oleks tal viimne päev teha ja tõtata.

(A. H. Tammsaare.)

VII

(Astmevaheldus.)

Selgitada, kas sõna on astmevahelduslik või astmevahelduseta; kui on astmevahelduslik, siis määrata astmevahelduse liik ja aste:

ketrab, kook, tühjad, parem, käsi, poisid, tahtis, üheksa, üks, õppida, hundid, seab, jõud, tarkus, lüsi, number, õnnelikke, noogutas, häälega, osanud, ehe, vitriin, kaubad, toodang, küdema, panema, kaaned, kaunistus, ajal, koit, algas, algus, ümbrikke, pliidil, usin, künkad, luba, taimestikul, põrandast, auklikud, soovime, kirjalikest.

VIII

(Sõnaliigid.)

Määrata sõnaliigid:

1. Lenini juhendite järgi teostati Nõukogudemaal suur kultuuri-revolutsioon, mis äratas rahvamassid teadlikule elule. 2. Nad seisid ukse lähedal, kannatlikult oodates, millal nad sisse palutakse. 3. Jaan tundis selle mehe vastu väga suurt usaldust. 4. Siis hakkasid lennukid sujuvalt maanduma ja kadusid varsti puude latvade taha. 5. Selle eest oli ta valmis pingutama ning taluma raskusi, mis muidu oleksid talle tundunud tüütavatena. (E. Männik.) 6. Ka ilm oli juhtunud Sandri kojusaabumise päevaks ütle mata ilus. (A. Hint.) 7. Noh, mu lõoke, loodan, et ma sain sind ka sel korral ivake avitada. (A. Jakobson.) 8. Paju mõistis nüüd isegi, et ta oma õhinas oli natuke liiale läinud. (R. Sirge.) 9. Ja Juhan Otile, kes polnud tuulekeerist palju aastaid näinud, meenus äkki midagi üsna kauget ja unustusse vajunud. (H. Leberecht.) 10. Enne koitu väin on ikka rahutu, lained läigivad tumedalt vahust. (J. Smuul.)

(Suur ja väike algustäht.)

Sulgudes olevad sõnad kirjutada suure või väikese algustähega ja panna jutumärkidesse, nagu on õige; kriipsu ees olev täht kirjutada ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *t* või *d*.

1. Paljude (liiduvabariikide haridusministeeriumid), on hästi juhen+anud koole põllumajanduslik—e küsimuste käsitlemisel. 2. Partei XIX (kongress) seadis meie maa ette kommunismi ülesehitamise järjekor+sed grandioos—ed ülesan—ded. 3. Ed. Vilde (nimelises tallinna pedagoogilises insti+uudis) avati (kehalise kasvatuse ja muusika osakond). 4. (Tallinna vineeri- ja mööblivabriku tootmisnõupidamisel) käsitleti konkree+seid tootmisalaseid küsimusi. 5. (Lõuna-eeesti) mäed on sageli pik—lik—u kujuga. 6. Põlevkivibassein ehk (eeesti donbass), nagu seda tihti nimetatakse, asetseb Eesti NSV kirdeosas. 7. Varsti sõidab (nõukogude) malemeeskond võistlusreisile (lääne-euroopasse). 8. Külaliste hulgas oli ka Ukraina NSV (põllumajanduse minister). 9. Meie (nõukogude kodumaal) avatakse sadu uusi õp—e asutusi. 10. Öhtul viibisin (riiklikus akadeemilises ooperi- ja balletiteatris estonia) ja vaatasin ooperit (tormide rand). 11. Nagu varemalt (nõukogudemaal), nii toimub praegu (rahva-hiinas) rasketööstuse ülesehitamine. 12. Paasvere (masinatraktorijaamas) lõp—eta + akse pea + selt masinate remont. 13. Käsimise ekskursioonil (elektrimootorite tehases volta). 14. Niipalju kui (nõukogude) võimust tean, selle põhjal, mis mulle ta toonud, võin ütelda — vali, kuid õige ja hea, nagu (järvesuu) poiste jaoks loodud. (*J. Smuul.*) 15. Tammsaare (tõe ja õiguse I osas) jutustatakse (vargamäelaste) elust ja otsingutest möödunud sajandi viimasel veerandil. 16. Kas sa võiksid mulle anda (kimono) lõiget? 17. Eile puhkes õitsele (alpi) kannike. 18. Meie kolhoosis aretatakse (meriino) lambaid ja (kostroma) veiseid. 19. Kas soovite (moskva) kalja? 20. Kuulsas (jäälahingus) püüdis (saksa-taani) vägi kiiluna ehk nn. «seaninana» purustada (vene) vägesid, kuid sai hävitavalt lüüa. 21. Tööraha suuremateks pühadeks on (oktoobripühad) ja (1. mai). 22. M. Veske kirjutas rea teaduslik—e töid (soomeugri) keelte kohta ja pikema teose (slaavi-soome kultuurisuhted keeleliste andmete põhjal).

X

(Käändsõna vormistik.)

Õelda, mis arvus ja käändes on järgnevas tekstis käändsõnad.

Aga siis sündis säärane ime, et jõe-äärseilt niitudelt hakkas kaduma kiilasjäa: uisud pidid teed otsima kas mööda sooni ja lohke

või nad kahisesid rohulatvade vahel, mis ulatusid jääst läbi. Muidugi, see ime saabus väga pikkamisi, aga Indrek ei pannud teda enne tähele, kui nägi, et Mulla ei otsi enam teed põõsaste vahelt, vaid traavib tema kõrval. Indrek peatus, vaatas ringi ja ärkas nagu unest: jõgi oli luhtadelt oma kallaste vahele tagasi tõmbunud.

«Tähendab umbes siitmaalt või pisut ülaltpoolt peab peale hakama,» lausus ta endamisi, mõeldes jõe süvendamist ja õgvendamist.

Mulla tuli talle ligi ja katsus keelega kätt limpsata, nagu tahaks ta ütelda, et ka tema tõmbab kaasa, kui mõte teoks saab. Aga Indrek ei pannud teda tähele, sest tema mõtles inimese mõtteid ja unustas koera. Ta mõtles mõtteid, mis olid kaugel kõigest ümbritsevast.

(A. H. Tammsaare.)

XI

(I—IV k ä ä n d k o n d.)

A. Kirjutada tüüpsõna ja ainsuse ning mitmuse osastav:

küla, taldrik, vaagen, hani, abinõu, tare, mõru, kastrul, tragi, rüü, nüri, habe, kuppel, kasukas, lage, kõva, muuseum, pleenum, apelsin, sidrun, soo, palju, kere, auditoorium, diplom, tädi, kampsun, roosa, voodi, kolhoosnik, edukas.

B. Kirjutada tüüpsõna, ainsuse osastav ja mõni *de*-mitmuse kääne:

vahva, kõrge, toober, tõmmu, võre, hapu, tore, kartul, kamber, puu, tänamatu, ööbik, nagi, kartmatu, tasku, pähkel, ahervare, hõbe, liblikas, korsten, vangla, vilumatu, sanatoorium, kindral, kandam, kaasik, staadion, rätsep, kindlam.

XII

(V k ä ä n d k o n d.)

Kirjutada mitmuse osastav:

vennas, aastane, karvane, virmaline, karjane, karjus, endine, suurus, otsekohene, pilvine, kastene, atlas, lõhkine, aastate-pikkune kogemus, viimane vaatus, soine ümbrus, tõeline põhjus, niisugune raskus, õiglane otsus, vihmane sügis, vastastikune toetus.

XIII

(VI ja VII k ä ä n d k o n d.)

Kirjutada tüüpsõna, ainsuse osastav, mõni *de*-mitmuse kääne ja mitmuse osastav:

koonal, hüljes, sukk, käsi, vali, okas, aednik, kuurort, pliit, platvorm, võte, pannal, kirjalik, ketas, tungal, ripse, kompvek, küünal, kõik, õrs, plaat, mapp, keskmik, kaas, põial, oder, rukis, auklik, juhe, kämmal, mätas, ilmastik, teelahe, tumm, ablas, kunstnik, västar, hetk, kate, helves, südamik, peen, ümbrik, vikerkaar, kabinet, turg, kapitalistlik, õös.

XIV

(I—VII k ä ä n d k o n d.)

Sulgudes olevad sõnad kirjutada ainsuse või mitmuse osastavas, kriipsu ees olev täht kirjutada ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *d* või *t*, nagu on õige.

1. Noormees Soo on läinud koju, maale, oma peenar+e ja mesilin—du+e juurde. (*O. Luts.*) 2. Sageli rääkis ema imelistest olendi+est, kes sõidavad kõrgel, istudes vallatu+e lastena lumivalge+el pilvesagara+el. (*A. Jakobson.*) 3. Vaikse+el õhtu+el avaneb Munamäelt võrratu vaade. 4. Tihti tulevad lihunik Hiss, hobuseparisnik Parp ja veel keegi kolmas, paksu, läikiva näoga isand, kes oma portfellis alati toob kaasa (ars—inapik—used angerjad). (*O. Luts.*) 5. Me lähenesime vaenlase kaeviku+ele tihe+a+es ahelik—u+es. 6. Ka raske+el hetke+el ei kaotanud ta (lootused). 7. Siis kuulen lük—atava+e tooli+e (kolin) ja (samud) all, mis tähen+ab võoraste (tulek). (*O. Luts.*) 8. Pioneeri—juht jutustas vene maadeurija+e julge+est retke+est. 9. Lük—asime (lodi) pikka+e ri+va+ega. 10. Proviisor näp—itseb oma (tore lõuahabe), närvitseb. (*O. Luts.*) 11. Ta armastas käia muuseumi+es. 12. Puude okstelt tõusid varesed, kraaksudes inetu+e hää+ega. (*A. Jakobson.*) 13. Üle lugematu+e kanali+e ja silda+e jõuab rong Amsterdami. (*J. Barbarus.*) 14. Ta algab vap—ralt (mõni seletus), kuid jõuab siis otsekui surnud punktini, hakkab vassima, tuletub meelde oma (pikk laitmatu teenistusaeg), nimetab absurdiks (iga süüdistus). (*O. Luts.*) 15. (Kumb) sa soovid? 16. Ja teie pidite kan—dma nende ränk—ade aasta+e (koorem) täiesti ihuükski? (*A. Jakobson.*) 17. Fašistid tap—sid palju (rahulikud elanikud). 18. Õpilased korjasid herbaariumi+e jaoks (samblikud) ja (mitmesugused muud taimed). 19. Ta võis nende inimeste nägu+elt selgesti lugeda (võitlushimu, vihane ärevus) ja (trotslik kangus). (*E. Vilde.*) 20. Mul ei olnud käepärast (ükski sobiv klaasnõu). 21. Kas sul, Teiss, siis tõesti pole (sugulased),

(mõni tädi, mõni onu)? (O. Luts.) 22. Kas sa tunnend seltsimees (Tokarev)? 23. Need käed ei jõua veel (pisemgi haamer) käes hoida. 24. Sina, Mikuke, oled siinkandis elanud (kauem aeg), kül—ap sa tead, kus siin (korralik piim) müüakse. (O. Luts.)

XV

(Tegusõna vormistik.)

Õelda, mis vormis (tegumoes, kõnes, kõneviisis jne.) on tegusõnad järgnevas tekstis.

Ta seadis oma määratu suured käed kõrvuti lauaservale ja sõnas noogutades:

«Jah, see on kindel, — meie haritlaskonda tuleb hakata aktiveerima, üldistesse plaanidesse sisse lülitama. Veelgi enam: oleks lausa lubamatu jätta teda kauem enda hooleks, juhuslikult puhuvate tuulte tõugata. Aga kuidas seda teha? Kuidas seda läbi viia? Me oleme siin olenguid korraldanud ja kõigile teadaolevatele nõndanimetatud edumeelsetele inimestele kutseid saatnud — väga väikeste tagajärgedega, seltsimehed. Vilksatab ainult üksikuid. Ja needki ei tule järgmisel korral enam tagasi, sest, nagu kuulda, on ühele kui teisele neist vastava ametiasutuse poolt sõbralik hoiatus tehtud. Ja paljud ju oma nahka kergemeelselt turule viia ei taha. Muuseas — on see õige, et sinugagi olevat juba südamlikku ja sooja juttu puhutud?»

«Jah, on küll. Eilsest peale olen ma... töötatööline,» ütles Oskar Tiitus ja punastas korruga kõrvuni, — talle näis jälle, nagu võiks see vastus kõlada suurustlemisena või ebakohase kelkimisena.

Kristjan Sarv vilistas pikalt.

«Vallandati?»

«Jah,» vastas Oskar Tiitus, muutudes veelgi kohmetumaks. Tekkis hetkeline paus, — kõik kolm näisid midagi mõtlevat, kõigil oli nagu millegi üle hädavajalik järele kaaluda.

(A. Jakobson.)

XVI

(I—VI pöördkond.)

Panna sulgudes olevad verbid *da*-tegevusnimesse, *nud*-kesksõnasse, *kse*-olevikku või selle eitavasse kõnasse ja käändsõnad ainsuse või mitmuse osastavasse; kriipsu ees olev täht kirjutada kas ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *d* või *t*, nagu on õige.

1. Teil tuleks rohkem (tegelema) ühiskondlik—u+e küsimus-

tega. 2. See riidetükk kuivab sinna kinni ega suuda ma seda enam mil—gi kom—bel (vabastama). (*O. Luts.*) 3. Tun+sin, et kui teda ei (hoiatama), siis võib (juhtuma) õnnetus. 4. Virgul (kuduma) ja (õmblema), (heegeldama) ja (tikkima). (*E. Vilde.*) 5. Tehke rahu—likult, ei maksa nii (rabelema). 6. Miku kõrval töötab Mihkel Särg, jutusta+es anek+oote ja oma (õised juhtumised) linnas. (*O. Luts.*) 7. Tek—ib seletamatu silmapet—e: ta niigi juba pikk ning sihva—kas keha näib veelgi suuremaks sirguva+. 8. Kuid Jaan ei (laskma) neid (nägelema). (*J. Madarik.*) 9. Ühel hoobil tärk—avad minus kõik vanad valud, ähvarda+es (matma) hinge. (*O. Luts.*) 10. Kõik see ei (andma) (mingid tulemused). 11. Näita, kuidas seda (tegema). 12. Endisel ajal tuli kaevuri+el (töötama) eba—nimlik—u+es tingimustes. 13. Sel viisil ei (lahendama) (niisugu—sed küsimused). 14. Kui nii teeme, sat—ume suurtesse raskustesse. 15. Tšehhovi näidendi tegelane Gajev oskas ainult (logelema) ja tühja—tähjaga (tegelema). 16. Tund varsti lõp—eb. 17. Lähen vana Mardi juurde, et (kõnelema) mõni sõna selle üksiku, mahajäe+ud inimesega, kes oli nüüd (kaotama) oma viimse toe. (*O. Luts.*) 18. Õde tahtis venda (lohotama), kuid ei (oskama) seda õigesti teha. 19. Poiss libiseb lumega kat—unud libe+al jääl ja kuk—ub valusalt. 20. Esimehe ettevõt—lik—usest (kõnelema) kolhoosni—ku+e hulgas alatasa. 21. Ei, poisü, mine aga mine sinna ja hakka tööle, kül—ap siis näed ise, missuguseid imeasju seal (tegema). (*O. Luts.*) 22. Sinu heaolu eest on (kandma) ema hoolet. 23. Selleks ajaks, kui õpilased vastavad, (sulgema) õpikud. 24. Porgandi+e, kaalika+e ja kapsastega arvas Karl ennast küllalt (tegelema) oleva+, ta tahtis astuda vabrikusse ja saigi Siitsi lihttöölise koha. (*A. Hint.*) 25. Ma tahan sinu lähedal (töötama), et sinult (pare—mad töövõtted) (õppima). 26. Puude tagant on näha pikka (vab—rikukorsten). 27. Ei olnud enam (kibe töö) nagu suvel, liigu+i aeg—laselt, pea+u+i, vaadel+i koltumist ja hallumist, kuulati ülevalt udu tagant kostva+ lahkuva+e lindu+e kaeblust, mõeldi ja kujut—le+i enam kui öeldi. (*M. Metsanurk.*)

SISUKORD.

	Lk.
Sissejuhatus	3
Häälikuõpetus	5
1. Häälik, täht, tähestik	5
2. Häälikute moodustamine ja liigitus	5
3. Peenendus	7
4. Võõrhäälikud	7
5. Võõrtähed	9
6. Vene pärisnime kirjutamine eesti keeles	9
7. h sõna algul	11
8. Klusiil sõna algul	12
9. Lihthäälik ja häälikuühend	13
10. Klusiil helitu hääliku kõrval	13
11. Liide -ki, -gi	14
12. Silbitamine ja poolitamine	15
13. Rõhk	16
14. Hääliku vältus	17
15. Hääliku välte märkimine kirjas	17
16. Sõna sisehäälikud	24
17. Sõnavälde	24
18. Astmevaheldus	27
19. Mõningate sõnade häälikuline koostis	29
Vormiõpetus	30
20. Sõnaliigid	30
A. Käändsõnad	33
21. Suur ja väike algustäht	33
22. Käändsõna vormistik	37
23. Põhi- ja peakäanded	39
24. i-mitmus	40
25. Vokaallõpulise mitmuse osastava lõppvokaal	41
26. Käändkonnad	44
27. Astmevahelduseta sõnad (I—V kk.)	44
28. I käändkond	45
29. II käändkond	46
30. III käändkond	48
31. IV käändkond	48
32. V käändkond	51
33. Astmevahelduslikud sõnad (VI ja VII kk.)	53
34. VI käändkond	54
35. VII käändkond	60
36. Rahvusvaheliste sõnade käänamine	63
37. Pärisnime käänamine	63
38. Omadussõna käänamine koos nimisõnaga	66
39. Omadussõna võrdlemine	67
40. Arvsõnad	69

41. Asesõnad	70
B. Tegusõnad ehk verbid	74
42. Tegusõna vormistik	74
43. Pöördelõpud ja tunnused	76
44. Põhi- ja peavormid	78
45. Pöördkonnad	80
46. I pöördkond	82
47. II pöördkond	83
48. III pöördkond	85
49. IV pöördkond	87
50. Kokkuvõtvaid märkusi üksikute tegusõna vormide kohta	90
C. Muutumatud sõnad	92
51. Määrsõnad	92
52. Kaassõnad	92
53. Kõrvalsõnad	93
54. Sidesõnad	94
55. Kildsõnad	94
56. Hüüdsõnad	94
Harjutusi kordamiseks ja konsultatsioonideks	96

Н. Реммел и Э. Тийслер
Грамматика эстонского языка для VIII класса
школы рабочей молодёжи.

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10.

*

Toimetaja E. Leibak

Tehniline toimetaja L. Uuspõld

Korrektorid M. Amon ja S. Aron

Ladumisele antud 1. XII 1955. Trükkimisele
antud 9. II 1956. Paber 60×92, 1/16.
Trükipoognaid 6,75 + 1 lisa. Arvutuspoog-
naid 7. Trükiarv 1000. MB-01045. Tellimise
nr. 3332. Trükikoda «Tartu Kommunist»,
Tartu, Ülikooli 17/19.

Hind rbl. 2.30

Rbl. 2.30

A
A.20995

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00366905 0